

AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE

FILMOVÁ A TELEVIZNÍ FAKULTA

Doktorské studium

Dějiny a teorie fotografie

DISERTAČNÍ PRÁCE

ORIENT A FOTOGRAFIE

Příspěvek k fotografické interpretaci Egypta v polovině 19. století

Libor Jůn

Vedoucí práce : Doc. MgA. Jaroslav Bárta

Oponenti práce: Doc. Robert Silverio, PhD.

PhDr. Klára Woitschová, PhD.

Datum obhajoby: 13. 10. 2011

Přidělovaný akademický titul: PhD.

Praha, 2011

ACADEMY OF PERFORMING ARTS IN PRAGUE

FILM AND TV SCHOOL

Doctoral Studies

History and Theory of Photography

DOCTORAL THESIS

ORIENT AND PHOTOGRAPHY

Study Concerning Photographic Interpretation of Egypt in 19th
Century

Libor Jůn

Mentor : Doc. MgA. Jaroslav Bárta

Oponents: Doc. Robert Silverio, PhD.

PhDr. Klára Woitschová, PhD.

Date: 13. 10. 2011

Academic Title: PhD.

Prague, 2011

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem disertační práci na téma:

Orient a fotografie

Příspěvek k fotografické interpretaci Egypta v polovině 19. století

Vypracoval samostatně pod odborným vedením vedoucího práce a s použitím uvedené literatury a pramenů.

Praha, dne 3. 10. 2011

podpis diplomanta

Upozornění

Využití a společenské uplatnění výsledků diplomové práce, nebo jakékoliv nakládání s nimi je možné pouze na základě licenční smlouvy tj. souhlasu autora a AMU v Praze.

Abstrakt

Blízký východ, především Egypt, ale také Palestina či Sýrie se ocitly v pozornosti fotografů již od vzniku fotografického média v roce 1839. Fotografie zachycovaly archeologické a kulturní památky Blízkého východu. Islámské umění a etnografické typy se staly součástí evropské představy o Orientu a jeho životním stylu. Evropané byli fascinováni orientálním životním stylem, ale zároveň s tím vnímali mnohé politické a hospodářské problémy těchto zemí. To vedlo k jejich přesvědčení o mocenské převaze „západu“ nad Orientem.

Fotografie hrála v tomto procesu velkou roli. Velmi snadno a rychle získaný obraz napomáhal ke spojení vzdálených zemí. Fotografie usnadnila Evropanům porozumět orientálnímu světu a podílela se na ospravedlňování snah západního světa o jeho ovládnutí. Například fotografie Suezského kanálu patřily k oblíbeným námětům rychle se vyvíjející fotografie.

Je s podivem jak velké množství těchto fotografií bylo zachováno v českých muzeích a archivech, především ve fondech Archivu Národního muzea. Archiv Národního muzea pečuje o rozsáhlé fotografické sbírky, orientální fotografie tvoří přibližně 500 kusů. Stěžejním úkolem předkládané práce je popis a vědecká analýza těchto fotografií.

Abstract

The Near East, especially Egypt, Palestine and Syria drew focus of photographers from the beginnings of photographic medium in 1839. The photographs represent archaeological and cultural monuments of the Near East. Islamic art and ethnographical types became part of European comprehension of the Orient and its life. Europeans were fascinated by Oriental style; on the other hand they could see numerous political and economic problems of these countries. These examples made them think of their own "western" super ordination.

Photography had a great role in this process. Quite easily and quickly gained picture helped to connect distant countries. Photography enabled to understand the oriental world and also to justify the effort of western civilisation that tried to overrule it. For example pictures of Suez Canal are the most favoured themes of quickly developing photography.

Surprisingly many of these photographs are preserved in Czech museums and archives, namely in the collections of the National Museum. The National Museum Archives take care of great photographic collections and approximately 500 pieces are from oriental countries. The main task of my study is description and scholar analysis of these photographs.

PODĚKOVÁNÍ

Autor by rád na tomto místě vyjádřil poděkování svému školiteli Doc. MgA. Jaroslavu Bártovi za vedení práce a mnohé připomínky k textu samotnému. Velkým díkem je zavázán také mnoha kolegům a spolupracovníkům, kteří byli vždy ochotni k cenným radám a doplněním. Stejně tak je mu milou povinností poděkovat oběma oponentům – PhDr. Kláře Woitschové, PhD. a Doc. Robertu Silveriovi, PhD. Velký dík patří také Mgr. Adéle Jůnové Mackové, za pomoc odbornou i velkou trpělivost.

Praha, Horní Počernice 3. 10. 2011

OBSAH

Úvod	2
Kapitola I.	
Orient a orientalismus – pojmy, literatura, prameny	14
Orient, Blízký nebo Střední východ?	14
Orient a orientalismus	21
Prameny a literatura	27
a) prameny – písemné, obrazové a elektronické	28
b) literatura	29
Kapitola II.	
Dějiny Egypta v 19. století – od okupace francouzské k okupaci britské	35
Francouzi v Egyptě	37
Albánská tabákové dynastie	43
Kapitola III.	
FOTOGRAFOVÁNÍ EGYPTA V POLOVINĚ 19. STOLETÍ	52
Nástup daguerrotypie	52
Rozmach fotografie ve 40. a 50. letech 19. století	62
Egypt fotografických profesionálů	67
Lehnert & Landrock	70
Kapitola IV.	
FOTOGRAFOVÁNÍ EGYPTA A ČESKÉ ZEMĚ	73
Cestovatelé, fotografové a fotografie	75
Vzpomínky ztracené a odcizené	84
Výklad archivu	87

Závěr	94
Poznámka na závěr	103
Prameny a literatura	107
Prameny	107
Literatura	108
Katalog fotografií	116

ORIENT A FOTOGRAFIE.

PŘÍSPĚVEK K FOTOGRAFICKÉ INTERPRETACI EGYPTA V POLOVINĚ 19. STOLETÍ.

„Vycházíme-li z předpokladu, že našim životům vládne touha nalézt štěstí, pak nám asi málokterá lidská činnost osvětlí zákony a dynamiku tohoto hledání – se všemi jeho vášněmi a protiklady – lépe než právě cestování. Vyjadřujeme jím, ač třeba nejasně, své představy o tom, jak by mohl vypadat život osvobozený od nutnosti pracovat a bojovat o přežití. A přece málokoho napadne, že tahle činnost v sobě skrývá filozofické problémy, tedy otázky, o kterých je potřeba uvažovat ještě jinak než prakticky. Odevšad se na nás hrnou informace o tom, kam máme cestovat; téměř nikdo nám neříká proč a jak bychom to měli dělat.“ Alaine de Botton¹

„V raných dnech fotografie pokládal fotograf za zbytečné namáhat se tím, že by svou kameru obracel k objektu, který nebyl předmětem nějakého zvláštního zájmu...Fotograf chtěl tehdy podat reprodukci či portrét nějakého důležitého předmětu; nikdo se nedokázal odhodlat k tomu, aby plýtvat fotografickými deskami a fotografoval kus mechu anebo bláto či nějaký neznámý potok, což všechno jsou náměty, z nichž moderní fotograf tvoří své nejskvělejší obrázky.“ Howard Grubb²

„Egypt, ležící mezi Afrikou a Asií, v blízkém spojení s Evropou, zaujímá místo ve středu dávného kontinentu. Tato země nemá než slavnou minulost; je vlastní umění a je v ní uchován nespočet památek... Zcela logicky proto tato země dodnes přitahuje pozornost slavných vládců řídících osudy národů. Získal-li kdy jakýkoli stát, ať už na západě či v Asii, významnou moc, vedly jeho kroky vždy právě do Egypta, jak je nejspíš jen přirozené.“ Jean Baptiste Fourier³

¹ BOTTON, Alaine de: *Umění cestovat*. Kniha Zlín, Zlín 2010, s. 15.

² KEMP, Wolfgang: *Obraz rozpadu: Fotografie v tradici malebného*. In CÍSAŘ, Karel (ed.): *Co je to fotografie*. Herrman a synové, Praha 2004, s. 109.

³ SAID, Edward W.: *Orientalismus. Západní koncepce Orientu*. Paseka, Praha a Litomyšl 2008, s. 101.

ÚVOD

„Vojáci z vrcholků těchto monumentů na Vás shlíží čtyřicet století!“⁴ pronesl údajně při pohledu na pyramidy u egyptské Gízy mladý francouzský generál Napoleon Bonaparte. Slova určená pro povzbuzení jeho unavené armády před nadcházející bitvou s egyptskými mamlúky se rychle stala oblíbeným symbolem nejen tohoto vojenského dobrodružství, ale i dobového myšlení ve vztahu k východním zemím – k Orientu⁵. Není jistě zcela běžné zahajovat text věnovaný veskrze dějinám fotografie citátem z dějin vojenství, ovšem v tomto případě je to více než oprávněné. Nepřipomínáme tím ani tak často opomíjenou skutečnost přenosu četných kulturních a společenských fenoménů v důsledku jinak devastujících válečných konfliktů, jako hlavně počátek jedné významné kapitoly v evropských kulturních dějinách. Kapitoly mající svoji odezvu také v českém prostředí.

Nezdařená egyptská kampaň sice skončila Napoleonovým tajným útekem ze země a kapitulací Francouzů, ale její kulturní a společenské důsledky předčily všechna očekávání. Tažení předznamenalo vznik nového vědeckého oboru – egyptologie a pro Evropu přineslo poznání dosud téměř neznámého světa. Světa starověkého, ale i islámského Egypta. Egypt – jeho dějiny, kultura a zvyklosti se staly evropskou módou a v některých případech přímo mánií. Vědci, umělci a učenci doprovázející invazní armádu získali řadu exaktních výsledků přibližujících tuto zemi v nepředpokládaných nových souvislostech. Ty se staly základem pro jeden z nejambicióznějších orientalistických projektů všech dob – vydání monumentálního knižního *Description de*

⁴ TARLE, Jevgenij V.: *Napoleon*. Naše vojsko, Praha 1950, s. 78.

⁵ Užití termínu *Orient* v tomto textu je odvozeno z vymezení učiněným americko-palestinským literárním historikem Edwardem W. Saidem. SAID, Edward W.: *Orientalismus. Západní koncepce Orientu*. Paseka, Praha a Litomyšl 2008.

*l'Égypte – Popis Egypta*⁶ s třemi tisíci didakticky precizními obrazovými tabulemi.

Také pro východní – orientální společnost byla francouzská invaze významným mementem – vždyť jednu z velkých a důležitých provincií Osmanské říše se podařilo západním křesťanům obsadit až příliš snadno a vyhnat je odtud umožnila jen pomoc další křesťanské mocnosti – Velké Británie. Brzký vývoj – v Egyptě, ale i v jiných částech osmanského teritoria měl ukázat, že zdaleka nešlo o ojedinělou záležitost.

Intenzitu evropského nadšení a okouzlení Egyptem či Orientem umocnily téměř paralelně probíhající napoleonské války. Desetiletí trvající konflikt přinesl pro Evropu mimo značných škod také klíčové hospodářské, společenské a politické změny. Politická mapa kontinentu byla několikrát radikálně přepsána a násilně modernizovaná Evropa stanula na počátku nového období směřujícího ke vzniku průmyslové společnosti. To společně se vzestupem jednotlivých evropských národních společenství, uvažujících již v kategoriích národních identit, vytvořilo podmínky pro rozvoj nových technologií, objevů a vědeckých poznatků. Jedním z nich byl bezesporu také objev fotografického zobrazování ohlášený světu v roce 1839.

Pro tuto Evropu fungoval Egypt – starověký i novodobý jako symbol východního světa – Orientu. Odlišného a těžko pochopitelného. Byl světem cizím, jehož realitu si Evropa vytvářela ve svých představách a zkušenostech po několik dlouhých století a jenž jí nyní konečně téměř ležel u nohou. Krátkodobé francouzské opanování Egypta přinášelo znepokojující otázky po možném osudu dalších východních zemí, ať již šlo o Palestinu, Sýrii nebo severoafrické pobřeží. Zjevná nemohoucnost zde vládnoucích osmanských Turků podněcovala k úvahám o novém politickém a hospodářském uspořádání. Jedním z průvodních jevů těchto myšlenek byla také snaha o detailnější poznání Orientu, dosud

⁶ První řada *Popisu Egypta* byla vydána v Paříži v letech 1809 až 1818 celkem ve 23 knihách, druhé vydání obsahující 37 knih následovalo v letech 1821 až 1826. *Description de l'Égypte*. Taschen GmbH, Köln – London – Los Angeles 2007

zatěžovaného mnohými nepřesnými úsudky, předsudky či vyloženými omyly. Bohužel právě ty se však často podílely na formování vzájemné interakce obou těchto odlišných společností.

Zájem Evropy o východní země a obzvláště o Egypt je velmi starého data. Vždyť už řecký historik Hérodotos,⁷ představitel jedné z klíčových civilizací evropské historie, dívající se ovšem na zbytek světa jako na oblasti obývané nevzdělanými barbary, přiznal Egyptu kulturní výlučnost, spojenou s velkým politickým významem.⁸ A proslulý německý myslitel a racionalista Leibnitz⁹ doporučoval z obdobných důvodů zmocnit se Egypta francouzskému králi Ludvíku XIV.¹⁰ Ve velmi zjednodušující paralele, byť ne nepravdivé, zde můžeme slovy zakladatele české moderní historiografie Františka Palackého¹¹ hovořit o neustálém „*střetávání a potýkání se*“¹². Právě to bylo pro Palackého obsahem a smyslem bohatých a konfliktních česko-německých vztahů a také mezi Západem – Okcidentem a Východem – Orientem existovala obdobně vypjatá interakce. Na straně jedné šlo o pustošivé války nebo pokusy o expanzi a na straně druhé o oboustranně výhodný obchod a přenos četných kulturních poznatků. Navíc všechny tyto aspekty byly většinou velmi úzce propojeny a spolupůsobily společně. I válečné kampaně zajišťovaly kulturní transfer, ovlivňující obě zúčastněné strany.

⁷ Hérodotos (asi 484 před Kristem - mezi 430 až 420 před Kristem) – řecký historik, geograf a politik, zakladatel tradice kritického dějepisectví. Již v antice považován za „otce dějepisu“.

⁸ OLIVA, Pavel: *Zrození evropské civilizace*. Arista – Epoque, Praha 2003, s. 56.

⁹ Leibnitz, Gottfried Wilhelm (1646 – 1716) – německý filosof a matematik, jeden z nejdůležitějších představitelů filozofického racionalismu v Evropě 17. století.

¹⁰ JŮN, Libor: *Napoleonské války*. Triton, Praha 2006, s. 81.

¹¹ Palacký, František (1798 – 1876) – český historik, spisovatel a politik. Zakladatel moderního českého dějepisectví a významný organizátor českého kulturního a vědeckého života v polovině 19. století. Tvůrce prvního uceleného konceptu výkladu českých národních dějin, založeném na filozofickém výkladu a důsledném pramenném výzkumu.

¹² ŠTAIF, Jiří: *Obezřetná elita. Česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830 – 1851*. Dokořán, Praha 2005, s. 105.

Téměř učebnicovým příkladem toho jsou středověké křížové výpravy směřované na Blízký východ.¹³

Rozhodujícím prvkem ve vztazích na pomyslné ose Východ – Západ se stalo kontinentální sousedství s Osmanskou říší – s velmocí, dlouhodobě ohrožující existenci části evropských států. Vojenská expanze osmanských Turků, ovládnuvší celý východ Středomoří, Balkánský poloostrov, Černomoří a pobřeží severní Afriky se stala jednou ze nejpálčivějších otázek evropské politiky a pobídkou pro vznik habsburského soustátí, coby nárazníku proti Osmanům. V tomto ohledu je více než typické, že zhruba ve stejném čase kdy Turci poprvé oblehli Vídeň (1529) a poprvé přímo ohrozili Střední Evropu, ovládli také Egypt (1517). Orient k velkému zděšení Evropy dosáhl Dunaje, Uher a Karpat. Jistě nepřekvapí, že tento vývoj doprovázela další bohatá kulturní výměna¹⁴, mj. reprezentovaná rychlým rozvojem odborného evropského zájmu o východní svět v podobě postupného vzniku a rozvoje orientalistických studií a oborů.

Tato vědecká a odborná bádání ovšem v sobě často obsahovala mnoho ideologicky motivovaného balastu. Často je proto zmiňován paralelní rozvoj tzv. *orientalismu*¹⁵ - osobitého projevu kulturního a uměleckého vyrovnávání se světa západního se světem východním. S konstrukcí různých představ, ba dokonce i vyložených mýtů a nepravd, popisujících Evropě či Západu orientální realitu či spíše jeho realitu domnělou. Evropa si vytvořila konstrukt Orientu a života v něm,

¹³ HROCHOVI, Věra a Miroslav: *Křížáci ve Svaté zemi*. Mladá fronta, Praha 1996. Původní vydání z roku 1975 neslo název *Křížáci v Levantě* – termín *Svatá země* nebyl shledán za politicky korektní (pozn. autor).

¹⁴ Ta působila oběma směry – jedno z významných reformních období Osmanské říše z let 1718 až 1730 bylo nazváno *Časem tulipánů*. Tulipány byly (pod vlivem nizozemského malířství) nejen oblíbeným výtvarným motivem, ale i výhodným obchodním artiklem určeným pro Spojené provincie (Nizozemí). Naopak v západním prostředí se prosadilo užití celé široké škály typů východního luxusního zboží, importovaného do Evropy i v době těch největších oboustranných válečných konfrontací.

¹⁵ SAID 2008; LEWIS, Bernard: *Dějiny Blízkého východu*, Lidové noviny, Praha 1997.

schéma v mnohém Orient obdivující, ale vedle toho stále častěji ospravedlňující její zdánlivě legitimní právo na nikdy nekončící civilizační misi a snahu o mocenskou převahu.

Postupný úpadek osmanské moci – ekonomické a vojenské zaostávání za západním světem, znamenající zastavení její expanze v Evropě, přinesl do evropských dějin další významnou událost a to vznik tzv. Východní otázky¹⁶. Tj. evropský zájem na integritě či naopak na úplné likvidaci Osmanské říše. Slábnoucí sultánská říše, křečovitě se snažící o reformy se stala kolbištěm hospodářských, vojenských a politických zájmů jednotlivých evropských mocností a ve změněných podmínkách znovu nebezpečným a konfliktním fenoménem evropské politiky. Zvýšený kontinentální zájem o vše orientální jen logicky doprovázel tento stav, ať již šlo o vznik řady odborných literárních a vědeckých spisů, či inspiraci v umění, architektuře či dokonce ve střihu vojenských uniforem. Východní otázka po celá desetiletí spoluurčovala osudy mnohých evropských diplomatických krizí a ve svém důsledku prohlubovala západní přezíravost vůči Orientu.

Naopak pozitivním rysem byl (především v pozdějším období) neustále se zvětšující počet obyvatel Západu – vojáků, diplomatů, obchodníků, ale také odborníků v různých oborech a umělců, kteří se z titulu svých povinností dostávali do běžného kontaktu s Orientem a v mnoha případech o něm dokázali vydat poučené, nezaujaté a nezkreslené svědectví. Ať již v podobě memoárů, či odborných pojednání a dalších textů. Konečně také v Evropě se objevovali stále častěji diplomatictí zástupci Orientu a především v 19. století zde získávalo patřičné odborné vzdělání mnoho představitelů místních – východních elit. Motivy vzájemných kontaktů a vztahů tak postupně získávaly na autentičnosti a osobním rozměru.

Francouzská angažovanost v Egyptě na samém počátku napoleonských válek přinesla do tohoto složitého propletence zájmů a aspirací zcela novou kvalitu. Orient se ještě více ocitl na dosah Evropy a

¹⁶ YAPP, Malcolm E.: *The Making of The Modern Near East 1792 – 1923*. Pearson Education Limited, Harlow 1987, p. 47 – 96.

právě v tomto okamžiku – před koncem třetí dekády 19. století vstoupila do toho procesu daguerrotypie. A nebylo jistě náhodné, že její přednosti a výhody už při prvním představení demonstrovali na možnosti pohotového a přesného zachycení staroegyptských památek. První cestující fotografové – daguerrotypisté se v Egyptě objevili již ve stejném roce 1839, kdy se svět dozvěděl o tomto senzaci vzbuzujícím objevu. Navíc komplikovanou daguerrotypii, bez možnosti duplikování výsledného obrazu, brzy nahradily další fotografické techniky pracující již s fotografickým negativem a ty Orient rychle zprostředkovaly neustále se rozšiřujícímu evropskému obecnstvu. Fotografování Orientu se stalo fotografickým oborem se svým životem a významným místem v dějinách fotografického média.

Tento význam fotografie pro obrazovou interpretaci Egypta jako orientálního tématu a zároveň vztah fotografie k evropskému vyrovnávání se s Orientem jsou poté základními východisky této studie. V evropském chápání Východu hrál Egypt vždy důležitou roli, vždyť mnoho zde existujících jevů mělo pro orientální prostředí obecnou platnost a samotný Egypt byl relativně dobře dosažitelnou zemí. Rozbor a upozornění na nejdůležitější aspekty této vizuální interpretace je zde demonstrován na fotografiích s egyptským námětem uložených v Archivu Národního muzea, kde se v podstatě náhodně vytvořila jedna z největších domácích českých sbírek fotografií popisujících Orient. Využití fotografií uložených v muzejním archivu navíc umožňuje studii obsahově zaměřit také na zodpovězení otázky na existenci českého vkladu v záležitosti fotografování Egypta. Ten, byť se o něm prakticky dosud nevědělo, existuje a to hlavně v podobě existence velmi kvalitních fotografických souborů s tímto tématem v některých českých archivech a muzeích.

Již zde je nutno zdůraznit, že prozatím neexistuje žádný souborný původní český vědecký text s tímto tématem a daným problémem se nikdo v domácích odborných kruzích dlouhodobě

nezabývá.¹⁷ V mnoha ohledech je to škoda a to jak již pro výše zmíněné množství kvalitního obrazového materiálu přítomného ve zdejších prostředí, zakupovaného přímo na místě – tj. v Orientu, ale také pro existující, pozdější fotografickou produkci cestovatelů a návštěvníků těchto oblastí, pocházejících z českých zemí, byť ta již nespadá do tematického vymezení této studie.

Naštěstí otázky spojené s orientální, popřípadě blízkovýchodní fotografií jsou v zahraničí (obzvláště v anglosaském prostředí) populárním badatelským tématem. A zde dosažených výsledků je možno plně využít pro vytvoření obecného rámce případného dalšího českého studia. Právě v zahraničí jsou pořádány tematické výstavy a obdobně jsou publikovány reprezentativní texty věnované tomuto druhu fotografování. Nejvýznamnější fotografové Orientu se dočkali vlastních biografii, byť často torzovitých v důsledku útržkovitého dochování se relevantních historických pramenů. Tento široký odborný i popularizační zájem je dán nejen rozvojem mediálních a vizuálních studií v různých podobách, ale také nečekaně dramatickým pohybem ve vztazích mezi dřívějším romantizovaným Orientem a racionálním Okcidentem. Konfliktní současnost ohrožující stabilitu nejen Blízkého východu, ale i dalších regionů, tak stimuluje rozvoj orientálních či arabistických studií a to v co nejširším spektru témat, oborů a příbuzných disciplín.

Interpretace fotografií „orientálního“ Egypta, s přihlédnutím k jejich existenci v českém prostředí, od samého počátku počítá s archivním výzkumem. Mimo využití poznatků ze zahraniční odborné literatury a zahraničních elektronických zdrojů je archivní – tj. pramenný výzkum hlavním zdrojem dále analyzovaných informací. Bohatá pramenná základna (byť de facto soustředěná v jediném archivu – v Archivu Národního muzea) využitá pro vznik tohoto textu umožňuje analyzovat ještě jeden důležitý rozměr a to zamyšlení nad významem fotografie coby archivního pramene a nad otázkami souvisejícími

¹⁷ V tomto případě je myšlena problematika Blízkého a Středního východu – pro oblast Dálného východu jsou k dispozici kvalitní výstupy badatelské dvojice Filipa a Marcely Suchomelových (viz dále).

s korektní péčí o ně. Při vyváženém přístupu by tak nemělo jít jen o obsah konkrétní fotografické sbírky, fondu či jiného fotografického celku, ale také o jeho fyzickou podstatu. Podstatu vytvářenou v přímém vztahu s místem jeho trvalého uložení – v případě tohoto textu se zmíněným muzejním archivem.

Také v této oblasti – v oblasti ochrany, uložení a náležité prezentace fotografického obrazu je v českém prostředí vykonáno překvapivě málo či téměř vůbec nic. Tato negativní skutečnost je způsobena mnohými dlouhodobě působícími faktory, z nichž mnohé ovlivňují pohled na fotografii i dnes. Mimo chronického nedostatku finančních prostředků trápícího většinu tuzemských humanitních oborů a disciplín, šlo také o velký nedostatek adekvátně vyškoleného odborného personálu, zabývajícího se cíleně fotografií. V samotných archivech a muzeích byla fotografie často považována za druhotný, toliko dokumentační materiál, nevyžadující soustředěnou odbornou péči. Úloha fotografie jako důležitého historického pramene došla docenění teprve postupně a bohužel velmi často bez vazby na její fyzickou podstatu. Zájem se soustřeďoval toliko na fotografický obraz. O důslednějším prosazování nutné péče o fotografie ať již ve formě negativů či pozitivů tak nemohlo být ani řeči.

Všechny tyto výše připomenuté skutečnosti vytvořily rámec pro vlastní vymezení předkládaného disertačního spisu. Ten se zabývá nejen fotografickou interpretací Egypta v 19. století a případnými projevy tehdejšího orientalismu ve zde vzniklých fotografických obrazech, ale také možností sledování těchto fenoménů a projevů na základě studia tuzemských historických pramenů. Tím upozorňuje na možné rozšíření pramenné základny pro tento druh výzkumu a to hlavně v mezinárodním kontextu. V teoretické rovině se následně snaží na příkladu vývoje fotografického zobrazování Egypta v 19. století upozornit na některá úskalí postkoloniálního orientalistického konceptu E. W. Saida a přispět k jeho možným korekcím.

Metoda a metodická východiska

Mimo zvládnutí pramenné základny a dostupné literatury je pro každý historiografický text stejně důležitou záležitostí také adekvátní volba pracovní metody a uvědomění si metodických a metodologických východisek práce. Vzhledem k povaze studie jde v tomto případě o kombinaci dvou základních principů – tj. principu *synchronního* a *diachronního*. Z pohledu *synchronního* jde o výzkum současné či „přítomné“ skutečnosti – i ve vazbě na dochovaný archivní materiál a v pohledu *diachronním* o postižení změn a vývoje odehrávajících se v čase. Důrazem na interpretaci konkrétních archivních pramenů se studie cíleně hlásí k pozitivistické tradici české historiografie, založené na ověřitelnosti jednotlivých faktů získaných z primárních archivních, případně literárních zdrojů. V tomto případě se jedná pochopitelně v drtivé většině o prameny obrazové.

Mimo vzpomenutých principů *synchronního* a *diachronního* jsou zde také kombinována hlediska *makro-* a *mikro-* historická. Pro oblast *makrohistorie* jde o postižení celkového společenského, kulturního a politického kontextu. V oblasti *mikrohistorie* o analýzu a interpretaci některých jevů a fenoménů navázaných na konkrétní fotografie či fotografické soubory a připomenutí s tím souvisejících dějů. Celkově je studii možno zařadit do oblasti kulturních dějin, s akcentem na sociální dějiny a dějiny fotografie.¹⁸

Členění studie

Studie je rozdělena do jednotlivých kapitol s podkapitolami. Každá z kapitol je věnována konkrétnímu tématu, podkapitoly určitým časovým úsekům v rámci dané kapitoly, případně dílčímu problému, fenoménu

¹⁸ BURKE, Peter: *Co je kulturní historie?* Dokořán, Praha 2011.

atd. První kapitola *Orient a orientalismus – pojmy, literatura, prameny* analyzuje používanou terminologii její vznik a vývoj. Současně s tím popisuje obsah termínu *orientalismus* coby dlouhodobého vyrovnávání se Západu s existencí politicky, kulturně a hospodářsky odlišného Východu. Tento kulturní fenomén je analyzován s ohledem mj. na jeho obrazovou složku, záhy úspěšně uplatněnou v rychle se rozvíjejícím fotografickém zachycení Orientu, jeho statků a obyvatel. Mimo to obsahuje bibliografickou esej s uvedením základní literatury a přehled dostupných pramenů, včetně elektronických. Společně s následující druhou kapitolou tvoří část studie, věnovanou teoretickým východiskům a historickým souvislostem.

Druhá kapitola *Dějiny Egypta v 19. století – od okupace francouzské k okupaci britské* je věnována dějinám osmanského Egypta ve vztahu k evropskému kontinentu a jeho přináležitosti do geopolitického regionu Blízkého východu. Její text je uvedením do historického vývoje země a upozorněním na hlavní trendy vytvářející předpoklady pro několik modernizačních pokusů o společenské a hospodářské reformy. Současně s tím jsou zmíněny významné politické, vojenské či hospodářské aktivity Západu ve vztahu k egyptské společnosti.

Jádrem studie je třetí kapitola *Fotografování Egypta v polovině 19. století*. Stať je vytvořena jednak jako přehled vývoje tohoto typu fotografování a jednak jako rozbor vztahu mezi touto fotografií a orientalistickými koncepty, v případě Egypta silně ovlivněnými rozvojem egyptologických bádání a doprovodnou tzv. *egyptománií*.¹⁹ V tomto ohledu se text cíleně hlásí k závěrům významného izraelského badatele v oboru orientální či blízkovýchodní fotografie Nissana N. Pereze²⁰, byť

¹⁹ NAVRÁTILOVÁ, Hana: *Egypt v české kultuře přelomu devatenáctého a dvacátého století*. SET OUT, Praha 2001.

²⁰ PEREZ, Nissan N.: *Focus East. Early Photography in the Near East 1839 – 1885*. Harry Abrams and Domino Press, New York and Jerusalem 1985.

uvažuje o možných modifikacích, vycházejících z alespoň částečné revize orientalistického konceptu E. W. Saida.²¹

Jestliže kapitola věnovaná fotografické interpretaci Egypta vychází prioritně ze studia odborné literatury a z informací získaných ze zahraničních elektronických zdrojů, čtvrtá kapitola *Fotografování Egypta v 19. století a české země* je výsledkem archivního výzkumu orientovaného na písemné a obrazové prameny svědčící o existenci českého zájmu o Orient. V tomto ohledu šlo o základní vymezení problému a naznačení možných východisek dalšího výzkumu, který v delším časovém horizontu může významně revidovat naše dosavadní znalosti o tomto historickém fenoménu. V textu čtvrté kapitoly je rovněž obsažena část věnovaná tématu odborného zpracování fotografických fondů a sbírek v archivním a muzejním prostředí. Na příkladu Archivu Národního muzea je poukázáno na hlavní problémy a otázky spojené s péčí a prezentací fotografického obrazu ať již jako obrazového pramene v kontextu historického bádání či artefaktu s estetickou a uměleckou hodnotou. Zhodnocení dosažených výsledků je obsaženo v esejisticky formulovaném závěru.

Přílohou studie je informativní obrazový katalog významných fotografií s orientálními tématy uložených v Archivu Národního muzea, kde hlavní pozornost je soustředěna na fotografie Wilhelma Hammerschmidta, jako typického představitele místní, velmi kvalitní fotografické produkce, určené pro západní poučené i méně poučené publikum.²²

²¹ SAID 2008, s. 11 – 40.

²² JÚN, Libor: *Photographing the Near East in 19th Century: Story of a Lost Case*. In HOLAUBEK, Johanna – NAVRÁTILOVÁ, Hana – OERTER, Wolf B.: *Egypt and Austria IV Crossroads. Ägypten und Österreich IV Begegnungen*. SET OUT, Praha 2008, s. 63 – 65.

Časové vymezení studie

V obecném pojetí se studie zabývá časem od 1. poloviny 19. století do 2. poloviny téhož století. Vzhledem k tématu je možno použít i přesné chronologické mezníky líčení. Počátkem je rok 1839 – rok představení objevu daguerrotypie světu a koncem britská okupace země v roce 1882. Z tohoto vymezení vychází navrhovaná chronologie vývoje fotografování Egypta a to v odkazu na dosažené poznatky současného zahraničního výzkumu. Časové vymezení historického a kulturního kontextu je samozřejmě širší a počíná již odkazy na klasické antické dějiny. V užším vymezení 2. polovinou 18. století, resp. podpisem rusko-osmanského míru v Küçük-Kaynarca v roce 1774, následným zrodem tzv. Východní otázky a francouzskou invazí do země v roce 1798. Druhý mezník – britský vojenský zásah v Egyptě v roce 1882 obecný kontext překračuje zhruba do 1. poloviny 20. století.

KAPITOLA I.

ORIENT A ORIENTALISMUS – POJMY, LITERATURA, PRAMENY

Každý seriózněji zamýšlený historiografický pokus je již na svém počátku povinen se vyrovnat se základním uvedením používaných termínů a pojmů, bez jejichž náležitého pochopení může dojít ke zbytečnému zkreslení či dokonce ke zcela mylným závěrům. To v plné míře, či spíše dvojnásob, platí v případě jakékoli úvahy nad fotografickou výpovědí přibližující Blízký východ či Orient evropskému publiku. Jde o specifický díl evropského či západního vyrovnávání se s Orientem a také o nezpochybnitelnou část evropských kulturních dějin a evropské kulturní tradice.

Současně s tím je nutno si plně uvědomit fakt, že prakticky vše co souviselo s fotografováním Orientu bylo podrobno neustále se proměňujícím společenským a historickým procesům, jejichž pojmenování podléhalo různým (často protichůdným) trendům, či módním vlnám atd. Obsah a náplň jednotlivým pojmů se měnila či dokonce překrývala a mimo to vznikaly termíny nové, tak jako jiné další se přestávaly užívat. Důraz je proto nutné klást na vymezení kulturní a politické, ale i geografické. Teprve potom se můžeme seriózněji zabývat otázkou, na co vše může fotografický obraz těchto míst odpovědět.

Orient, Blízký nebo Střední východ?

Už samotné geografické vymezení těchto tří pojmů není lehké, především z jejich historické a politické podmíněnosti. Jejich obsah se časem několikrát změnil a tím i pohled na ně. Vždy šlo o pestrou kombinaci historických, politických a kulturních hledisek určujících jejich smysl a chápání. Nejobecnějšího pojmání se celkem logicky dostalo

termínu Orient. Jeho etymologickým základem je latinské *oriens* – východ, tj. místo vycházejícího slunce a proto také možné obecné označení zde ležících zemí. Naopak opačný latinský pojem *occidens* – západ, analogicky označující území zapadajícího slunce takto univerzálního chápání nikdy nedosáhl, byť se *occident* stalo označením západní světové strany - Okcidentu.²³

První významnější úvahy o specifikách východních území jsou v evropském kontextu sledovatelné už v době antického Řecka, kdy se východ či Asie pro řecké vzdělance ztotožňoval s nebezpečím despotické vlády pocházející od tamní Perské říše. Tento antagonismus mezi řeckou společností městských států a jejich občanů s perskými velmocenskými aspiracemi řešilo jak několik řecko-perských válek, tak ve finále hlavně grandiózní tažení Alexandra Makedonského do nitra asijského kontinentu, likvidující na dlouhý čas celou perskou moc. To co naopak zbylo, bylo vnímání rozdílu mezi Západem – Evropou a nezměrnou velikostí asijského kontinentu.²⁴

Novou dimenzi, dimenzi obsahující jasný geograficko-politický a správní základ vnesl do těchto záležitostí pozdní antický Řím. Za správních reforem císaře Diokleciána (vládl v letech 284 – 305) vznikla diecéze *Oriens*, ležící při východním asijském pobřeží Středozemního

²³ Zajímavým dokladem chápání rozdílu mezi Západem a Východem, včetně možnosti překonání tohoto jevu jsou slova křížáckého kronikáře z doby 1. křížové výpravy Fouchera de Chartes (1055/60 – 1127) napsaná v jeho kronikářském díle *Historia Hierosolymitana – Historie Jeruzalémská*: „*My, kdož jsme byli Occidentálci jsme se nyní stali Orientálci. Původní Říman nebo Frank se zde stal Galilejcem nebo Palestincem. A člověk, který žil v Remeši nebo Chartres, se nyní cítí být občanem Tyru nebo Akkonu. Již jsme zapomněli na místa, kde jsme se narodili. Mnozí z nás je již neznají, nebo o nich určitě nehovoří. Někteří z nás již mají v této zemi své domy a svoje sluhy, kteří jim patří jako by dědičným právem. Jiní se oženili s ženou, která není jejich krajanou, ale je to třeba Syřanka, Arménka nebo dokonce Saracénka, jíž se dostalo milosti křtu. Kdo zde byl původně cizincem, je dnes rodákem.*“ KREY, August. C.: *The First Crusade: The Accounts of Eyewitnesses and Participants*. Princeton 1921, p. 280-81.

²⁴ OLIVA, Pavel: *Zrození evropské civilizace*. Arista – Epocha, Praha 2003; HOLLAND, Tom: *Perský oheň. První světová velmoc a boj o Západ*. Dokořán, Praha 2007.

moře²⁵ a po smrti císaře Konstantina I. Velikého (vládl v letech 306 – 324) prefektura stejného názvu, zahrnující obrovské území od Balkánského poloostrova až po Egypt. Odlišné vnímání Západu a Východu navíc završilo administrativní rozdělení říše v roce 395 na dvě části – západní a východní.²⁶ Rychlý rozklad západní části a naopak vzestup části východní, jenž byla základem pro středověkou Byzantskou říši předznamenal další dramatické události.

Všechna tato uspořádání od základů změnilo vystoupení nového monoteistického náboženství – islámu. Expanze muslimských Arabů nastupující z nitra Arabského poloostrova zastihla pozdně antický či spíše raně středověký svět trestuhodně nepřipravený. Vítězný arabský postup jako by nic nedokázalo zastavit a díky tomu se významně změnilo geografické vymezení východního – nyní muslimy ovládaného světa. Ten zahrnul nejen africké a asijské pobřeží Středozemního moře, ale i podstatnou část Iberského poloostrova. Pro ně samotné byla jimi ovládaná území „světem islámu“ – *dár al-islám* a svět ostatní „světem války“ – *dár al-harb*.²⁷ Mimo četné vojenské konfrontace a dalšímu vyhranění vztahů mezi Západem a Východem však došlo také k mimořádně intenzivním kulturním kontaktům. Arabská vzdělanost, absorbující mnoho z antického odkazu se stala pro stagnující Evropu téměř nedostižným vzorem.

Území ovládnutá arabskou expanzí se až na několik výjimek (Španělsko, Sicílie) posléze stala terčem obdobně úspěšné expanze osmanských Turků, počínající před koncem 13. století.²⁸ V 1. polovině 16. století se jejich říše stala nejmocnějším státem v přímém geografickém sousedství Evropy, včetně toho že ovládla Balkánský

²⁵ Šlo o dnešní Izrael, Libanon a Sýrii, dále západní část Jordánska, Kypr a Sinajský poloostrov (dnes egyptské území).

²⁶ BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila: *Podzimní čas mocné říše*. MOBA, Brno 2004.

²⁷ TAUER, Felix: *Svět islámu. Jeho dějiny a kultura*. Vyšehrad, Praha 1984; MENDEL, Miloš – OSTŘANSKÝ, Bronislav – RATAJ, Tomáš: *Islám v srdci Evropy. Vlivy islámské civilizace na dějiny a současnost českých zemí*. Academia, Praha 2007.

²⁸ TAUER 1984, s. 164 – 171.

poloostrov a evropské pobřeží Černého moře. Osmanská moc se tím rozprostřela na třech kontinentech – v Evropě, Asii a Africe a kontrolovala podstatnou část námořního obchodu ve Středozemním, Rudém, Černém a Kaspickém moři. To ovšem byla s výjimkou Rudého moře víceméně moře uzavřená, neposkytující v dlouhodobé perspektivě přílišné možnosti obchodního a hospodářského rozvoje. Západ – v tuto chvíli zdánlivě stojící před neodkladnou katastrofou, měl na své straně zásadní a nezměnitelnou výhodu – lepší geografické podmínky v otevřeném Atlantiku, umožňujícím spojení východním i západním směrem. Od přelomu 17. a 18. století se proto vzájemný poměr sil zprvu vyrovnal a poté velmi rychle a trvale přiklonil na stranu západní.²⁹

Se vznikem tzv. Východní otázky³⁰ na konci 18. století, řešící existenci či neexistenci celé Osmanské říše se pro Západ pojem Orientu celkem jednoznačně vztáhl na území ovládané Osmanskou říší, včetně „evropského“ Balkánu obsazeného Turky a severoafrického pobřeží, ovládaného různými osmanskými vazaly. Orientem byly samozřejmě i další asijské oblasti, postupně poznávané s rozvojem objevitelských plaveb, ale zde (alespoň zpočátku) tento termín postrádal svůj politický význam, přisuzovaný Orientu zprostředkovávanému právě Osmany.

Ke slovu tak přišly další uměle konstruované termíny mající vytvořit adekvátní popis daných skutečností. Obecně pojímaný Orient

²⁹ KENNEDY, Paul: *Vzestup a pád velmocí. Ekonomické proměny a vojenské konflikty v letech 1500 – 2000*. Lidové noviny, Praha 1996, s. 36 – 52.

³⁰ Za diplomatický počátek tzv. Východní otázky je stále častěji považován podpis mírové smlouvy mezi Osmanskou říší a Ruskem 21. července 1774 v Küçük Kaynarca. Rusko se tehdy definitivně vojensky a obchodně zachytilo v Černomoří a tím nastolilo problém otevření černomořských úžin – Dardanel a Bosporu pro své válečné lodě. To vyvolalo dlouhodobé soupeření evropských mocností o uplatnění vlivu na rozhodování osmanských sultánů. Podobně nebezpečně působilo i obecně formulované ruské právo na ochranu pravoslavných věřících na osmanských územích, umožňující Petrohradu neustálé vměšování do vnitřních záležitostí svého slábnoucího souseda. GOMBÁR, Eduard: *Moderní dějiny islámských zemí*. Karolinum, Praha 1999, s. 29 – 36; YAPP, Malcolm E.: *The Making of The Modern Near East 1792 – 1923*. Pearson Education Limited, Harlow 1987, p. 47 – 96.

byl stále častěji dělen na Blízký, Střední a také Dálný východ. Tyto pojmy mimo svoji geografickou podstatu obsahovaly i silný politický podtext a plného rozvoje a užití dosáhly za rozmachu britské imperiální politiky.³¹ A následně s jejím konečným pádem po roce 1945, kdy se staly v mnoha ohledech synonymem pro nově vznikající konfliktní a krizové oblasti. Poměrně přesné určení má v tomto uvažování jen Dálný východ – ve svém původním chápání označující všechna území na východ od Brity ovládané Indie (z tohoto důvodu nikdy neobsahoval Austrálii a Nový Zéland) – tj. Východní Asii. Z pohledu britské politiky šlo o vztahy s Čínou a Japonskem, zamezení posilování ruského vlivu v této oblasti a ochranu východních indických hranic. V 60. letech 20. století byl dokonce Dálný východ ztotožněn s termínem Orient, ovšem to již za zcela jiných podmínek ovlivněných mocenskými ambicemi Číny, Sovětského svazu a Indie.³²

Obdobný „imperiální“ základ má i termín Střední východ. Ten se poprvé začal objevovat v 50. letech 19. století v souvislosti s britskou správou v Indii. Ta si takto definovala strategicky důležitý prostor vymezený zhruba Perským zálivem a asijským pobřežím Středozemního moře a o něco později vzniklým Suezským průplavem. Šlo pro Brity o životně důležitý region s přístupy k jejich indickému panství, nevyzpytatelnou Persií, kde se po desetiletí střetávaly s ruským vlivem a s osmanskou Mezopotámií.³³ Vlastní hospodářské zájmy zde ostatně sledovala i místní indická správa, pro níž celý Střední východ byl důležitým odbytištěm indického zboží a komodit. Střední východ před koncem 19. století zahrnoval asijské Turecko (Malá Asie, Anatólie) a všechny jeho arabské provincie, včetně Egypta. Dále Arabský poloostrov, Persii (Írán) a Afghánistán. V širším pojetí sem byla přiřčována celá severoafrická oblast a nemalá část východní Afriky – pobřeží Rudého moře.

³¹ KENNEDY 1996, s. 192 – 202.

³² KENNEDY 1996, s. 529 – 590.

³³ SKŘIVAN, Aleš: *Evropská politika 1648 – 1914*. Aleš Skřivan ml., Praha 1999, s. 228 – 229.

Při dalším geografickém zúžení se dostaneme k poslednímu pojmu – Blízký východ. Jeho základem byla oblast tzv. *úrodného pùlměsíce* tradičně chápaná v kontextu starověkých kultur Egypta, syrsko-palestinské oblasti a Mezopotámie.³⁴ To stanovilo východní hranice Blízkého východu povodím řeky Eufratu (arab. *Al-Furāt*) a řeky Tigris (arab. *Dijla*). Persie (Irán) byla již naproti tomu samostatnou oblastí, byť s velmi úzkými sociálně-ekonomickými vazbami na celý Blízký východ. Západní hranici regionu tvořil Egypt, Palestina a Sýrie. Poslední (severní) část představovala Malá Asie – tj. území dnešního Turecka. Také v tomto případě hrál Egypt – byť se nenalézal v centru Blízkého východu – v rámci tohoto území jedinečnou úlohu. To se prohloubilo s otevřením Suezského průplavu v roce 1869 a nezanedbatelnou roli v tomto hrály předchozí egyptské aspirace na ovládnutí Palestiny či Sýrie.

S termínem Blízký východ úzce souvisejí ještě dva další pojmy – Levanta a Mashreq. Oba – první převzatý z francouzštiny (*levant* – pozvednout, v přeneseném významu východ slunce) a druhý z arabštiny se stejným významem jako *levant* jsou označením pro oblast počínající Egyptem, pokračující syrsko-palestinskou oblastí, včetně dnešního Jordánska a Iráku a končící zhruba na úrovni moderních syrsko-tureckých hranic. Pojem Levanta byl sice poprvé použit už v roce 1497 ovšem v chápání celého Orientu.³⁵ Postupně – s rozvojem vzájemného námořního obchodu mezi západním a východním Středomořím byla Levanta obrazně „zúžena“ na zdejší důležité obchodní přístavy a jejich bližší i vzdálenější zázemí ve zhruba výše zmíněném vymezení. Arabský výraz Mashreq se kryl právě s tímto zúženým geografickým určením.

Důležitou roli pro dějiny Blízkého východu (a nejen jeho) hrál fenomén tzv. Levantinců – obchodníků a zprostředkovatelů

³⁴ SOUČKOVÁ, Jana: *Starověký Přední východ*. Mladá fronta, Praha 1979; BIČ, Miloš: *Stopami dávných věků. Mezi Nílem a Tigridem*. Vyšehrad, Praha 1979.

³⁵ SOMMER, Michal (ed.): *Die Levante. Beiträge zur Historisierung des Nahostkonflikts*. Arnold-Bergstraesser-Institut, Freiburg i Br. 2001.

muslimského, židovského či křesťanského (většinou východního) vyznání, kteří ve svých rukou drželi důležitý tranzitní obchod mezi Okcidentem a Orientem. Z této kosmopolitní obchodnické vrstvy se rekrutovala nejen část místní společenské elity, ale také celá řada „konzulů“ zastupujících zájmy jednotlivých evropských zemí na teritoriu Osmanské říše.³⁶ Jejich činnost napomáhala k překonávání vzájemných animozit a pro obě strany této velké kulturní, politické a společenské výměny zajišťovali potřebnou komunikaci, byť také v těchto případech zatíženou mnohými předsudky a nedostatky. V tomto ohledu nás jistě nemůže překvapit skutečnost, že relativně velký počet fotografů Blízkého východu vzešel z tohoto kosmopolitního, jazykově a národnostně pestrého a také velmi činorodého prostředí.

Právě v tomto systému termínů a pojmů je možno definovat postavení vlastního Egypta. Pro Evropu byl Egypt součástí Orientu, zprvu arabského, posléze osmanského, v obou případech šlo o entity muslimské, tj. přímo ohrožující existenci západních křesťanských států. Jednalo se o oblast s níž se Evropa mnohokrát vojensky střetla a která se od 18. století dostávala do přímého evropského politického a hospodářského vleku. Ve všech těchto situacích hrál Egypt vždy významnou roli a to jak v intencích Blízkého tak i Středního východu. To bylo výsledkem vlivů politických, hospodářských a posléze demografických, kdy v námi sledovaném období se neustále zvětšovala egyptská populace.

Konečně z těchto pojmů je odvozen i název celé námi analyzované fotografické disciplíny – ať již jde o *blízkovýchodní fotografii* či *fotografii orientální*, když pojem fotografie *místopisné* či *cestovatelské* je v tomto ohledu využitelný toliko částečně. Je jistě možno namítnout, že mnohem výstižnějším označením by bylo prosté označení *egyptská fotografie* – vždyť i sama studie se hlásí k fotografické interpretaci Egypta. Vzhledem ke kosmopolitnímu charakteru „egyptského“ fotografování v polovině 19. století a skutečnosti, že nemalá část z tehdejších fotografických tvůrců působila

³⁶ SCHLICHT, Alfred: *Die Araber und Europa*. Kohlhammer, Stuttgart 2008.

také mimo Egypt – právě v hranicích Blízkého či Středního východu považujeme oba termíny z úvodu tohoto odstavce za věcně správnější a lépe vystihující situaci, podmíněnou mj. egyptskou rolí hospodářského a kulturního centra v rámci tohoto nesourodého regionu.

Orient a orientalismus

V prvním desetiletí 21. století světové společenství stanulo – v mnoha případech bolestně a překvapeně – před nečekanými problémy a konflikty. Euforie z konce Studené války a pádu totalitního sovětského bloku vzala rychle za své a na místo očekávaného smírného *konce dějin* předpokládaného F. Fukuyamou³⁷ nastalo nové konfliktní období. Často ve velmi primitivní zkratce vnímané jako střet mezi světem západní civilizace, budované na principech občanských svobod a volného trhu, se světem tyto svobody potlačujícím – světem náboženského fundamentalismu, v tomto případě islámského.

Některé z těchto konfrontací jako by byly zděděny po předchozím bi-polárním světě „prosovětského“ a „proamerického“ bloku (Afghánistán, rozpad Jugoslávie) a naopak další z nich vznikaly teprve v odezvě na nejnovější vývoj („islámský“ terorismus). Při bližším pohledu však zjistíme, že většina z nich – pokud ne všechny jsou dědictvím výrazně delšího a složitějšího vývoje. V případě Afghánistánu můžeme uvažovat o zahraničních intervencích a zdejším britsko-ruském soupeření již od poloviny 19. století,³⁸ jugoslávský konflikt mj. řešil fenomény vzniklé v průběhu 18. století³⁹ a také mnoho průvodních jevů

³⁷ Myšlenku *konce dějin* vyslovil americký politolog a historik Francis Fukuyama. Ten považuje západní liberální společenský systém za koncový stav vývoje lidské společnosti. Podle autora *konce dějin* je efektivním systémem, schopným řešit všechny zásadní problémy bez nutnosti závažnější mocenské konfrontace. FUKUYAMA, Francis: *Konec dějin a první člověk*. Rybka Publishers, Praha 1992.

³⁸ SKŘIVAN 1999, s. 229.

³⁹ V případě rozpadu Jugoslávie, tamní etnické problémy předznamenaly jak dlouhodobá přítomnost Osmanské říše (muslimové v Bosně a Hercegovině), tak

„islámského“ terorismu má své kořeny v dřívější historii.⁴⁰ A tímto neveselým výčtem by bylo možné pokračovat.

Neklidný vývoj tak na straně jedné dal podnět ke vzniku nových teorií a konceptů vývoje lidského společenství, z nichž asi nejvýraznější jsou závěry S. Huntingtonova o *střetu civilizací*⁴¹ a na straně druhé může být považován za potvrzení obdobně provokativního a smělého konceptu E. W. Saida o vzniku a rozvoji evropského či západního *orientalismu*.⁴² Said nastínil celkem velmi chmurný obraz ideologických a ideových konstrukcí Západu sloužících apriorně k postupnému ovládnutí a deklasování Východu. Západní svět – pro nějž byl Orient nejbližším geografickým sousedem – dosažitelným cestou po moři i po souši je zde postaven do role nebezpečného a expanzivního systému,

dřívější vznik tzv. Vojenské hranice na habsbursko-osmanských hranicích. V rámci té byli usidlováni mj. silné skupiny srbských – pravoslavných uprchlíků do „cizího“ chorvatského – katolického prostředí. Etnicky smíšená bojiště jugoslávského konfliktu z konce 20. století v podstatě kopírovala průběh právě této pohraniční soustavy.

⁴⁰ Již v době počátků palestinsko-židovského konfliktu obě zúčastněné strany používaly brutální teroristické metody, kterým se marně snažila zabránit dezorientovaná britská mandátní správa v Palestině. NÁLEVKA, Vladimír: *Světová politika ve 20. století*. I. Aleš Skřivan ml., Praha 2000.

⁴¹ Americký politolog Samuel P. Huntington v zásadním protikladu ke *konci dějin* předpokládá rozvoj ostrých konfliktů mezi kulturními celky (např. západní, islámský, pravoslavný atd.). HUNTINGTON, SAMUEL P.: *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Rybka Publishers, Praha 2001. Slabinou tohoto předpokladu je skutečnost, že se takto jednoznačně ve světových dějinách žádný konflikt neodehrál. Např. jak křesťanské tak muslimské státy během svých vzájemných bojů měly běžně spojence onoho druhého náboženského vyznání. A to v mnoha případech spojence velmi efektivní. Nemluvě už o běžné existenci velkých střetů v rámci těchto celků.

⁴² Edward Wadie Said (1935 – 2003) – palestinsko-americký literární historik, jeden ze zastánců a propagátorů „postkoloniální teorie“ zabývající se problematikou kolonizace nikoliv z pozice kolonizátorů, nýbrž kolonizovaných – podřízených a ovládnutých. Jeho koncept *orientalismu*, uceleně publikovaný poprvé v roce 1978 je fakticky důslednou aplikací tohoto principu inspirovaného M. Foucaultem a jeho teorií diskursu. SAID, Edward W.: *Orientalismus. Západní koncepce Orientu*. Paseka, Praha a Litomyšl 2008; FOUCAULT, Michel: *Diskurs, autor, genealogie*. Svoboda, Praha 1994.

jenž se postupně zmocňoval Orientu a to pod celou řadou záminek, ba přímo vyložených nepravd a mýtů.

Slovy P. Burkeho šlo v Saidově knize o reakci na koncept „velkého vyprávění o západní civilizaci“⁴³ a současného vědomí, že je „cosi vynecháváno“⁴⁴. Burke se zjevným pochopením napsal o tom následující: *„Tato provokativní studie si povšimla binárního protikladu mezi Orientem a Okcidentem v západním myšlení a tvrdila, že rozdíl mezi „nimi“ a „námi“ se stal věčným díky akademickým specialistům – profesionálním orientalistům, kteří ho ve skutečnosti měli podkopávat. Said rovněž prohlásil, že od druhé poloviny 18. století byl orientalismus, ať už zjevný nebo latentní spjat s kolonialismem a stal se „západním stylem, neboť Orientu dominoval, přetvářel ho a měl nad ním moc“.*

*Kniha Orientalismus analyzovala různá schémata, jejichž pomocí nahlíželi západní cestovatelé, romanopisci a badatelé na Střední východ. Patří sem údajná „zaostalost“, „úpadkovost“, „despotismus“, „fatalismus“, „luxus“, „pasivita“ a „smyslnost“. Kniha má podobu rozzlobené a zároveň vášnivé žádosti o to, aby cizinci hleděli na kultury Středního východu bez klapek nepřátelství či blahosklonné povýšenosti. Kniha byla inspirací pro mnoho podobných studií, které se týkaly nejen Asie, Afriky, Ameriky, ale též i Evropy.*⁴⁵

A skutečně mnoho ze Saidových vývodů a závěrů mělo reálný základ ve vztazích mezi Západem a Východem. Vždyť právě na Východě ležela posvátná místa západního křesťanství (Palestina) či mnohé další památky na starověké kultury (Řecko, Egypt) stojící na počátku „vlastních“ dějin Západu. A byly tu i mimořádně lákavé možnosti hospodářského využití, ve jménu ideálů spojovaných s těmito místy. Minimálně od konce 18. století bylo možno o tento svět soutěžit a snažit se z něj co nejvíce získat pro vlastní zájmy a potřeby. Východiskem pro tento jev byla reálná politická a hospodářská situace mezi světem východním a světem západním. Jistě ne bez náhody v polovině 18.

⁴³ BURKE, Peter: *Co je kulturní historie?* Dokořán, Praha 2011, s. 64.

⁴⁴ BURKE 2011, s. 64.

⁴⁵ BURKE 2011, s. 65.

století Evropa prošla svým prvním globálním válečným konfliktem – Sedmiletou válkou z let 1756 až 1763. Ta je pro české prostředí spojena s prusko-habsburským konfliktem, ale tato válka byla stejně nekompromisně vedena i mimo Evropu – na americkém a asijském kontinentu. Právě tehdy se Britové pevně uchytili v Indii a získali nadvládu nad zámořským obchodem. S tím se zrodil koncept mocenské stability v Evropě a vyrovnaných sil v Evropě.⁴⁶

V tomto pojmání evropské stability byl obecně Východ velkou neznámou a to v přímém i nepřímém slova smyslu. Často se hovořilo o asijské velmoci v Evropě – Rusku a jeho nespravedlivých požadavcích. Za oběť mu padlo Polsko a rovněž se tak mělo stát Osmanské říši. Její případná dezintegrace hrozila uvolněním nebezpečných protikladů. Byla tu také otázka Persie, berberských pirátských států na severu Afriky, napadajících námořní obchod ve Středozemním moři a čile obchodujících s křesťanskými otroky. To narušovalo evropskou prestiž a rozvoj obchodu.⁴⁷ Rozhodující však byl evropský vztah k Osmanské říši. Dlouhodobě v něm vítězila britská či francouzská představa o nutnosti udržet její integritu. To vedlo ke vzniku Krymské války⁴⁸ a k několika těžkým diplomatickým evropským krizím. Avšak posléze byl tento požadavek výrazně modifikován a osmanské dědictví podleho postupnému dělení mezi část evropských států a iniciaci vzniku nových suverénních zemí na jejím bývalém území. Vše vrcholilo 1. světovou válkou, Osmanská říše definitivně zanikla a její místo zaujala turecká republika. Bývalé osmanské arabské provincie se ocitly pod

⁴⁶ SKŘIVAN 1999, s. 89 – 116.

⁴⁷ Díky tomu získal západní orientalismus jednu ze svých nejkřovitějších podob – v pornografických novelách, popisujících příkoří evropských žen unesených do alžírských, marockých či tuniských harémů a uvržených zde do sexuálního otroctví. Nejtypičtějším představitelem tohoto žánru je anonymní novela vydaná v roce 1828 v Londýně *The Lustful Turk*. Kupodivu zfilmovaná v roce 1968.

⁴⁸ Krymská válka – válečný konflikt z let 1853 až 1856. Osmanská říše se díky přímé vojenské angažovanosti Francie, Velká Británie a Sardinského království úspěšně ubránila ruskému pokusu o definitivní ovládnutí Černého moře a proniknutí do Středomoří. TARLE, Jevgenij V.: *Krymská válka I. – II.* Naše vojsko, Praha 1951.

mezinárodní správou. Tak se zrodil mandátní systém, předznamenávající všechny budoucí konflikty v této oblasti.⁴⁹

Toto zdánlivé potvrzení Saidových vývodů přesto není tak jednoznačné jak by se mohlo na první pohled zdát a mnoho z jeho závěrů se stalo terčem tvrdé kritiky.⁵⁰ Přesto jsou jeho texty nadále velkou inspirací a mnoho z jeho vyslovených soudů má oporu v reálných skutečnostech. Navíc tato kniha vyprovokovala obecněji chápanou debatu nad úkoly historiografie a historiografickými přístupy k uchopení historických dějů. Včetně otázky na existenci a projevy *okccidentalismu* – tj. obdobně stereotypního pohledu Východu na Západ.

Byť byla Saidova analýza prioritně založena na rozboru literárních textů – a to textů různých žánrů a různého zaměření, počínaje poezií či krásnou literaturou a konče autentickými záznamy západních cestovatelů či odbornými orientalistickými pojednáními je tento systém s určitou výhradou použitelný i pro vizuální prameny, včetně fotografií. To se prozatím nejvíce odrazilo na odborné produkci izraelského badatele Nissana N. Pereze.⁵¹ Perez v podstatě „přiřadil“ fotografie k literárním orientalistickým aktivitám, byť nijak mechanicky. Zároveň s tím si povšiml dalších témat – v některých případech rozdílného vidění blízkovýchodní reality britskými a francouzskými fotografy nebo postupného konstituování fotografické nabídky a poptávky v této oblasti. Zásadní hodnotu má jeho dohledání zhruba 250 autorů tvořících na Blízkém východě v průběhu poloviny a 2. poloviny 19. století.

⁴⁹ NÁLEVKA 2000, s. 56 – 68.

⁵⁰ Kritikem Saidova líčení se stal např. významný americký orientalista Bernard Lewis. Také Said některé své formulace později zmínil, ovšem pouze v rámci celého postkoloniálního diskursu. SAID, Edward W.: *Power, Politics and Culture*. Vintage Books, New York 2002.

⁵¹ Peréz, Nissan N. – narozen v Istanbulu, do Izraele emigroval v roce 1967, dlouhodobě působil v Izraelském muzeu v Jeruzalémě a postupně zde vybudoval největší pracoviště zabývající se dějinami fotografie v rámci celého Blízkého východu. PEREZ, Nissan N.: *Focus East. Early Photography in the Near East 1839 – 1885*. Harry Abrams and Domino Press, New York and Jerusalem 1985.

Přijetí Saidova orientalistického konceptu Perezem není vskutku nijak schematické a šablonovité. Ostatně jen velmi těžko můžeme u konkrétní fotografie architektury či archeologické lokality dokladovat záměr tvůrce tímto způsobem „odhalit“ celkovou neduživost Orientu vůči Okcidentu a také mnoho z etnograficky laděných fotografií, kde by bylo o takovémto záměru možno spekulovat již úspěšněji, v zásadě ničím nevybočují z tehdejšího fotografického schématu pro tento typ fotografování. To se plně projevuje také u ne zcela nepodstatné produkce erotické či pornografické fotografie, kde jde spíše o záležitost „orientálního“ kostýmu, byť pochopitelně velmi úsporného. A opětovně ani v tomto případě se téměř nic neodlišuje od obdobných fotografií pořizovaných současně v Evropě.⁵²

To co však blízkovýchodní fotografickou produkci přiřazuje k Saidově interpretaci vztahů Orient – Okcident je jejich případné další užití v konkrétních souvislostech. To již samozřejmě nebyla záležitost samotných fotografů, ať již si tuto možnost uvědomovali či nikoliv. Fotografie Blízkého východu v pojetí N. Pereze je ilustrací své doby, charakterizované zvýšeným zájmem západního světa o Egypt či Palestinu, Levantu a další území. Tomu odpovídalo i následné užití těchto fotografií v nejrůznějších kontextech a souvislostech. Není jistě nutno se dívat na fotografování Blízkého východu jako na apriorně propagandistickou činnost sloužící ke zjištěným západním cílům, ale je dobré si uvědomit možné užití fotografie k různě formulovaným cílům.

Svým způsobem důležitější rolí fotografického obrazu v tomto ohledu byla významná nápomoc k přímému i doslovnému „přisvojení“ tohoto světa Západem. To co bylo zachyceno na fotografický obraz se stávalo součástí západní křesťanské civilizace a ta tím v obecné rovině legitimizovala své právo, ba přímo povinnost se v tomto světě plně angažovat. Ve většině případů poté za bohulibými ideály téměř ihned nastupovala neúprosná logika mocenských zájmů, kontroly strategických oblastí a hospodářských zdrojů. Příklad egyptské

⁵² NAZARIEFF, Serge: *Early Erotic Photography*. Taschen GmbH, Köln, London 2002.

železnice zpřístupňující zemi širokému okruhu cestovatelů, následně podporující vývoz egyptské bavlny a vedle toho zajišťující přesuny britských posil a vojenského materiálu do Indie je v tomto ohledu více než ilustrativní.

Perez svým výzkumem nebývale obohatil jak historiografii věnovanou blízkovýchodní problematice tak i soudobou interpretaci dějin fotografie. Přitom jde o otevřený koncept, poskytující možnost dalších závěrů či revizí a to mj. ve vztahu k původnímu veskrze negativně laděnému saidovskému *orientalismu*. Inspirativním je tento výzkum také ve své složce práce s dochovanou fotografií, vyhledávání dalších fotografických souborů a rozšiřování znalostí o biografických datech jednotlivých tvůrců, působících v daném období na teritoriu Blízkého východu.

Prameny a literatura

Se základními pojmy úzce souvisí i otázka pramenů a literatury. V tomto případě pramenů a literatury použitých pro tuto studii – dnes již často dostupných v elektronických formátech. Prameny a literaturu je možno rozdělit na zdroje české a zahraniční. V následujícím textu jsou komentovány ty pramenné a literární zdroje, které svým charakterem vytvářejí základní osu jak našeho líčení tak především příslušného historického diskursu o blízkovýchodní fotografii. S výjimkou klíčových děl E. W. Saida a N. N. Pereze o nichž bylo již pojednáno výše.

Ostatní literární texty dílčího či druhotného významu jsou v případě nutnosti komentovány přímo v textu studie a současně s tím uvedeny v tématicky členěném seznamu použité literatury. V částech věnovaných tuzemské produkci je zařazena také relativně četná literatura překladová.

a) prameny – písemné, obrazové a elektronické

Část studie je založena na archivním – pramenném výzkumu. V tomto ohledu se jedná hlavně o prameny obrazové – dochované fotografie z oblasti Blízkého východu a prameny písemné – deníkové záznamy, korespondenci a některé dokumenty úřední povahy. Pro archivní výzkum byly využity fondy Archivu Národního muzea a dále fondy Knihovny Náprstkova muzea afrických, amerických a asijských kultur Národního muzea. Unikátní fotografické fondy Archivu Národního muzea jsou pro text studie zcela nepostradatelným obrazovým materiálem s vysokou historickou, estetickou a informační hodnotou.

Dalším důležitým zdrojem informací byly prameny tištěné – tj. denní tisk a časopisecká periodika, reprezentativně zastoupená a zpřístupněná v Národní knihovně České republiky, případně v Oddělení novin a časopisů Knihovny Národního muzea. Konečně v oblasti pramenů není možno opomenout dnes již četné elektronické zdroje, poskytující množství důležitých, jinak ne zcela přístupných informací. Drtivá většina těchto elektronických zdrojů je zatím zahraničního původu a tento fakt bohužel velmi dobře ilustruje domácí situaci v oblasti digitalizace či vytváření elektronických informačních bází ve sféře kulturního dědictví či obecných kulturních aktivit.

Všechny využitě druhy pramenů jsou uvedeny v příslušném seznamu. Na tomto místě je nutno jmenovitě uvést fond *Národní kulturní komise – Zámecké fotografické fondy a sbírky* uložený v Archivu Národního muzea. Fond obsahuje přes 500 kusů fotografií z Blízkého a Středního východu, které jsou v současné době odborně zpracovávány a vkládány do elektronické databáze. Je základem pro vizuální část studie a v podstatě vzorovým materiálem pro korektní archivní uložení.

Z elektronických zdrojů má zásadní význam elektronická databáze fotografií z Egypta a Levanty vytvořená v Griffith Institute⁵³ při

⁵³ Institut byl založen z finančního daru významného britského egyptologa Ewelyna L. Griffitha (1862 – 1934) jako samostatný ústav University of Oxford se zaměřením na

oxfordské univerzitě www.griffith.ox.ac.uk – tento zdroj byl ostatně inspirací pro obdobnou databázi vytvářenou ve spolupráci Katedry fotografie FAMU a Archivu Národního muzea se stejným tématem blízkovýchodní fotografie. Obdobně významný je elektronický katalog pařížského muzea d'Orsay jako jedné z nejvýznamnějších sbírek specializující se na francouzské vizuální a výtvarné umění z období let 1848 až 1914, zpřístupněný na elektronické adrese www.musee-orsay.fr

Ze zámořských zdrojů je nutno připomenout elektronické katalogy The John Paul Getty Museum a The Getty Research Institute v Los Angeles – www.getty.edu, dále digitální sbírku Kodak Eastman House – www.geh.org a sbírku Knihovny Kongresu USA – Library of Congress, www.loc.gov. Ve všech případech jsou zde k dispozici reprezentativní ukázky blízkovýchodní fotografie a to i s adekvátním popisem a charakteristikou. V případě The Getty Research Institute jde také o volně přístupnou databázi se základními biografickým údaji důležitých fotografů působících v Orientu v rámci elektronického registru *Union List of Artist Names* na téže elektronické adrese www.getty.edu.

b) literatura

Jak již bylo konstatováno v úvodu této studie, relevantní odborná či vědecká domácí literatura, cíleně se zabývající tématem fotografické interpretace Blízkého či Středního východu či obecně Orientu v jeho širším pojetí bohužel prakticky neexistuje. Jedinou výjimkou je vynikající monografie Filipa Suchomela a Marcely Suchomelové⁵⁴ věnovaná dálnévýchodní fotografické sbírce rakouského a později rakousko-uherského námořního důstojníka hraběte Ervína Dubského (1838 –

starověké dějiny Egypta a Blízkého východu. Institut zahájil svoji činnost 1. ledna 1939.

⁵⁴ SUCHOMEL, Filip – SUCHOMELOVÁ, Marcela: *Journal of a Voyage. The Erwin Dubský Collection: Photographs from Japan in the 1870s*. Moravská galerie v Brně, Brno 2006.

1909). Monografie vydaná v roce 2006 péčí Moravské galerie v Brně v české a v anglické verzi je v českém prostředí dosud nepřekonaným počinem, zpřístupňujícím nejen unikátní sbírku fotografií, ale také zprostředkující podrobné a zasvěcené seznámení s počátky a prvotním rozvojem japonské fotografie. Včetně představení fotografické produkce v Čechách opomíjeného chomutovského rodáka Raimunda Stillfrieda von Rathenitz (1839 – 1911), považovaného v současnosti za jednoho z významných zakladatelů japonské fotografie.

Japonská fotografie, její náměty a vyznění je mj. důležitou paralelou pro fotografování Egypta. Jak v Egyptě tak v Japonsku téměř souběžně probíhal reformní a modernizační proces a v případě Japonska byla dokonce patrná snaha vyhnout se četným egyptským chybám – neustále rostoucímu zadlužení země a téměř nekontrolovatelnému vměšování cizinců do vnitřních záležitostí země. Dochované fotografie z obou těchto zemí – ať již z Egypta nebo z Japonska jsou tak svým způsobem neobyčejně cenným obrazovým svědectvím podobných modernizačních trendů. Ty Egypt dovedly ještě před koncem 19. století do faktického koloniálního područí, kdežto Japonsko se jen o něco málo později úspěšně etablovalo mezi tehdejší velmoci.

Bohužel následně již nic co by se blížilo preciznosti tohoto knižního počinu v českém prostředí v oblasti fotografické interpretace Orientu nenajdeme. Podrobnější zmínky si jistě zaslouží odborná produkce Náprstkova muzea afrických, asijských a amerických kultur, kde v posledních letech bylo publikováno několik titulů s tématem cestovatelské a místopisné fotografie a kde část takto zpřístupněných fotografií souvisí s oblastí Blízkého východu. Bohužel i přes zjevnou snahu Náprstkova muzea co nejvíce popularizovat své bohaté sbírky, včetně vynikajících fotografických souborů je možno těmto titulům leccos vytknout. Především absenci širší interpretace těchto témat, ne zcela jasné povědomí o dalších paralelně dochovaných pramenech a

zjevnou neznalost současných nejnovějších trendů v zahraniční historiografii věnující se daným tématům.⁵⁵

Mimo to je nutno zmínit monografii afrikanisty Josefa Kanderta vydanou v roce 2008, věnovanou africkým sbírkám uloženým v Historickém muzeu Národního muzea a v Náprstkově muzeu Národního muzea.⁵⁶ V podstatě vědecký katalog těchto sbírek vydaný v anglické jazykové mutaci s rozsáhlým českým resumé zahrnuje období od 16. století až do konce 1. světové války a vzhledem ke svému zaměření na africké sbírky se také věnuje Egyptu a Súdánu, včetně zmínek o uložených fotografiích vzniklých v těchto zemích. Na druhé straně jde skutečně o katalog sbírek a byť jednotliví sběratelé jsou zde představeni v krátkých biografických medailonech, chybí zde jakékoliv zařazení do dobových souvislostí či pokus o širší interpretační rámec. Ostatně rezignace na propracovanější interpretaci dochovaných fotografií je typická pro celou produkci Náprstkova muzea. V každém ohledu je to škoda, obzvláště v případech kdy se jedná o velké obrazové celky, řádově stovek či dokonce tisíců jednotlivých snímků. Navíc jsou zde k dispozici četné písemnosti plně využitelné k dalšímu výzkumu.

Obdobně problematickou je edice deníku námořního lékaře Václava Stejskala (1851 – 1934) vydaná v roce 2008 Helenou Heroldovou jako společný počin Náprstkova resp. Národního muzea a nakladatelství Mare Czech.⁵⁷ Deník – jinak čtivý a s vysokou výpovědní a pramennou hodnotou je autorkou editován v té nejjednodušší formě s minimálním poznámkovým aparátem a v podstatě bez přihlédnutí

⁵⁵ Klasickým příkladem je publikace TODOROVÁ, Jiřina: *Enrique Stanko Vráz. Záhadný cestovatel fotograf*. Národní muzeum, Praha 2006.

⁵⁶ KANDERT, Josef: *Personalities of African Collecting in the Czech Lands in the Times of the Habsburg Monarchy (16th century – 1918). Collections of the Historical Museum and the Náprstek Museum of the National Museum*. Národní muzeum, Praha 2008.

⁵⁷ HEROLDOVÁ, Helena (ed.): *Jitřenka pluje na východ. Deník českého námořníka Václava Stejskala z cesty korvety S. M. S. Aurora do Malajsie, Indonésie, Číny a Japonska z let 1886 – 1888*. Mare-Czech, Praha 2008.

k pravidlům pro ediční přípravu novověkých textů. Obzvláště nedostatečný poznámkový aparát, komplikuje další badatelské využití deníku, což je vzhledem k jeho rozsahu nemalá a zbytečná chyba. Vzhledem k tomu, že výše zmíněné tituly jsou částí aktuálního stavu poznání a interpretace českých cestovatelských aktivit je to obzvláště nepříjemná skutečnost.⁵⁸

Výrazně lepší situace je na poli interpretace Egypta 19. a 20. století jako kulturního fenoménu a to i s přihlédnutím k vazbám na české, případně československé prostředí. Nejnovější výsledky dlouhodobého výzkumu zde prezentuje kniha autorského kolektivu A. Jůnová Macková, H. Havlůjová, H. Navrátilová a L. Jůn – „Krásný, báječný, nešťastný Egypt!“ s podtitulem *Čeští cestovatelé konce 19. a první poloviny 20. století*.⁵⁹ Ta koncepčně vychází a obsahově rozšiřuje studii Hany Navrátilové *Egypt v české kultuře přelomu devatenáctého a dvacátého století*⁶⁰.

Studie zabývající se různými aspekty českého pohledu na egyptskou skutečnost se částečně oprostily od klasického postkoloniálního schématu E. W. Saida a to i na základě chybějících koloniálních ambic Rakouska, Rakousko-Uherska či nástupnického Československa. Byť v četných pozorováních českých cestovatelů a návštěvníků Orientu zaznívaly obdobné odsudky „jiného“ Orientu. Tak jeden z nich V. Jiřík značně emotivně napsal: *„Ó země faraónů, jsi jako krásná žena, o níž víme, že nás klame a kterou přes to nedovedeme milovat a netoužit po ní. Podáváš rozkoš smíšenou s jedem, ale přece jen rozkoš.“*⁶¹ Úvahy o možnosti existence „českého“ či

⁵⁸ ROZHOŇ, Vladimír: *Čeští cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti*. Aleš Skřivan ml., Praha 2005.

⁵⁹ JŮNOVÁ MACKOVÁ, Adéla – HAVLŮJOVÁ, Hana – NAVRÁTILOVÁ, Hana – JŮN, Libor: *„Krásný báječný, nešťastný Egypt!“ Čeští cestovatelé konce 19. a první poloviny 20. století*. Libri, Praha 2009.

⁶⁰ NAVRÁTILOVÁ, Hana: *Egypt v české kultuře přelomu devatenáctého a dvacátého století*. SET OUT, Praha 2001.

⁶¹ JIŘÍK, V.: *K pyramidám*. Praha 1913, s. 74. Z Jiříkova křestního jména je známa pouze iniciála V. – pozn. autor.

„středoevropského“ orientalismu,⁶² ovšem založeného nikoliv na koloniální převaze, ale na fascinaci „jiným“, „exotickým“ a „rozdílným“ byly jednou z prvních inspirací pro zařazení fotografického obrazu do těchto souvislostí, k čemuž konečně směřuje i obsah této studie.

Při úvodním konstatování nedostatečné existence domácí literatury k tématu fotografické interpretace Orientu je nutno na závěr zmínit ještě alespoň dva zahraniční tituly, obsahově i metodologicky nepostradatelné pro tento druh výzkumu. V první řadě o výpravném zpracování fotografování středomořských uměleckých a historických památek *Antiquity and Photography*⁶³ kolektivu autorů pohybujících se kolem proslulého Gettyho institutu a muzea. Kniha rozebírá jak již klasická témata navázaná na archeologické a cestovní objevování starověkého Egypta, kde akcentuje zejména aktivity francouzských a britských fotografů (M. Du Camp, G. de Prangey, F. Frith) tak nabízí srovnání se situací v Řecku a v Itálii. Tam vzhledem k rozsáhlým pozůstatkům antického či klasického kulturního dědictví, docházelo ke srovnatelným fotografickým aktivitám, často neseným v duchu obdobných ideových či spíše ideologických konstrukcí, přítomných v Egyptě.

Na řeckém území – ať již stále ještě ovládaném Tureckem, či už na územích nezávislého řeckého království se v tomto fotografickém úsilí silně projevovalo tehdy velmi populární a také politicky vlivné evropské filhelénství, vyjadřující sympatie s řeckým národním hnutím. Obdobná motivace je autory úspěšně doložena i pro italské prostředí, kde ideologickým pozadím byl prostý obdiv jak k tamním vynikajícím projevům všeobecně kulturního a kultivovaného prostředí tak i snaha poukázáním na slavnou minulost burcovat koncepty spojované s národním hnutím, v italském případě vedeném snahou o národní sjednocení a vytlačení rakouského vlivu z Itálie.

⁶² JÚNOVÁ MACKOVÁ – HAVLŮJOVÁ – NAVRÁTILOVÁ – JÚN 2009, s. 512 – 569.

⁶³ LYONS, Claire L. – PAPADOPOULOS, John K. – STEWART, Lindsey S. - SZEGEDY-MASZAK, Andrew: *Antiquity and Photography. Early Views of Ancient Mediterranean Sites*. The J. Paul Getty Museum, Los Angeles 2005.

Z italského prostředí potom pochází druhá kniha *Il Fotografo dei Faraoni*⁶⁴ zachycující životní osudy fotografa Antonio Beata. Ten se po několika letech cest usadil v egyptském Luxoru a díky agilní fotografické aktivitě, obrazně řečeno spoluvytvořil obecně přijímaný fotografický obraz Egypta 2. poloviny 19. století. Kniha je navíc doplněna o relativně obsáhlý katalog Beatových fotografií. Beatův biografický medailon obsažený v textu dobře poukazuje i na jeden z četných problémů všech badatelských počínů uskutečňovaných na poli blízkovýchodní fotografie a to na nedostatečné množství dochovaných pramenů. V případě některých fotografů známe pouze jimi vytvořené fotografie a naopak jejich životopisná data jsou zahalena tajemstvím.

I v případě tak významného tvůrce jakým Antonio Beato bezesporu byl není situace o poznání lepší a ještě donedávna byl dokonce ztotožňován se svým bratrem Felicem Beatem, rovněž fotografem a jedním ze zakladatelů válečné reportážní fotografie. Dějiny fotografie proto po nějaký čas „obohacoval“ F. A. Beato.⁶⁵

Obraz současné literární produkce existující k tématu blízkovýchodní fotografie a příslušného kulturního kontextu obsahuje (i přes některá vynikající zpracování) stále příliš mnoho nejasných kontur. I přes některé modifikace tuto vizuální interpretaci ovládá Saidův orientalistický koncept, postavený na postkoloniálních soudech. Tento stav částečně vychází z atributů, běžně přiřazovaných k fotografickému obrazu – schopnost manipulace a deformace skutečnosti, případně záměrné zkreslování nepohodlných skutečností. Při bližším pohledu na tento fotografický fenomén je nutno upozornit na nepříliš prokazatelnou existenci těchto jevů v oblasti blízkovýchodní fotografie, což poskytuje poměrně dobrou možnost k pokusu o jiné uchopení této velmi pestré směsi motivů vytvářejících tuto celou fotografickou disciplínu.

⁶⁴ BUSI, Claudio – PIACENTINI, Patrizia: *Il Fotografo dei Faraoni. Antonio Beato in Egitto 1860 – 1905*. Pendragon, Milano 2008.

⁶⁵ Tato autorská signatura je skutečně na některých fotografiích zastoupena, ovšem jako „společná“ autorská značka obou fotografujících bratrů. BUSI – PIACENTINI 2008, s. 12.

KAPITOLA II.

DĚJINY EGYPTA V 19. STOLETÍ – OD OKUPACE FRANCOUZSKÉ K OKUPACI BRITSKÉ

Historickým rámcem našeho líčení „egyptského“ fotografování jsou v podstatě politické dějiny osmanského Egypta v 19. století, politického a hospodářského celku vzniklého dobytím země na Nilu vojenskou mašinerií osmanských Turků na počátku 16. století. Dramatická existence Egypta v 19. století byla do značné míry předurčena mocenskými střety reagujícími na snahu nově a stabilněji uspořádat geopolitický prostor ovládaný upadající Osmanskou říší. Zprvu šlo o hledání přijatelného řešení tzv. Východní otázky⁶⁶, zrozené už před koncem 18. století, kde hlavními hráči mimo slábnoucí Osmany byly Rusko, Francie a Velká Británie. Následně o francouzsko-britské soupeření v této oblasti a konečně britskou okupaci Egypta v roce 1882.

Egyptské aspirace na vlastní samostatnou politiku nedošly dlouhodobějšího úspěchu a naopak strategický význam Egypta ležícího na pomezí afrického a asijského kontinentu, společně s jeho hospodářským potenciálem, lákaly neustálou pozornost evropských států. Díky francouzské iniciativě byla úspěšně prokopána Suezská šije (slavnostně otevřeno v roce 1869) a to dalo Evropě nejen důležitou námořní trasu, ale i nový mezinárodní problém. Země překotně přejímající mnoho z evropské módy a budující elegantní městské čtvrti v Káhiře či v Alexandrii se zdála být jako stvořená pro západní expanzi. Dobová obrazotvornost snila téměř bez hranic o orientálním Egyptě a jeho dráždivé exotice. Exotice již tehdy velmi často umně vytvářené celou armádou cestovních agentů, hoteliérů, nejrůznějších zprostředkovatelů a místních podnikavců žijících z evropské iluze

⁶⁶ YAPP, Malcolm E.: *The Making of The Modern Near East 1792 – 1923*. Pearson Education Limited, Harlow 1987, p. 47 – 96.

orientálního světa. Navíc světa nabízejícího (mimo exotiku v téměř všech možných i nemožných podobách) i překvapivě vysokou míru společenského života té nejvyšší evropské úrovně, včetně pravidelných operních a divadelních představení, luxusních hotelů a plesové sezóny.⁶⁷

I proto Egypt „dlouhého“ 19. století nutně prošel několikero výrazně odlišnými etapami historického vývoje. Šlo o vzpurnou osmanskou provincii usilující o faktickou nezávislost, lokální velmoc s vlastními koloniálními aspiracemi, ale také po dvakrát Západem okupovanou zemi – zprvu nakrátko Francouzi a později Brity. Ti se zde usídlili na celých dlouhých 40 let. Nelítostný boj o hospodářský a politický vliv v Egyptě – ať již šlo o zájmy britské, francouzské, osmanské či ruské předznamenal i mnoho z následujících dramatických událostí spojených s 1. a 2. světovou válkou, arabsko-židovským konfliktem či s různými aspekty Studené války.

Dějiny Egypta a především jejich dramatické zvraty jako by plně odpovídaly tezí slavného francouzského historika Fernanda Braudela⁶⁸ hovořícího o „*čase celistvého světa*“⁶⁹ – ten je jako „*svět hospodářský*“⁷⁰ vybaven mnohými atributy – geografickým vymezením, hranicemi, póly jako nejvýznamnější centry hospodářské a politické moci a odtud odvozenými dalšími centry a periferiemi. „*Pak jsou zde mezilehlé oblasti kolem centrální oblasti a nakonec rozsáhlé okrajové*

⁶⁷ Notoricky známou záležitostí, ilustrující životní styl kosmopolitně laděných špiček tehdejší egyptské společnosti je vznik opery Giuseppe Verdiho *Aida* s námětem od vynikajícího egyptologa A. Mariettea. Slavnostní premiéra v káhirské opeře se uskutečnila o Vánocích roku 1871, evropská následovala v únoru 1872 v milánské La Scale. Zde titulní roli zpívala proslulá česká sopranistka Tereza Stolzová, zpívající Aidu v Káhiře po celou sezonu 1873 a 1874. HOSTOMSKÁ, Anna: *Opera: průvodce operní tvorbou*. Svoboda, Praha 1999, s. 111 – 113.

⁶⁸ Braudel, Fernand (1902 – 1985) – jeden z hlavních tvůrců moderní francouzské historiografie, akcentující důležitou roli hospodářských a sociálních dějin. Dlouhodobě se zabýval mj. dějinami Středomoří a konstituováním kapitalistických výrobních vztahů.

⁶⁹ BRAUDEL, Fernand: *Dynamika kapitalismu*. Argo, Praha 1999, s. 47.

⁷⁰ BRAUDEL 1999, s. 48.

*oblasti, kterým dělba práce, jíž se hospodářský svět vyznačuje, přisoudila spíš podřízené a závislé postavení než úlohu účastníka. V těchto periferních krajích se život lidí podobá často očistci nebo dokonce i peklu. A to všechno jen a jen pro jejich zeměpisné položení...*⁷¹ vyvodil Braudel a v téměř dokonalé zkratce tím poskytl funkční vysvětlení mnoha konfliktních situací ve světových dějinách.

Oscilace Egypta mezi těmito centry a periferiemi spoluurčovala hlavní události egyptských dějin a jejich přímý vztah k dějům odehrávajícím se na evropském kontinentu. Konečně překvapivě rychlý pád autoritativního režimu egyptského prezidenta Husního Mubáraka (abdikoval 11. února 2011) zcela zapadá do tohoto (tj. Braudelova) dějinného konceptu. Včetně současně se odehrávající změny v západním myšlení o zemi na Nilu a místních obyvatelích. Jestliže to bylo ještě poměrně nedávno přesvědčeno o egyptské neschopnosti samostatně a zodpovědně si vládnout, tváří v tvář davu v káhirských ulicích si konečně připustilo znepokojivou myšlenku o tom, že si Egyptané vyřeší své záležitosti sami na základě vlastních rozhodnutí.

Francouzi v Egyptě

Francouzská vojenská expedice v Egyptě patří bezesporu k nejpodivuhodnějším událostem ve světových dějinách a svým způsobem vytvořila neobvykle dramatický prolog k následným moderním egyptským dějinám. Slova jednoho z životopisců jejího velitele Napoleona, ruského (sovětského) historika Alberta Z. Manfreda jsou jistě než oprávněná: *„Současníky i lidi dalších generací mnohé udivovalo v tomto neobvyklém a na tehdejší dobu obrovském podniku: smělost záměru, jeho exotické zabarvení, odvážnost snů sblížujících vrchního velitele této smělé výpravy s legendárními hrdiny antického světa. Často se psalo o tom, že v tomto návrhu ožily „sny o Východě“*

⁷¹ BRAUDEL 1999, s. 49.

Bonapartových jinošských nocí, „egyptské sny“, a závist vůči slávě Alexandra Makedonského...“⁷² Rychlé dobytí Egypta Francouzi vytvořilo pomyslný most mezi dožívajícím středověkým Egyptem a jeho blízkou a už zcela jinou budoucností.

Pozdně antická křesťanská civilizace, reprezentovaná zprvu Východořímskou říší a později Byzancí zanikla v Egyptě pod náporom muslimských Arabů už v roce 641 prakticky bez odporu. To zaručilo částečné přežití egyptského křesťanství a zároveň rychlý rozvoj nově příchozí muslimské společnosti. Nic podstatného na tom nezměnily ani občasné vpády západních křesťanů či definitivní uchwácení země nově příchozími muslimskými mamlúky⁷³. Ti roku 1260 obsadili Egypt a pod jejich patronací se země stala důležitým mocenským faktorem v celém východním Středomoří. Tento stav vydržel až do počátku 16. století, kdy se jejich stát nedokázal ubránit osmanským Turkům.⁷⁴ Mamlúci uznali svrchovanost sultána a ten jim na oplátku ponechal správu země. Pro Egypt tím začalo období osmanské nadvlády, nadvlády formálně ukončené až rokem 1914.

Od konce 17. století se egyptská závislost na osmanské říši začala výrazně rozvolňovat. Sultán odtud čerpal daně, ale tím fakticky jeho moc končila. Bohatství země rostlo díky dálkovému obchodu jdoucímú přes oblast Rudého moře a obchodu s kávou. V roce 1768

⁷² MANFRED, Albert Z.: *Napoleon Bonaparte*. Naše vojsko, Praha 1983, s. 163.

⁷³ Mamlúci – kasta profesionálních válečníků, původně otroků, často z oblasti Kavkazu nebo Střední Asie. Z Egypta, Sýrie a Palestiny vytvořili mocný sultanát, kontrolující východní pobřeží Středomořího moře a část Rudého moře. Mamlúci se neudržovali při moci biologickou reprodukcí, ale výhradně nákupem mladých chlapců – budoucích mamlúků. Jako vojenská kasta se snažili výrazně odlišit od místních egyptských Arabů. TAUER, Felix: *Svět islámu. Jeho dějiny a kultura*. Vyšehrad, Praha 1984, s. 156 – 164.

⁷⁴ Mamlúky porazil turecký sultán v tzv. osmansko-mamlúcké válce z let 1514 až 1517. Na tehdejší dobu moderně vyzbrojená osmanská armáda zde plně uplatnila svoji převahu v palných zbraních. TAUER 1984, s. 164.

dokonce místní předák Ali Bey Al-Kabír⁷⁵ využil války mezi Osmanskou říší a Ruskem k vyhnání sultánova místodržícího a vše dovršil úsilím o spojení s nepřátelským Ruskem. Následný osmanský pokus z roku 1786 obnovit přímou vládu nad Egyptem zaznamenal jen částečný úspěch. Země sice znovu uznala osmanskou svrchovanost, ale nadále ji spravovala dvojice mamlúckých vládců Ibrahima Beye⁷⁶ a Murada Beye⁷⁷.

Egypt upadl do chaosu a zmatku. V zruinované zemi zmítané vnitřními konflikty a šarvátkami se znenadání v blízkosti Alexandrie objevili podivní cizinci v modrých uniformách, vedení dosud ne příliš známým generálem Napoleonem Bonapartem. Zájem Francie o Egypt a s ním sousedící blízkovýchodní oblasti byl téměř jakousi tradicí. Francie sice na jedné straně – ať již královská či později republikánská vystupovala jako spojenec Osmanské říše, ale po neúspěchu v Sedmileté válce⁷⁸ a ztrátě většiny koloniálních držav v Indii a v Americe hledala možnost vhodné kompenzace. Egypt jako jedna z revoltujících provincií Osmanské říše se zdál být snadným cílem, obzvláště když v odvážných kalkulacích mladého Napoleona mohl být skvělým nástupištem proti britským územím v Indii. Napoleon dlouhodobě promýšlel tento úder proti zájmům Londýna a nakonec přesvědčil francouzskou vládu o nutnosti obsadit Egypt.⁷⁹

⁷⁵ Ali Bey Al-Kabír (1728 – 1773) – narozen v Abcházii, v Egyptě působil od roku 1743. Egypt úspěšně ovládal v letech 1760 až 1772. V boji proti Osmanům nakonec neuspěl a v roce 1773 byl zabit v Káhiře.

⁷⁶ Ibrahim Bey (1735 – 1817) – původem z Gruzie. Mamlúcký předák. Po několika neúspěších v boji s Francouzi zcela ztratil vliv a zemřel mimo politický život.

⁷⁷ Murad Bey (1750 – 1801) – původem z Gruzie. Mamlúcký předák, spoluvládce a konkurent svého krajana Ibrahima Beye. Po porážce od Francouzů přešel na jejich stranu, ale záhy zemřel na mor.

⁷⁸ Válka z let 1756 až 1763 přivedla Francii na pokraj ekonomického krachu a předznamenala blížící se buržoazní revoluci.

⁷⁹ Napoleonovu snahu významně ulehčilo několik faktorů, ať již šlo od dob Ludvíka XIV. přežívající přesvědčení o možném obsazení Egypta či doslovné zahlcení Francie množstvím cestopisů a různých pojednání o Egyptu, Palestině a Sýrii. Také proto ke stejným závěrům jako Napoleon dospěl francouzský ministr zahraničních věcí Charles

Dne 19. května 1798 vyrazilo jádro vojenské expedice z jihofrancouzského přístavu Toulonu. I přes reálně stanovené a pragmatické cíle měl celý tento podnik v sobě i cosi exotického. Nejen, že cíl a datum zahájení byly pečlivě utajeny, ale vlajkovou lodí byla řadová loď *L'Orient* a konečně stejně se jmenovala i celá invazní armáda - *Armée d'Orient*. Šlo o nemalé vojenské těleso – k jehož přepravě bylo nutno 335 lodí různých velikostí.⁸⁰ Po rychlé okupaci Malty se francouzské jednotky úspěšně vylodily mezi 1. až 3. červencem 1798 u Maraboutu nedaleko Alexandrie. Ta do jejich rukou padla už 6. července a ihned potom se Napoleon vydal pouští ke Káhiře, před níž se objevil 21. července, aby ve známé bitvě u Pyramid⁸¹ rozdrtil mamlúckou armádu Muráda Beye. Ta se dala na zmatený útěk, ponechávající hlavní město svému osudu. To brzy kapitulovalo a celý Egypt se rázem ocitl pod francouzskou vládou.

Ihned po pádu Káhiry Napoleon přistoupil k novému administrativnímu uspořádání země, aby ji mohl plně hospodářsky a vojensky využít. Důležitou součástí nové administrativy, zavádějící do Egypta nezvyklé a často velmi nepopulární evropské zvyklosti, se stalo i vědecké prozkoumání země. Právě tato Napoleonem podporovaná snaha o vědeckou interpretaci nově získaného území měla mít v delším časovém horizontu největší a nejtrvalejší význam z celé této „*ztřeštěné hry*“.⁸² Ke slovu přišel početný tým vědců, umělců a dalších učenců –

M. Talleyrand (1754 – 1838). Ten své poznatky shrnul do spisu *Pojednání o přednostech nových kolonií v současných podmínkách* a následně podpořil myšlenku celé expedice. MANFRED 1983, s. 164.

⁸⁰ Pro egyptskou kampaň bylo určeno 33 000 vojáků a 171 děl. Na lodích sloužilo dalších 10 000 námořníků. MANFRED 1983, s. 163.

⁸¹ Bitva u Pyramid – už samotný její název je příkladem politické mystifikace. Boj se ve skutečnosti odehrával u vsi Embabeh na nilském břehu ve vzdálenosti 15 kilometrů od pověstné plošiny u Gízy se staroegyptskými pyramidami. Z prestižních důvodů však Napoleon začal užívat tento název. Bitva ukončivší mamlúcké časy v Egyptě stála vítěze jen 29 mrtvých a 260 raněných. Ztráty na mamlúcké straně naopak dostoupily až 3 000 mužů. JÚN, Libor: *Napoleonské války*. Triton, Praha 2006, s. 76.

⁸² MANFRED 1983, s. 165.

celkem šlo o 151 osob doprovázejících expediční armádu. Jedním z prvních konkrétních výsledků těchto snah bylo založení Egyptského institutu – *Institut d'Égypte* 22. srpna 1798.⁸³ Institut sídlil v Káhiře a jeho prvním předsedou se stal matematik Gaspard Monge⁸⁴ a samotný Napoleon místopředsedou. Institut disponoval knihovnou, laboratořemi, observatoří, tiskárnou a v jeho zahradách vznikla botanická zahrada, stejně tak i muzeum. Institut samotný, respektive jeho 48 členů pracovalo ve 4 zvláštních sekcích. A to v sekci matematické, dále v sekci pro fyziku a přírodní vědy, v sekci pro politickou ekonomii a v poslední sekci pro literaturu a umění. Ještě před koncem roku 1798 byla podniknuta vědecká výprava do okolí Suez, kde chtěl Napoleon prověřit možnost vybudování průplavu mezi Středozemním a Rudým mořem. Jeho odborníci však dospěli k mylnému závěru, že hladiny obou moří nejsou ve stejné výši a tudíž je plán nerealizovatelný bez stavby velkých a komplikovaných zdymadel.

Činnost Institutu dala podnět k vzniku velkolepého knižního *Description de l'Égypte – Popisu Egypta*. Díla navazujícího svým jasným a promyšleným konceptem na ty nejlepší tradice francouzské osvícenecké *Encyklopedie*, vycházející v letech 1751 až 1772. *Popis* programově poukazoval na nepřehlédnutelný význam Egypta v dějinách i v tehdejší neklidné době. Ne nadarmo do předmluvy prvního dílu *Popisu Egypta* Jean B. Fourier⁸⁵ napsal: „*Egypt, ležící mezi Afrikou a Asií, v blízkém spojení s Evropou, zaujímá místo ve středu dávného*

⁸³ BURLEIGHOVÁ, Nina: *Napoleonovi vědci a odhalení Egypta*. BB/art, Praha 2009, s. 30.

⁸⁴ Monge, Gaspard (1745 – 1818) – francouzský matematik, přírodovědec a veřejný činitel. Všeobecně považovaný za zakladatele deskriptivní geometrie. Hlavní organizátor vědecké části egyptské výpravy. K tomuto úkolu měl předpoklady jak vědecké tak i organizační. V roce 1792 působil coby ministr námořnictví a později jako ředitel francouzských zbrojních závodů a manufaktur. Za Napoleonova italského tažení spoluorganizoval konfiskace v tamních uměleckých sbírkách. Po Napoleonově pádu odstraněn z veřejného života. BURLEIGHOVÁ, 2009, s. 32.

⁸⁵ Fourier, Jean Baptiste Joseph (1768 – 1830) – francouzský matematik a fyzik. V roce 1824 objevil tzv. skleníkový efekt. BURLEIGHOVÁ, 2009, s. 34.

*kontinentu. Tato země nemá než slavnou minulost; je vlastí umění a je v ní uchován nespočet památek; hlavní chrámy a paláce kdysi obývané jejími králi stále existují, ačkoli i ty nejméně starobylé stavby pocházejí již z časů trojské války...Alexandr zde založil výstavné město, jež se po dlouhý čas těšilo výjimečnému obchodnímu postavení a bylo svědkem toho, jak Pompeius, Caesar, Marcus Antonius a Augustus rozhodovali o budoucnosti Říma i celého světa. Zcela logicky proto tato země dodnes přitahuje pozornost slavných vládců řídících osudy národů. Získal-li kdy jakýkoli stát, ať už na západě či v Asii, významnou moc, vedly jeho kroky vždy právě do Egypta, jak je nejspíš jen přirozené...*⁸⁶ Jinými slovy vojensky či politicky usilovat o tuto zemi bylo nejen přípustné, ale přímo nutné a dějinně podmíněné. S názorem samotných Egyptanů se ovšem příliš nepočítalo.

Jak se však brzy ukázalo Francouzi propagovaná modernizace země narazila na nezájem a nepochopení místních obyvatel. Ti v zaváděných novinkách viděli spíše obtěžující či přímo škodlivé záležitosti. Vítězící expedice se dostala do stavu izolace a sociálního vakua. Představa, že Egypt bude organizován po vzoru nedávno obsazené Itálie s obdobnými liberálními atributy rychle vzala za své. Navíc obsazení Egypta znamenalo válku s Osmanskou říší a vznik nové protifrancouzské koalice, chystající se zemi Francouzům odebrat. Napoleon se sice ještě pokusil o výboj do Palestiny a Sýrie, ovšem odtud se musel vrátit s nepořízenou po neúspěšném obléhání staré křižácké pevnosti Saint-Jean-d'Acres (dnešní Akkon na pobřeží Izraele).⁸⁷

Francouzské panství nad Egyptem se počalo hroutit a sám Napoleon v roce 1799 raději tajně a jen s malým doprovodem opustil svoji armádu, aby se zapojil do politického boje ve Francii. Francouzi odříznutí od metropole, jejichž loďstvo zničili již dříve Britové v bitvě u

⁸⁶ SAID 2008, s. 101.

⁸⁷ Toto tažení zahájil Napoleon 9. února 1799, v Káhiře se znovu objevil 14. června téhož roku. Pro výpravu měl k dispozici 14 000 mužů. Ztráty činily asi 1/3 početního stavu. JÚN 2006, s. 79.

Abú Qíru 1. srpna 1798 a ohrožení společným postupem Turků a Britů přesto vzdorovali nečekaně dlouho a to až do roku 1801, kdy kapitulací Alexandrie 30. srpna 1801 celé tažení dospělo ke svému neslavnému konci.⁸⁸ Egypt po jejich odchodu však byl již novou a jinou zemí. Zavedené evropské pořádky sice rychle skončily, přesto návrat bývalých mamlúckých vládců nebyl plně možný. Strategická hodnota Egypta náhle demonstrována celé Evropě mu předurčila jiné osudy. Osudy spojené s ambiciózním osmanským důstojníkem Muhammadem ĆAlím.

Albánská tabáková dynastie

Pln odporu a nenávisti hovořil velký osmanský reformátor, sultán Mahmut II.⁸⁹ o „*albánské tabákové dynastii*“⁹⁰ při téměř každé zmínce o událostech v Egyptě a počinech tamního místodržícího Muhammada ĆAlího. A skutečně ze sultánova pohledu bylo k takovému odsudku mnoho důvodů. Vždyť Egypt uzurpoval jednu sultánovu provincii za druhou, disponoval armádou lépe vybavenou a vycvičenou než měl on sám a ušetřil svému vládcovi několik těžkých a ponižujících porážek. Jeho představitel – Muhammad ĆAlí se tím nesnažil o nic menšího než o úplné odtržení od sultánské moci, byť sultána nikdy nepřestal respektovat jako svého titulárního suveréna a on sám Egypt chápal jen jako svoji rodovou državu a nikoliv jako právě vznikající nezávislý stát.

⁸⁸ Nejdříve 27. června 1801 kapitulovala Káhira a 30. srpna Alexandrie. Na základě kapitulčních podmínek zbytek francouzských sil Britové přepravili zpět do Francie. JÚN 2006, s. 81.

⁸⁹ Mahmut II. (1785 – 1839) – osmanský sultán, vládnoucí v letech 1808 až 1839. Úspěšně obnovil reformní kurs svého svrženého předchůdce Selima III. V červnu 1826 rozdrtil odpor janičárů a zahájil modernizaci osmanského státu. V zahraniční politice byl však plně závislý na rozhodnutích evropských velmocí, ty jej mj. donutily k uznání nezávislého Řecka. GOMBÁR, Eduard: *Moderní dějiny islámských zemí*. Karolinum, Praha 1999, s. 97 – 128.

⁹⁰ PALMER, Alan: *Úpadek a pád Osmanské říše*. Panevropa, Praha 1996, s. 110.

Hlavním protagonistou egyptského vzestupu byl právě Muhammad [°]Alí. Rodák z thráckého přístavu Kavala (narozen 1769) se poprvé v Egyptě objevil s osmanskou armádou v březnu 1801 – jako nadějný důstojník nepravidelných albánských jednotek. Štěstí mu přálo a už v roce 1805 se stal egyptským místodržícím, kterému se mj. o 2 roky později podařilo odrazit britský pokus o vylodění. V roce 1811 nechal zmasakrovat v káhirské citadele předáky místních mamlúkú a od té doby ovládal zemi jako téměř suverénní vládce.⁹¹ Muhammad [°]Alí začal od základů měnit egyptskou společnost. S pomocí zahraničních instruktorů vytvořil silnou a moderně vybavenou armádu, válečné loďstvo a obdobně podpořil rozvoj obchodu a zemědělství. Ambiciózní místodržící snil o vlastní koloniální expanzi a proto zahájil sérii tažení do Súdánu a na Arabský poloostrov, kde jménem svého osmanského suveréna porazil několik místních povstání.

Jeho skutečná vojenská síla se plně projevila, když Mahmut II. nebyl schopen pacifikovat řecké povstalce a to jej donutilo požádat Muhammada [°]Alího o vojenský zásah v Řecku. Ten téměř rozdrtil řecké povstání, ale iniciativa evropských velmocí nakonec zachránila řeckou samostatnost.⁹² Po sultánově odmítnutí egyptských požadavků na kompenzaci utrpených škod vypukla 1. egyptsko-osmanská válka ukončená ponižující osmanskou porážkou.⁹³ Muhammad [°]Alí stanul na vrcholu své moci – mimo Egypt ovládl Súdán, část Arabského poloostrova, Palestinu, Sýrii a Krétu. Za vydatné britské diplomatické podpory se v roce 1839 rozhodl Mahmut II. napadnout Egyptany ovládanou Sýrii. Výsledkem byla další turecká porážka, několik málo dní před sultánovou smrtí. Teprve britský vojenský zásah v letech 1840 až

⁹¹ MÍŠEK, Roman – ONDRÁŠ, František – ŠEDIVÝ, Mirek: *Egypt za Muhammada Alího*. SET OUT, Praha 2010.

⁹² GOMBÁR 1999, s. 97.

⁹³ Rozhodující bitva 1. egyptsko-osmanské války se odehrála u Konye 21. prosince 1832. I přes značnou převahu – Turci měli v poli 53 000 mužů a 100 děl oproti 15 000 egyptských vojáků, podporovaných 48 děly bitva skončila ostudným osmanským neúspěchem a jejich armáda se úplně rozpadla. GOMBÁR 1999, s. 115 – 118.

1841 definitivně zastavil egyptský postup a moc Muhammada [°]Alího se omezila na Egypt a Súdán. Francie obávající se britské převahy na moři pro jeho záchranu nepodnikla nic a utrpěla vážný politický a diplomatický neúspěch. Egypt se formálně znovu stal zcela závislým územím Osmanské říše, ovšem s dědičným místodržitelským titulem rezervovaným pro rodinu Muhammada [°]Alího. Ten sám zemřel stářím a vyčerpáním 2. srpna 1849, aniž by poslední 2 roky svého života významněji zasahoval do státních záležitostí.

Jeho nástupcem se nakonec stal [°]Abbás I.⁹⁴ Za jeho vlády francouzský vliv v zemi postupně střídal vliv britský a [°]Abbás I. na místo nákladné a nejisté expanzivní politiky zahájil kurs upevňování vlastní moci. Okázale projevoval poslušnost sultánu (mj. jej podpořil vysláním vojenského kontingentu o 15 000 mužích do Krymské války⁹⁵) a pro mnohé Evropany se stal přímo pravým opakem předchozí proevropské politiky. [°]Abbás nepodpořil výstavbu průplavu mezi Středoziemím a Rudým mořem – ovšem z reálné obavy z nebezpečných důsledků daných vznikem takto strategicky důležité námořní komunikace. Raději proto podporoval rozvoj železnice. Díky tomu v Egyptě vznikla vůbec první železnice na území Osmanské říše, byť stavěná v britské koncesi. Britové tuto koncesi získali v červenci 1851 a první (112 kilometrů dlouhý) úsek budovaný Robertem Stephensonem uvedli do činnosti už v dubnu 1853. Celkové spojení mezi Alexandrií a Káhirou dokončili v roce 1856 v délce 209 km a do roku 1858 otevřeli další část končící po 114 kilometrech v Suez. Země se rázem stala nejdůležitějším

⁹⁴ [°]Abbás I. (1813 – 1854) – vnuk Muhammada [°]Alího, místodržícím se stal po krátké regentské vládě Ibráhíma Paši (1789 – 1848), oblíbeného syna Muhammada [°]Alího, schopného administrátora a vojáka, předčasně zemřelého na tuberkulózu.

⁹⁵ Krymská válka – válečný konflikt z let 1853 až 1856. Osmanská říše se díky přímé vojenské angažovanosti Francie, Velká Británie a Sardinského království úspěšně ubránila ruskému pokusu o definitivní ovládnutí Černého moře a proniknutí do Středomoří. TARLE, Jevgenij V.: *Krymská válka I. – II.* Naše vojsko, Praha 1951.

blízkovýchodním komunikačním uzlem.⁹⁶ Z Alexandrie do Suezů bylo možno se dostat za pouhých 12 hodin a odtud pokračovat lodí do Rudého moře. Důležitými přístavy v této oblasti byly súdánský Suakin (*arab. Sawákin*), eritrejská Massawa (*arab. Mussuwa*) a posléze jemenský Aden (*arab. Adan*), od roku 1838 okupovaný Brity.

Ještě před dokončením britského železničního projektu však Egypt získal nového vládce – Abbás I. byl v roce 1854 zavražděn svými dvěma otroky a na uprázdněný místodržitelství trůn dosedl Sa'íd Paša⁹⁷. Vzdělaný liberál, obdivující Evropu a obzvláště Francii získal v tehdejší evropské nazírání Egypta pověst vynikajícího vládce a velkého reformátora. Skutečnost byla ovšem mnohem prostší – právě on otevřel zemi téměř nekontrolovatelnému evropskému vlivu, umožnil usazování Evropanů v Egyptě a zahájil velmi nebezpečné zadlužování země u zahraničních věřitelů. V mnohém obnovil i francouzský vliv v zemi, a to když podpořil výstavbu Suezského průplavu podle projektu svého přítele – francouzského konzula Ferdinanda de Lesseps⁹⁸. Na druhé straně je pravdou, že právě v této době bylo v Egyptě definitivně likvidováno mnoho feudálních přežitků, včetně otroctví.

Alfou a omegou vnitřní i vnější politiky nového místodržícího však byla výstavba Suezského průplavu. Koncesi na jeho výstavbu vydal Sa'íd Paša už 30. listopadu 1854 a samotnou výstavbu zahájily v roce 1859. Finanční náklady na obrovský projekt však ruinovaly egyptský státní rozpočet, navíc Francie od samého počátku kontrolovala 52% akcií nově založené Společnosti Suezského průplavu a naopak Egypt

⁹⁶ Železnice měla obrovský význam a její vojensko-strategický význam byl zřejmý. Už v roce 1858 Britové použili egyptské železnice k urychlení přepravy vojenských posil proti indickým povstalcům. GOMBÁR 1999, s. 86.

⁹⁷ Sa'íd Paša (1822 – 1863) – čtvrtý syn Muhammada Alího.

⁹⁸ Lesseps, Ferdinand Maria de (1805 – 1894) – francouzský diplomat a hlavní organizátor vybudování Suezského průplavu. V diplomatických službách v Egyptě působil již od roku 1832 a díky tomu znal dokonale tamní prostředí. Naopak jeho pokus o vybudování průplavu přes Panamskou šíji skončil neúspěchem a finančním krachem. LESSEPS, Ferdinand Maria de: *The Isthmus of Suez Question*. London and Paris 1855; HERRMANN, Gerhard: *Suezský průplav*. Orbis, Praha 1942.

stále více a více upadal do dluhů. Již v roce 1861 proto egyptský vládce dlužil na 11 miliónů liber šterlinků. Právě Sa'íd Paša tím zahájil cestu, nakonec vedoucí k britské okupaci Egypta a k jeho koloniální závislosti na Velké Británii. Toho se však již dobrosrdečný a obézní místodržící nedožil. Zemřel v pouhých 42 letech v lednu 1863 ve své oblíbené Alexandrii. Egypt zatím definitivně vstoupil do velké evropské politiky, byť ne jako silná mocnost, jak si to přáli jeho vládci, ale spíše jako potencionální kořist, o kterou se vyplatilo bojovat.

Po Sa'ídově smrti na uprázdněný trůn nastoupil Ismá'íl Paša⁹⁹. Tomu se dostalo nejen skvělého vzdělání a jazykových schopností, ale i praktických dovedností v oblasti diplomacie, státní správy a financí. Ismá'íl hodlal zcela vymanit svoji zemi z osmanského vlivu, byť k sultánu se choval naprosto bezkonfliktně. Ambiciózní cíl učinit z Egypta „evropskou“ zemi však narážel na zcela zásadní problém v rozvrácených egyptských státních financích, byť mnoho z těchto problémů nový vládce zdědil po svém předchůdci. Také on si příliš nelámal hlavu s egyptskými dluhy. Ne nadarmo v něm britští diplomaté viděli „nezodpovědného hýřila, prostopášníka a zloděje“¹⁰⁰. Byť tento odsudek není zcela spravedlivý v každém případě Ismá'íl Paša ve finančním ohledu zcela zklamal.

Přesto dosáhl významných úspěchů – v roce 1866 získal od sultána Abdülazize¹⁰¹ titul chedíva¹⁰² – tj. titul pro téměř samostatného vládce. Egypt již nebyl autonomní provincií, ale v podstatě nezávislou zemí s právem uzavírat mezinárodní smlouvy a posléze i s plnou finanční autonomií. To mj. umožnilo Egyptu získávat zahraniční půjčky

⁹⁹ Ismá'íl Paša (1830 - 1895) – syn Ibrahima Paši a vnuk Muhammada 'Alího. Egyptu vládl v letech 1863 až 1879. Po abdikaci dožil v exilu nejdříve v Neapoli a později v Istanbulu.

¹⁰⁰ GOMBÁR 1999, s. 220.

¹⁰¹ Abdülaziz (1830 – 1876) – osmanský sultán vládnoucí v letech 1861 až 1876. Jeho reformní snahy skončily neúspěchem a sám sultán byl donucen k abdikaci. Brzká sebevražda byla s největší pravděpodobností politicky motivovanou vraždou.

¹⁰² Chedív – titul znamenající *pán* či *vládce* pocházel z perštiny a fakticky byl vymyšlen právě pro Egypt a jeho místodržícího.

bez předchozího sultánova souhlasu. V návaznosti na tato rozhodnutí chediv vydal 22. října 1866 dekret o zřízení vůbec prvního egyptského parlamentu se 75 poslanci.¹⁰³ Jeho vliv byl sice minimální, přesto šlo o bezprecedentní záležitost. Všechny tyto úspěchy si ambiciózní panovník vychutnal za své návštěvy Francie v roce 1867 při příležitosti Světové výstavy a také o dva roky později při slavnostním otevření Suezského průplavu v roce 1869.

Všechny tyto aktivity – budování infrastruktury země podle evropského vzoru, podpora exportu egyptské bavlny, zemědělství, vzdělávání a mnohých dalších záležitostí, včetně egyptologických bádání narážely na katastrofální stav egyptské státní pokladny. Zahraniční věřitelé se začali oprávněně obávat o své peníze. Chediv se fakticky zruinoval výstavbou Suezského průplavu a šance na ozdravení financí byla iluzorní. Navíc zprovoznění Suezského průplavu zneklidnilo Londýn a ten razantně změnil svoji politiku ve Středozezemním moři. Na místo kontroly balkánského pobřeží, spojů s Levantou a vojenské podpory Osmanské říše nyní šlo o zajištění takto uměle vytvořené nejkratší námořní cesty do britské Indie. Obavy ze Suezského průplavu coby nového politického problému, plně srovnatelného s problémem Úžin¹⁰⁴ se začaly rychle naplňovat, zvláště potom co v Egyptě opětovně klesl francouzský vliv.

Sled neblahých událostí dostal nečekaně prudký spád. Nejdříve Velká Británie odkoupila egyptský podíl na průplavu a v dubnu 1876 egyptská vláda vyhlásila bankrot. Její dluh činil neuvěřitelných téměř 90 milionů liber šterlinků, když na začátku Ismá'ílovi vlády to bylo „jen“ 12,5 miliónu.¹⁰⁵ Ke správě dluhu vznikla mezinárodní komise s širokými pravomocemi a ta určila na umořování dluhu až 60% veškerých egyptských státních příjmů. Drakonické škrty zasáhly celou společnost a

¹⁰³ GOMBÁR 1999, s. 222.

¹⁰⁴ Tj. Dardanely a Bospor – oddělující Černé, Marmarské a Středozezemní moře. Otázka případného volného průjezdu ruských či jiných válečných lodí tímto místem pravidelně vyvolávala diplomatické a politické krize. PALMER 1996, s. 126 – 127.

¹⁰⁵ GOMBÁR 1999, s. 224.

v egyptské armádě vyvolaly vlnu nespokojenosti zahrocenou vůči cizincům. Radikalizace země likvidovala zbytek autority chedíva a ten pod nátlakem západních mocností 26. června 1879 abdikoval.

Na uprázdněný trůn nastoupil jeho syn Tawfiq¹⁰⁶, dluh i s úroky dosáhl 98,3 miliónu liber šterlinků a země stanula na prahu anarchie. Armáda se ocitla na pokraji vzpoury a stále větší vliv získával plukovník Urábí Paša¹⁰⁷. Ten zahájil 9. září 1881 otevřené povstání proti vládě. Vystrašený chedív se nezmohl na větší odpor a ustupoval povstalcům, zároveň s tím hledal možnost domluvy se svými zahraničními protektory. V květnu 1882 se před Alexandrií objevilo britské loďstvo. V napjaté situaci bylo jen otázkou času, kdy se situace vymkne kontrole. K tomu došlo 11. června 1882, tehdy z malicherných důvodů došlo k pouličním šarvátkám a k zabití několika Evropanů. Britské ultimátum požadující faktickou kapitulaci nebylo pro Egyptany akceptovatelné a tak došlo 11. července k bombardování Alexandrie a pobřežních egyptských opevnění. To trvalo až do 13. července a následující den Alexandrie padla do britských rukou. Egyptská armáda se sice pod vedením plukovníka Urábího postavila na odpor, ale byla rozhodně poražena u Tall al-Kabíru 13. září 1882. U moci nadále zůstal Tawfiq, ovšem pod faktickým britským protektorátem.

Násilné řešení egyptské krize vrcholící obsazením Egypta britskou ozbrojenou mocí mělo mít fatální důsledky pro mezinárodní vztahy. Velká Británie sice zabezpečila námořní spojení na východ a nebývale posílila své pozice ve Středomoří, ale zároveň s tím opustila dosud dodržovanou strategii udržení územní integrity Osmanské říše. Sultán tak začal hledat nového spojence a velmi rychle jej našel

¹⁰⁶ Tawfiq (1852 – 1892) – egyptský chedív z let 1879 až 1892. Přesto, že vládl plně v souladu s britskými požadavky patřil k nejschopnějším egyptským panovníkům. Na Evropany silně působilo také jeho spořádané a šťastné manželství s jedinou manželkou Amin Hanem.

¹⁰⁷ Ahmad Urábí Paša (1841 – 1911) – egyptský důstojník a politik. Po porážce jím vedeného povstání, odsouzen k trestu smrti, ale nakonec poslán do vyhnanství na Ceylonu. Do země se mohl vrátit až v roce 1901.

v militantním Německu. Obdobně pošramoceny byly také britsko-francouzské vztahy a také Itálie vstoupila do dočasného spojení s Německem a Rakousko-Uherskem. I sama britská politika byla rozpolcená nad hodnocením své angažovanosti v této cause.

Velmi jednoznačně se vyjádřil britský diplomat a voják Evelyn Baring: *„Je to velká škoda, že jsme do Egypta přišli a byl bych velice rád, kdybychom se mohli dostat pryč. Ale věcem se člověk musí postavit čelem, a když se dívám na skutečnost, jaká je nyní, nevidím ani tu nejmenší pravděpodobnost, že bychom se nyní za nějakých okolností mohli stáhnout...“*¹⁰⁸ Buď jak buď jedna epocha v egyptských, ale také v evropských dějinách byla u konce a konečně s ní i jedna epocha v dějinách fotografie – té fotografie, fungující jako obrazové svědectví desetiletí, kdy Egypt a s ním spojované události hýbaly evropskou politikou.

Britská moc se v Egyptě udržela až do roku 1914. Počátek světové války zde navodil ovšem formálně neřešitelnou situaci – vždyť země byla stále de iure součástí Osmanské říše. Válečný stav mezi Brity a Turky si žádal rychlého řešení. Tak ještě před koncem roku 1914 Londýn inicioval vznik formálně nezávislého egyptského sultanátu, ovšem pod jejich plným protektorátem. Válka těžce poškodila hospodářství země a iniciovala další politickou radikalizaci s požadavkem plné samostatnosti. Tak se 28. února 1922 stal Egypt nezávislým královstvím na čele s králem Fuádem I.¹⁰⁹ O rok později přijatá ústava deklarovala vznik konstituční monarchie, byť i nyní silně ovlivňované britskou hospodářskou a vojenskou přítomností. Meziválečné egyptské dějiny naplnily politické konfrontace s četnými zásahy krále do politiky. Ten mohl snadno rozpouštět parlament a iniciovat nové volby, často podvodně manipulované.

Počátek 2. světové války znamenal další prohloubení nevraživosti vůči Britům a otevřenou spoluprací některých nacionalistických kruhů

¹⁰⁸ JÚNOVÁ MACKOVÁ – HAVLŮJOVÁ – NAVRÁTILOVÁ – JÚN 2009, s. 41.

¹⁰⁹ Fuád I. (1868 – 1936) – první král moderního egyptského státu, vládl v letech 1922 až 1936.

s Italy a Němci. Výsledky války, konflikt v sousední Palestině a neduživé hospodářství v důsledků válečných poškození však znamenalo příliš mnoho těžce řešitelných komplikací pro egyptskou monarchii. Té od konce války čekalo již jen 7 let existence. S jejím neodvratným pádem zanikl také britský vliv v zemi a nastoupila nová geopolitická rivalita Spojených států amerických a Sovětského svazu. To je ovšem již zcela jiná kapitola v dramatických egyptských dějinách 19. a 20. století. Mj. kapitola končící s velkou pravděpodobností právě v našich současných časech.

KAPITOLA III.

FOTOGRAFOVÁNÍ EGYPTA V POLOVINĚ 19. STOLETÍ

Nástup daguerrotypie

V dějinách fotografování Blízkého východu, případně Orientu hraje fotografické zachycení Egypta podstatnou a nepřehlédnutelnou roli. Egypt konce 30. let 19. století (tj. v době vzniku fotografie) na sebe opětovně poutal velkou pozornost – a to nejen pro své bohaté dějiny, ale hlavně pro svoji snahu stát se uznávaným a silným státem. Tento Egypt byl pro Evropu exotikou, ale i místem velkého politického zápasu, v kterém se přímo či nepřímo angažovaly všechny významnější evropské země. I z tohoto důvodu světu ohlášená daguerrotypie se nemohla této zemi vyhnout. Již při jejím představení, coby prvního prakticky využitelného fotografického procesu, sekretář Francouzské akademie věd – Francois Arago¹¹⁰ nadšeně uvedl: *„Každý si představí velké výhody, které by mohly být získány z tak přesné a rychlé reprodukce během expedice v Egyptě. Každý si představí, že kdybychom měli toto zobrazení v roce 1798 měli bychom dnes cenné obrazové záznamy, o které je učený svět navždy připraven chamtivostí Arabů a vandalismem některých cestovatelů. Kopie miliónů hieroglyfů, které pokrývají z vnějšku velké monumenty v Thébách, Memfidě a Karnaku a jinde by vyžadovaly desetiletí času a legie kresličů. Díky daguerrotypii by stačila jedna osoba, aby úspěšně vykonala tuto*

¹¹⁰ Arago, Dominique Francois Jean (1786 – 1853) – matematik, fyzik a astronom francouzsko-katalánského původu. Z pozice sekretáře Francouzské akademie věd aktivně podporoval pokusy s fotografickým procesem. Dne 7. ledna 1839 na zasedání akademie věd oznámil objev daguerrotypického postupu, pro veřejnost slavnostně ohlášeného 19. srpna téhož roku. Arago se úspěšně prosadil i ve francouzské politice, zde náležel k republikánské opozici a v roce 1848 se krátce stal předsedou vlády.

obrovskou práci.“¹¹¹ Mimo zjevného uspokojení z nového vynálezu a dobrého odhadu rozsáhlosti egyptologické epigrafické¹¹² práce, a ne zcela přesného odhadu skutečných možností fotografie,¹¹³ je v Aragových slovech patrné také mnoho dalších zajímavých aspektů.

Šlo o odkaz na nedávnou slavnou minulost (tj. na Napoleonovo egyptské tažení) a o přesvědčení o výlučnosti francouzské vědy. Ta v tomto pojetí figurovala jako vítaný prostředek k legitimování úsilí Paříže o obnovu ztraceného velmocenského postavení. Východní „orientální“ směr ať již šlo o Alžír, Levantu, Egypt či podporu řeckého národně-osvobozeneckého boje poutal největší pozornost orleánské¹¹⁴ Francie, usilující o mocenský reparát po vojenské katastrofě z let 1814 a 1815. Přesný a relativně snadno získatelný daguerrotypický obraz se k podpoře těchto cílů přímo nabízel. Navíc záhy vystřídaný pohotovějšími, mobilnějšími a reprodukovatelnými fotografickými technikami, pracujícími už na bázi systému negativ-pozitiv.

Dostatečně ilustrativní je strohý odsudek „chamtivých“ Arabů – konstruovaný na přesvědčení o evropské nadřazenosti nad „východními“ národy a též zmínka o „vandalismu“ některých cestovatelů. Arago nebyl jediný, ani první, kdo si alespoň částečně uvědomil vznikající problémy. Rakušan Prokesch von Osten¹¹⁵ poznamenal již ve

¹¹¹ LYONS, Claire L. – PAPADOPOULOS, John K. – STEWART, Lindsey S. - SZEGEDY-MASZAK, Andrew: *Antiquity and Photography. Early Views of Ancient Mediterranean Sites*. The J. Paul Getty Museum, Los Angeles 2005, s. 27.

¹¹² Epigrafika – pomocná věda historická zabývající se nápisy na nepaleografických látkách (např. kámen, dřevo, kov atd.).

¹¹³ I dnes je egyptologie často odkázána na kopisty textů a reliéfů, kteří v některých případech jsou efektivnější než fotografické zobrazení. WILKINSON, R. et al.: *Egyptology Today*. University of Cambridge, Cambridge 2008, s. 77-97.

¹¹⁴ *Orleánská* nebo *červencová monarchie* – označení pro vládu (v letech 1830 až 1848) posledního francouzského krále Ludvíka Filipa, z boční větve královského rodu Bourbonů – Bourbon-Orleáns.

¹¹⁵ Prokesch von Osten, Anton (1795 – 1876) – rakouský diplomat a voják. Od roku 1824 působil v diplomatických službách na Blízkém východě, především v Egyptě. V letech 1834 až 1849 rakouský vyslanec v Řecku. Svoje zkušenosti z Blízkého východu vtělil do řady odborných pojednání a autentických memoárů. PROKESCH von

20. letech 19. století: „pokud Muhammad [°]Alí nebo jeho syn Ibrahim, nezasáhnou proti zlodějské sebrance a nevyženou ji ze země, tak královské hroby v Thébách a Memfisu a také další nádherné a neuvěřitelné monumenty budou brzy zachovány jen ve vyprávění.“¹¹⁶

Jak je vidět již tehdy si alespoň někteří Okcidentálci uvědomovali škody napáchané na kulturních statcích v těchto zemích stále se zvětšujícím (byť pozvolným) počtem cestovatelů, nadšenců a také vyložených zlodějů. I běžná praxe evropských muzeí a galerií při získávání uměleckých děl starého Orientu neměla daleko k bezostyšnému rabování. Pozůstatkem těchto časů jsou jak vynikající umělecké sbírky v jednotlivých evropských metropolích a vztyčené egyptské obelisky v Paříži či v Londýně, ale i četné dosud nevyřešené diplomatické spory.¹¹⁷ Konečně čas „archeologických“ expedic italského zápasníka a dobrodruha Giovanni B. Belzoniho¹¹⁸, obnášející spíše hledání pokladů v době ohlášení objevu daguerrotypie v podstatě ani neskončil a sám egyptský místodržící Muhammad [°]Alí, čas od času do Evropy věnoval staroegyptskou památku. Obdobně bez větších problémů rakouský generální konzul v Alexandrii Anton von Laurin

OSTEN, Anton: *Mehmed Ali, Vizekönig von Ägypten, aus meinem Tagebuch 1826-1841*. Stuttgart 1877.

¹¹⁶ PROKESCH von OSTEN, Anton: *Erinnerungen aus Ägypten und Kleinasien II*, Wien 1829-33, s. 49.

¹¹⁷ Dodnes tak například egyptská strana marně požaduje navrácení světoznámé Rosettské desky zpět do země a stejně neúspěšná je i řecká snaha o získání části výzdoby z athénské Parthenónu. V obou případech jsou tyto žádosti adresovány do Velké Británie.

¹¹⁸ Belzoni, Giovanni Battista (1778 – 1823) – italský artista, zápasník a dobrodruh, všeobecně řečený „Velký Belzoni“. V letech 1815 až 1819 za svého pobytu v Egyptě se stal proslulým dodavatelem starožitností (včetně monumentálních soch) pro Britské muzeum. BRIAN, M. Fagan: *Oloupený Nil. (Vykradači hrobů, turisté a archeologové v Egyptě)*. Mladá fronta, Praha 2001.

získal dva staroegyptské sarkofágy z pyramidového pole v Gíze pro pohřeb svého syna a rodičů.¹¹⁹

V době před ustavením Egyptského muzea a fungující Památkové správy byla situace v oblasti odkrývání a vývozu památek velmi neutěšená. Dary a koupě prostřednictvím obchodníků a různých výkopců byly jedna věc, zcela náhodné a nelegální vykopávky druhá. Vše ale přispívalo k masivnímu proudu památek, opouštějících Egypt. Situace se změnila až za Abbáse I. a vyvrcholila konečně až v 50. a 60. letech za Saída a Ismáíla, ukotvením pozice Památkové správy, vedené po desetiletí pod francouzským vlivem.¹²⁰ Zamezit nelegálnímu obchodu a pašování památek (ovšem velmi často šlo o dokonalá falza) se samozřejmě nikdy plně nepodařilo.¹²¹

Ve stejné době, kdy se ještě památky vyvážely jen s malou kontrolou, tedy ve 20. a 30. letech 19. století, přijížděli do Egypta také méně známí reprezentanti tohoto „věku konzulů“. Mohli bychom je nazvat dokumentaristé. Byli to především egyptologové a orientalisté

¹¹⁹ Anton von Laurin působil v Alexandrii v letech 1824 až 1849. HAMMERNIK, Gottfried: *Anton Ritter von Laurin. Diplomat, Sammler und Ausgräber*. Diss., Universität Wien, Wien 1985.

¹²⁰ REID, Donald Malcolm: *Whose Pharaohs? Archeology, Museums, And Egyptian National Identity from Napoleon to World War I*. University of California Press, Los Angeles 2002.

¹²¹ Nejrozumnější sběratelé navštěvovali Egypt nejen v 19., ale i v následujícím 20. století. K takovéto sběratelské vášni se přiznal na stránkách svého cestopisu i český cestovatel, sochař a znalec afrického umění František V. Foit. Ten ve své knize *Napříč Afrikou* mj. doznal: „U pyramidy Onnosovy (pyramida Venísova, panovníka 5. dynastie – pozn. autor) našel jsem s malířem Hilbertem celou kostru a pěknou lebku, kterou jsme ihned schovali do auta, aby to dozorce neviděli. Opodál v rozvalinách jsem našel dva úlomky starých reliéfů, které jsem skryl v kapsách. Dozorce mě stále podezíravě prohlíží. Má právo mne i prošacovat. Jiří (Jiří Baum, přírodovědec a Foitův spolucestující na cestě Afrikou – pozn. autor) zde našel mnoho brouků, hlavně velikých černých skarabeů, kteří byli posvátným motivem starým sochařům. I zde jsem našel mnoho mističek z hrobů poddaných krále.“ FOIT, František V.: *Napříč Afrikou I*. Praha 1932, s. 32 – 33.

jako Edward William Lane¹²² či John Gardner Wilkinson,¹²³ nebo víceméně zámožní Evropané, někdy s uměleckým vzděláním, kteří zahrnuli Egypt do své *grand tour*, a přitom se zapojili do kreslířského a dokumentačního úsilí. Jejich díla mají dnes nemalou hodnotu egyptologickou. Pokud jde o detaily výzdoby v hrobkách a chrámech, zachytili někdy podrobnosti, dnes poškozené či nepřístupné. Probouzející se vědecký zápal a také zájem umělců hledajících inspiraci v Egyptě a i v okolních oblastech – zde asi největší proslulosti a nemalého komerčního úspěchu dosáhl David Roberts¹²⁴ - vytvořil pro fotografický obraz v Egyptě nebývale příznivou situaci. Připočteme-li navíc citovaný zájem politický, máme před sebou pozoruhodnou kombinaci faktorů a vlivů, stojících u pomyslného křestního listu fotografického obrazu na Blízkém východě.

Nadšení vyvolané daguerrotypií bylo vskutku všeobecné a v některých případech hraničilo s mánií. Její znalost se rychle šířila evropským kontinentem, aby velké popularity dosáhla mj. za Atlantickým oceánem – ve Spojených státech amerických. Právě na této vlně okouzlení se odehrála první fotografická výprava směřující do Egypta, výprava francouzských daguerrotypistů vedená tehdy uznávaným

¹²² THOMPSON, Jason: *Edward William Lane, 1801-1876, The Life of the Pioneering Egyptologist and Orientalist*. Cairo University Press, Cairo 2010.

¹²³ THOMPSON, Jason: *Sir Gardner Wilkinson and his Circle*. University of Texas Press, Austin 1992.

¹²⁴ Roberts, David (1796 – 1864) – jeden z největších anglických krajinářů 19. století. Pocházel z nuzných poměrů ze Skotska a vždy byl jen samoukem. Zprvu malíř divadelních a cirkusových dekorací a malíř pokojů. Díky velkému talentu a úspěchu svých dekorací se mohl později věnovat toliko malířství a v roce 1832 se vydal na cestu do Španělska. V letech 1838 až 1839 podnikl úspěšnou cestu po Egyptě, Palestině, Sýrii a Libanonu. Jeho zachycení staroegyptských památek publikované v podobě kolorovaných litografií v letech 1842 až 1849 mu zajistilo světový věhlas a uznání. Roberts se stal členem britské Královské akademie a až do své smrti uznávaným umělcem. SIM, Katharine: *David Roberts, R. A. 1796-1864, A Biography*. Quartet Books, London, Melbourne, New York 1984; BOURBON, Fabio: *Egypt včera a dnes. Litografie Davida Robertse*. Ottovo nakladatelství, Praha 2004.

malířem Horacem Vernetem.¹²⁵ Toho doprovázel jeho žák Frédéric Goupil-Fesquet¹²⁶ a Charles M. Bouton¹²⁷. Vernetova osobnost působila pro takovýto úkol téměř jako živý symbol. Uznávaný malíř historických plátem a bitevních scén z tehdy nedávné historie revolučních a napoleonských válek se vypravil názorně demonstrovat výhody nejnovějšího francouzského vynálezu. A to na místo trvale spojovaném s francouzskou vojenskou slávou – do Egypta. Byl to onen Vernet, který se v roce 1814 podílel jako prostý národní gardista na obraně Paříže a týž Vernet malující francouzská koloniální vítězství v Alžírsku. Pro podání důkazu o užitečnosti a epochálním významu daguerrotypie snad nemohlo být ani lepšího jména.

A také Egypt, ovládaný ctižádostivým Muhammadem ^oAlím aspirujícím na vlastní politiku nezávislou na Osmanské říši, nemohl být lepším cílem výpravy. Vždyť Egyptané, vycvičení francouzskými veterány napoleonských válek, právě v Sýrii poráželi osmanské pluky a téměř přivodili pád celého osmanského státu. Vernet a jeho doprovod tak v roce 1839 nemohli odjet daguerrotypovat v podstatě nikam jinam než do Egypta. Do země kde se francouzské politické aspirace, modernizace ve francouzském stylu a nejmodernější výtvarný objev francouzské vědy (velkodušně darovaný světu) snoubily v jediný, téměř harmonicky dokonalý celek.

Výprava vyrazila 21. října 1839 z Marseille a po 14 dnech plavby se vylodila v egyptské Alexandrii. Na Blízkém východě zůstali tito

¹²⁵ Vernet, Horace (1789 – 1863) – francouzský malíř a grafik, pocházející z významné malířské rodiny. Ve své době patřil k nejúspěšnějším francouzským výtvarníkům, mimo velkých historických pláten s válečnými motivy, proslul jako vynikající portrétista. Svým dílem s častými orientálními motivy vystihl dobový vkus a to mu zajistilo nebývalou popularitu.

¹²⁶ Fesquet, Frédéric Goupil (1806 – 1893) – francouzský malíř a grafik. Po návratu z Orientu se fotografií již více nevěnoval. Jeho výtvarné dílo ovšem výrazně ovlivnily orientálními motivy.

¹²⁷ Bouton, Charles Maria (1781 – 1853) – francouzský malíř, často maloval interiéry gotických chrámů, sálů či hrobek. Spolupracoval mj. s J. L. M. Daguerrem, objevitelem daguerrotypického procesu na jeho výpravných dioramatech.

fotografové (mezitím navštívili Palestinu a Libanon) až do ledna 1840, kdy se ze Sýrie vrátili do Evropy.¹²⁸ V říjnu a v listopadu 1839 byly vůbec poprvé v dějinách fotografovány egyptské pamětihodnosti. Přimo v Alexandrii se Vernet setkal i s Muhammadem ^cAlím, zajímavým se o nově objevenou technologii. Výsledkem setkání se stala daguerrotypická deska s pohledem na alexandrijský přístav, vytvořená pod Vernetovým dohledem samotným místodržícím. Ten se tím stal prvním místním fotografem v dějinách. Na oplátku umožnil Vernetovi zhotovit několik fotografií ve svém palácovém harému.¹²⁹

Během cesty Egyptem se Vernet a jeho společníci seznámili v Káhiře s Kanadánem francouzsko-švýcarského původu Pierrem Joly de Lotbiniérem.¹³⁰ Ten se v Paříži nadchl pro daguerrotypii natolik, že na vlastní pěst odjel fotografovat středomořské starověké památky. V říjnu 1839 navštívil řecké Athény a o měsíc později byl již v Egyptě, kde narazil na Verneta s doprovodem. Fotografování Egypta a jeho pamětihodností evidentně uchvátilo všechny účastníky expedice a v jednom z dopisů z cesty Vernet nadšeně napsal: „*Děláme daguerrotypie jako Ivi!*“¹³¹ Obdobně vyznívají, byť s minimální emocií, také zápisy z Lotbiniérova deníku: „*Pohled na Velkou Cheopsovu*¹³² *pyramidu v Gíze...Moje temná komora byla umístěna jižně, 320 metrů před pyramidou. Exponoval jsem 9 minut. Velmi jasný den...*“¹³³ Bohužel

¹²⁸ PEREZ 1988, s. 169 – 170.

¹²⁹ Tyto daguerrotypie vyvolaly v Paříži obrovskou senzaci a staly se vynikající propagací jak pro vše co souviselo s Orientem tak i samotné daguerrotypie. Fotografický obraz tím již v prvním roce své existence potvrdil svůj obrovský „mediální“ potenciál.

¹³⁰ Lotbinière, Pierre Joly de (1798 - 1865) – obchodník s vínem a fotograf. Jediné jeho známé fotografie pocházejí ze zmínění středomořské a blízkovýchodní cesty. PEREZ 1988, s. 181 – 182.

¹³¹ L. LYONS, Claire – PAPADOPOULOS, John K. – STEWART, Lindsey S., - SZEGEDY-MASZAK, Andrew: *Antiquity and Photography. Early Views of Ancient Mediterranean Sites*. The J. Paul Getty Museum, Los Angeles 2005, s. 27.

¹³² Cheops, řecké varianta jména Chufu panovníka 4. egyptské dynastie v období Staré říše.

¹³³ PEREZ 1988, s. 182.

se do dnešních dnů nedochovala jediná z tehdy pořízených daguerrotypií, přesto o vizuální výsledky tohoto podniku nejsme ochuzeni. Cesta naštěstí získala svoji výpravnou knižní podobu v titulu *Excursions daguerriennes: Vues et monuments les plus remarquables du globe* vydaném v Paříži v roce 1842.¹³⁴ Fotografování Blízkého východu se rázem stalo realitou a celý tento fotografický obor se počal rychle a úspěšně rozvíjet.

Místa navštívená touto výpravou patřila k nejproslulejším egyptským archeologickým lokalitám – pyramidové pole u Gízy s pověstnými pyramidami panovníků ze Staré říše. Chrámů v Luxoru a Karnaku, či obdobně významný ostrov Fílé s chrámovým okrskem. Hlavním dopravním prostředkem byl pochopitelně plachetní nilský člun (větší *dahabíja*, menší *tchaika*), zajišťující nejen relativní pohodlí, ale i bezpečnost a možnost vyvolání choulostivého daguerrotypického obrazu. Takové cestování nebylo samo o sobě nijak pozoruhodné a odpovídalo postupně se rodícím „turistickým“ a „cestovatelským“ službám. Konečně výše zmínění kreslíři a více či méně poučení archeologové a egyptologové používali obdobnou dopravu. To co bylo naopak první – bylo použití fotografického zobrazení na tomto typu výpravy za egyptskými pamětihodnostmi a starožitnostmi. Výhod lodní dopravy následně využilo ještě mnoho fotografů, cestujících po zemi a vytvářejících rozsáhlé soubory fotografií popisujících Egypt a jeho obyvatele.

Úspěšně zhotovit daguerrotypii¹³⁵ však nebylo zcela jednoduché – to co mohlo být považováno za relativně snadné v evropském

¹³⁴ Kniha nebyla samozřejmě ilustrována pořízenými daguerrotypiemi, ale kolorovanými litografiemi, zhotovenými na základě těchto snímků.

¹³⁵ Technologie tohoto procesu byla velmi složitá. Nejdříve bylo nutno získat měděnou desku potaženou kvalitním vyleštěným stříbrem a tu zcitlivit v dřevěné skřínce parami jódu či bromu. Takto připravené deska se mohla exponovat, původně 15 až 20 minut, později od jedné do čtyř sekund. Získaný obraz se ustaloval v parách rtuti, při teplotě 60 °C a následně roztokem kuchyňské soli. Následně bylo možno daguerrotypii tónovat zlatem či kolorovat. Obraz byl velmi choulostivý na dotek a případné poškození, bylo nutno jej tudíž adjustovat do rámečku a krycího skla. Nebylo možno jej

prostředí se v Egyptě stávalo naopak obtížným a v tomto ohledu je nutno Vernetovu výpravu hodnotit velmi vysoko. Vždyť právě de Lotbinière přišel o část již hotových daguerrotypií pro přílišnou zvědavost svých arabských průvodců, kteří je poničili při nešetrném prohlížení a někteří Vernetovi následovníci zde utrpěli totální neúspěch. Tak v roce 1844 navštívil Egypt historik, filolog a publicista Jean J. Ampère (1800 – 1864) s cílem za pomoci daguerrotypie ověřit dosud známé egyptologické poznatky. Nadšený fotografický začátečník, navíc až příliš snadno podléhající orientální romantice nakonec nezhotovil jedinou vydařenou daguerrotypií.¹³⁶ A stejně neúspěšně skončil o rok mladší fotografický pokus dalšího literárně činného Francouze, představitele pařížské bohémy, Gérarda de Nerval (1808 – 1855). I on odjel do Egypta (navštívil také Sýrii a Turecko) vybaven kompletní fotografickou výbavou, ovšem bez jakéhokoliv výsledku.¹³⁷

Naopak úspěšným následovníkem zmiňované první výpravy byl Francouz Joseph P. Girault de Prangey.¹³⁸ Ten vykonal v letech 1843 až 1844 okružní cestu Orientem na níž fotografoval architektonické pamětihodnosti starověku i islámského středověku. Jeho pozornost upoutala obzvláště dvě místa – Jeruzalém v Palestině a syrský Baalbek. Z cesty zahrnující Egypt od Asuánu po Káhiru, Palestinu, Libanon, Sýrii, Malou Asii s Istanbulem a posléze byla zakončena v Řecku přivezl neuvěřitelných 831 daguerrotypických desek, navíc vynikající kvality. Prangey zajímající se o architekturu neváhal upravit daguerrotypické

duplikovat, každá daguerrotypie je tak originálním kusem. SCHEUFLER, Pavel: *Historické fotografické techniky*. IPOS ARTAMA, Praha 1993, s. 12 – 16.

¹³⁶ PEREZ 1988, s. 125.

¹³⁷ PEREZ 1988, s. 201.

¹³⁸ Girault de Prangey, Joseph Philibert (1804 – 1892) – francouzský kreslíř, fotograf a znalec islámské architektury. Jeho životní osudy jsou prakticky neznámé. Poprvé o sobě dal vědět v roce 1832, kdy navštívil Španělsko s cílem dokumentovat tamní arabskou architekturu. Zájem o ni jej přivedl roku 1841 k fotografii. Přesto, že dosáhl v tomto oboru vynikajících výsledků, za svého života je v podstatě nikdy neprezentoval a zůstal zcela opomíjen. PEREZ 1998, s. 167 – 168.

desky, aby mohl pořizovat panoramatické daguerrotypie a pohledy na minarety a jiné monumentální stavby.

Paralelně s daguerrotypií se ovšem vyvíjela tzv. kalotypie či talbotypie¹³⁹, pracující už s papírovým negativem, objevená skotským vědcem Henry Foxem Talbotem.¹⁴⁰ Pro realisticky uvažujícího Talbota bylo vědecké využití fotografie téměř samozřejmostí a i on upřel svoji pozornost k Orientu, respektive přímo k Egyptu. Velkou roli v tom jistě hrál jak jeho odborný zájem o lingvistiku a biblické dějiny, tak i kontakt s celou řadou tehdejších egyptologů a orientalistů, včetně např. zakladatele německé egyptologie Richarda Lepsia.¹⁴¹

V roce 1846 Talbot mohl vydat brožuru *The Talbotype Applied to Hieroglyphics*¹⁴² s trojicí kalotypií zachycujících monumentální skalní nápisy oslavující vítězná tažení egyptského faraóna Sethiho I. Útlá brožura, následně zasláná významným egyptologům, znamenala vznik

¹³⁹ Šlo o první fotografickou techniku pracující s negativem a pozitivem, čímž výrazně předběhla daguerrotypii a stala se základním principem pro všechny následující fotografické techniky. Ani v tomto případě však příprava samotné fotografie nebyla nijak jednoduchou záležitostí. Nejdříve se kreslicí papír potřel roztokem dusičnanu stříbrného a po usušení se máčel v roztoku jodidu draselného. Po dalším osušení se papír mohl uschovat, ale před samotnou expozicí bylo nutno jej znovu zvlhčit a nasýtit roztokem kyseliny gallové. Po expozici se obraz vyvolával působením kyseliny gallové a dusičnanu stříbrného. Kopírovat bylo možno na denním světle v kopírovacím rámečku. SCHEUFLER 1993, s. 16. – 18.

¹⁴⁰ Talbot, William Henry Fox (1800 – 1877) – vynálezce, matematik, fotograf a lingvista. Talbot mj. po sobě zanechal na 10 000 dopisů (korespondenci vedl s více jak 1 100 vědci), tento ojedinělý pramen k dějinám fotografie a k dějinám vědy je v současnosti zpřístupňován díky projektu *The Correspondence of William Henry Fox Talbot* na elektronické adrese www.foxtalbot.dmu.ac.uk, zde je mj. uvedena rozsáhlá bibliografie k jeho fotografické a vědecké činnosti. ARNOLD, Harry John Phillip: *William Henry Fox Talbot: Pioneer of Photography and Man of Science*. Hutchinson Benham Ltd., London 1977.

¹⁴¹ Lepsius, Karl Richard (1810 – 1884) – pruský (německý) egyptolog, lingvista a knihovník, zakladatel německé egyptologie. Ve 40. letech 19. století vedl pruskou vědeckou expedici do Egypta a Núbie.

¹⁴² VACZEK, L. – BUCKLAND, G.: *Travelers in Ancient Land*. New York Graphic Society, Boston 1981, s. 76; PEREZ 1988, s. 15.

prvního odborného egyptologického textu doprovázeného fotografickým vyobrazením. Korespondence, rozvinutá mezi Talbotem a Lepsiem o fotografování a staroegyptské epigrafice vedla mj. k tomu, že Lepsius na své výpravě po Núbii a Egyptu na místo daguerrotypie používal pohotovější talbotypii, o čemž Talbota informoval za jeho pobytu v Berlíně.¹⁴³

V extrémních „orientálních“ podmínkách neměla daguerrotypie přílišné šance na delší užití a byla rychle vytlačena talbotypii, případně slanými papíry¹⁴⁴ a v největší míře (od počátku 50. let 19. století) rychle se šířícími bílkovými pozitivy (albuminem)¹⁴⁵. Přesto však daguerrotypii nemůže být nikdy upřeno prvenství na samém počátku rozvoje blízkovýchodní fotografie. To právě ona plně prokázala schopnost nového fotografického obrazu úspěšně fungovat v nesmírně složitých podmínkách a obdobně i jeho schopnost rychle a pohotově reagovat na různou poptávku a také její změny. Daguerrotypie znamenala novou éru ve vizuálním chápání Egypta a stála na počátku procesu v kterém vizuálním vjem orientálního prostředí pronikl do těch nejširších společenských vrstev tehdejšího západního světa.

Rozmach fotografie ve 40. a 50. letech 19. století

Ať již byl politický vývoj Egypta jakýkoliv a také vývoj vlastní fotografické technologie, objevovalo se v Egyptě stále větší množství fotografií a

¹⁴³ The Correspondence of W. H. F. Talbot, www.foxtalbot.dmu.ac.uk, dopis W. H. F. Talbota manželce Constance z Berlína 21. července 1851.

¹⁴⁴ List papíru (budoucí negativ) byl několik minut máčen v roztoku kuchyňské soli a po uschnutí se zcitlivoval dusičnanem stříbným. Negativ se kopíroval na slunci a ustaloval v horkém roztoku chloridu sodného. SCHEUFLER, 1993. s. 21.

¹⁴⁵ Albuminový papír, albuminový proces – základem tohoto velmi oblíbeného a rozšířeného procesu bylo užití vaječného bílku coby pojidla a nosiče na světlo citlivých solí. Albuminový papír byl pozitivní přímokopírující papír, jeho lesk a velká škála polotónů z něj učinily nejrozšířenější pozitivní materiál 2. poloviny 19. století. SCHEUFLER 1993, 27 – 28.

fotografujících cestovatelů. Na tom nic nezměnila ani egyptská porážka v konfliktu s osmanských sultánem. Zájem o Egypt zůstal a tedy i zájem fotografický.

V zemi se nejvíce objevovali Francouzi a Angličané. Obě země zde měly své vlastní zájmy a jejich občané v zásadě nejlepší a nejpříjemnější podmínky pro cestování Egyptem, vytvářené zde dobře fungujícími britskými a francouzskými konsuláty. Mimo to zde působila i celá řada francouzských a britských obchodníků, obchodních agentů či jiných zprostředkovatelů a mnoho odborníků původem z těchto zemí se etablovalo přímo v egyptské administrativě. Podmínky cestování do Egypta se tehdy právě měnily a vylepšovaly, mj. začala éra knižních cestovních průvodců. Díky rychlému parolodnímu spojení se sice pro změnu objevilo nebezpečí zavlečení nebezpečné cholery, ale i tak se podmínky, zejména ve městech posouvaly směrem k tomu, co byli evropští návštěvníci zvyklí očekávat ve svém domácím prostředí. Egypt byl považován za bezpečnější než Sýrie a Palestina. Už ve 40. letech se pro Egypt neuváděly zbraně jako potřebné vybavení, zatímco pro druhé dvě zmíněné oblasti se palné zbraně zmiňují jako naprostá nutnost ještě dlouho poté.¹⁴⁶

Cestování Egyptem i přes existující a reálná nebezpečí tak nemuselo být tak dramatické, a to ani v případě cestujícího fotografa obtěžkaného nákladným a patřičně těžkým vybavením, odkázaného na mobilní temnou komoru a tudíž i větší počet průvodců. Nárůst počtu návštěvníků Egypta měl pro cestujícího fotografa samozřejmě ještě tu velkou výhodu, že začínal mít postaráno o živobytí. Cestování do Orientu bylo v 60. letech 19. století již zavedenou záležitostí. Egypt byl navíc oblíbeným východiskem pro další směřování do osmanské Palestiny a Sýrie, kde se ostatně fotografie začala rozvíjet zhruba ve stejném období.

Konečně fotografové nebyli odkázáni sami na sebe ani v celkové obrazové inspiraci. Fotografování Egypta nebylo záležitostí, která by se

¹⁴⁶ REID 2002, s.75.

zrodila na „zelené“ louce a fotografové měli z čeho čerpat svoji inspiraci, ať již šlo o četná vyobrazení doprovázející grandiózní *Popis Egypta* nebo stejně úctyhodné výtvarné usilování Davida Robertse. Navíc když v zásadě šlo v tomto období prakticky o souběžně vydávané práce a z technologických důvodů nebylo možné fotografické předlohy tisknout jako knižní ilustrace a reprodukce, pokud se nepřevedly do podoby rytiny či leptu.¹⁴⁷ Stejně bohatá byla ostatně i cestopisná literatura věnující se Blízkému východu a nešlo pouze o již zmiňovaný *Popis Egypta*.

Tisíce a tisíce grafik, akvarelů a různých dalších děl z oblasti výtvarného i užitého umění zprostředkovávalo Egypt či Orient evropskému konzumentu a v každém případě tyto obrazy a záležitosti byly povětšinou fotografům známy. O přímém vztahu výtvarných předloh a nově zhotovovaných fotografických obrazů není možno pochybovat a tato inspirace je patrná především u školených a zkušených fotografů formátu W. Hammerschmidta, bratří Beatů nebo u řady jejich následovníků v éře tzv. „studiových“ fotografů. Tyto vztahy se mohly promítnout velmi konkrétně do volby zobrazované památky, úhlu pohledu na danou stavbu apod., ale mohly mít i obecnější rozměr – u Francise Fritha se například předpokládá i ovlivnění kompozicí dobových romantických krajinomaleb.¹⁴⁸

Je možno se domnívat, že fotografové „opisovali“ také jeden od druhého. Nápadné shody najdeme například u britského klasika rané orientální fotografie, zmíněného již Francise Fritha, a u Wilhelma Hammerschmidta.¹⁴⁹ O důvodech těchto shod se však můžeme jen dohadovat. Zajisté lze jmenovat možnost, že určitý pohled byl pokládán za charakteristický a nejlépe splňoval představy budoucích kupců fotografie. Nesmíme však zapomínat, že důvody mohly být i čistě

¹⁴⁷ Srv. prolínání námětů u různých výtvarných technik. JACOBSON, Ken: *Odalisques et Arabesques : Orientalist photography 1839-1925*. Quaritsch, London 2007, s. 14.

¹⁴⁸ NICKEL, Douglas R.: *Francis Frith in Egypt and Palestine: A Victorian Photographer Abroad*. Princenton University Press, Princenton 2004, 137-147.

¹⁴⁹ NICKEL 2004, s. 154.

praktické – například možnost výhodné pozice pro fotografické vybavení, nebo dobré osvětlení v určité denní době, které nejlépe vyniklo z jednoho a téhož úhlu pohledu.

Pro úspěšný rozvoj fotografování Egypta a přeneseně i celého Blízkého či Středního východu poté hrály zcela jedinečnou úlohu dvě fotografické události – v prvním případě šlo o cestu francouzského fotografa a publicisty Maxime Du Campa (1822 – 1894) v doprovodu významného francouzského spisovatele Gustave Flauberta (1821 – 1880) a druhá několik cest britského fotografa Francise Fritha Egyptem.

Ačkoliv Du Camp navštívil Egypt pouze jednou a poté již nikdy nefotografoval, jeho fotografické ztvárnění země na Nilu a texty zasílané z této cest Flaubertem vytvořily přesně tu kombinaci obrazů a literárního popisu, který tehdejší svět očekával. Jejich cesta po Blízkém východě z let 1849 až 1851 je jedním z velkých počátků rozvoje místní fotografie. Opětovně to byla cest náročná, sám Du Camp napsal: *“Pokud bude, jednoho dne, má duše zatracena k věčnému prokletí, bude to trest za hněv, zuřivost a trápení všeho druhu zapříčiněné mým fotografováním. Chemikálie se vařili vedrem, písek pronikal všude a občas se přiblížili skákající mezek či splašený velbloud, aby rozbily všechno fotografické zařízení.”*¹⁵⁰ Du Camp přivezl zpět do Francie 214 negativů, 125 z nich vybral pro velký svazek *Égypte, Nubie, Palestine et Syrie*, publikovaný v roce 1852 v edici 200 kusů.¹⁵¹ Du Campovi diváci byli hlavně vědci, ale existovala také stále větší komunita skutečných cestovatelů i cestovatelů salónních, ti všichni chtěli neobvyklé a nové obrázky z Egypta.¹⁵²

¹⁵⁰ LYONS, Claire L. – PAPADOPOULOS, John K. – STEWART, Lindsey S. - SZEGEDY-MASZAK, Andrew: *Antiquity and Photography. Early Views of Ancient Mediterranean Sites*. The J. Paul Getty Museum, Los Angeles 2005, s. 23

¹⁵¹ LYONS – PAPADOPOULOS – STEWART – SZEGEDY-MASZAK 2005, s. 24

¹⁵² Dlouhá cesta Egyptem a Nubií nebyla jistě zcela bez problémů a sám Du Camp o ní s odstupem času psal poměrně hodně skepticky, a to mj. na Flaubertovu adresu: *„Hned od prvních dnů v Káhiře jsem si byl vědom jeho apatie a znučenosti: tato cesta, o níž tak horoucně snil a která se zdála být neuskutečnitelná, ho teď*

Skutečným přelomem se stala činnost britského fotografa Francise Fritha.¹⁵³ Ten se zprvu prosadil jako bohatý a úspěšný obchodník a toto své obchodní nadání plně aplikoval i na fotografii. Té se začal plně věnovat až ve věku 33 let. Do Egypta a na Blízký východ poprvé přicestoval v roce 1856 a následně ještě dvakrát v roce 1857 a 1859. Vytvářel zde velký počet fotografií většinou velkých formátů, ale také množství tehdy velmi oblíbených a módních stereoskopických fotografií.¹⁵⁴ Po návratu ze své poslední a nejdelší cesty založil nakladatelskou a vydavatelskou společnost specializující se na turistické fotografie zprvu Britských ostrovů a nakonec z celého světa. Tento úspěšný podnik existoval až do roku 1960 a záhy proslul vynikající kvalitou svých fotografií.

V aktivitách Francise Fritha a jeho následovníků se odrážel hlavně celkový vzestup cestování, postupně zpřístupněný také středním třídám. Rozvoj železnice, lodní dopravy a stále dokonalejší silnice byly nutnými technickými podmínkami a vedle tohoto technického pokroku se rozvinul celý šik podpůrných služeb. Ať již šlo o cestovní kanceláře, hotely, restaurace, průvodcovské kanceláře a vydavatele turistických průvodců. Fotografie jako Frithovy z Egypta hrály v tomto obchodním a cestovatelském kaleidoskopu téměř klíčovou roli. To ony napomáhaly k překonání přirozeného strachu z dalekých míst a nepředvídaného nebezpečí.

Zde je nutno si znovu uvědomit výsostné postavení Egypta mezi jednotlivými „cestovními“ destinacemi Blízkého východu. To se nejvíce odrazilo na vztahu mezi Egyptem a Palestinou – Svatou zemí. Byť by se dalo očekávat, že právě Palestina bude hlavním cílem cest z Evropy, ve

neuspokojovala...Chrámů mu připadaly jeden jako druhý, minarety a krajiny všechny stejné.“ BOTTON, Alaine de: *Umění cestovat.* Kniha Zlín, Zlín 2010, s. 88 – 89.

¹⁵³ Frith, Francis (1822 – 1898) – obchodník a fotograf. Nejčastěji používal ateliérový fotografický aparát na desky formátu 20 x 25 cm a také komoru s deskami 40 x 50 cm.

¹⁵⁴ Stereoskopická fotografie – princip, kdy 2 fotografické snímky adjustované vedle sebe vytváří prostorový vjem. Pro prohlížení stereoskopických fotografií byly vyráběny speciální stereoskopické prohlížečky a kukátka.

skutečnosti tomu tak nebylo a jednoznačně prim hrál právě Egypt. Důvodů bylo vícero – v zásadě byl lépe dostupný, konečně tu také mnohem dříve začala fungovat železnice a celková místní infrastruktura určená pro cestovatele a cestující byla na mnohem vyšší úrovni. Byť původně měl být Egypt pro mnohé cestovatele pouze předstupněm k cestě do Svaté země – Palestiny jeho atmosféra si podmanila mnohé z nich. Jistě tu byl i motiv politický – Egypt byl zemí s vlastní politikou, panovníkem. Palestina jednou z běžných provincií Osmanské říše, byť s významným náboženským nábojem.

Egypt fotografických profesionálů

Nastupující 60. léta 19. století je možno považovat v mnohém za zlatý věk fotografování v Egyptě. Egypt rychle přejímal prakticky téměř všechny módní trendy ze Západu a poté co se rozběhla výstavba Suezského kanálu stal se téměř jakousi výkladní skříní příkladu úspěšné modernizace orientálního světa pod křídly evropské civilizace a osvětlených panovníků. Skutečnost jak již víme, byla často výrazně prozaičtější. Každopádně fotografie se stala prostředníkem tohoto společenského a sociálního pohybu. A právě v této době se etablovala všeobecně známá jména místních tvůrců.

Jedním z nejznámějších byl bezesporu Antonio Beato, tvořící v Egyptě od roku 1857 až do své smrti v roce 1904.¹⁵⁵ Beato se ve své tvorbě věnoval prakticky všem námětům, počínaje architekturou, etnografií, pohledy na krajinu a konče žánrovými scénami. Jeho ateliér v Luxoru, kam se uchýlil, poté co mu chatrné zdraví zabránilo v podnikání delších cest se stal proslulým a vyhledávaným místem západních cestovatelů a turistů.

¹⁵⁵ Antonio Beato se s největší pravděpodobností narodil v italské rodině na ostrově Korfu, někdy kolem roku 1825. Po spolupráci s Bratrem Felicem (Felixem) a britským fotografem Jamesem Robertsonem se vydal na vlastní tvůrčí dráhu věnovanou plně Egyptu. PEREZ 1988, s. 131 – 132.

V Beatově případě je možno plným právem hovořit o vytvoření podrobného a také precizního obrazu Egypta v polovině 19. století. Jeho fotografie dokázaly seznámit téměř se vším co bylo v zemi zajímavé – od starověkých památek až po moderní výstavbu tehdejších egyptských měst – vládních budov, panovnických paláců, veřejných prostranství, parků atd. Beatovo jméno se stalo pojmem, tak jako jeho fotografie a jeho pojetí fotografií navazovalo iluzi mondénního a Evropě blízkého Egypta. Na jeho fotografiích mají své místo ovšem také místní obyvatelé – ať již šlo o bohaté Egyptřany nebo prosté vesničany. Jeho Egypt byl od samého počátku Egyptem starověké kultury a lesku místodržitelského dvora, ale i prostých Egyptřanů a jejich každodenních osudů. I z tohoto důvodu působí tyto fotografie i dnes nesmírně živě a autenticky. Bohužel po Beatově smrti většina jeho fotografií, včetně ateliéru a používaných fotoaparátů zmizely v dražbě.¹⁵⁶

Obdobně proslulým se stal pruský či německý školený fotograf Wilhelm Hammerschmidt, působící na Blízkém východě zhruba mezi léty 1858 až 1870 a dodnes oceňovaný jako bezesporu jeden z nejlepších fotografů zde tvořících. Hammerschmidt se narodil v Berlíně někdy kolem roku 1830 v tehdeším Prusku a ještě před svým odjezdem na východ zjevně získal velmi dobré fotografické školení. Mezi lety 1858 až 1870 působil střídavě v Káhiře a v Berlíně a v egyptské Káhiře si otevřel vzorně zařízený fotografický ateliér a obchod s fotografickými potřebami. Záhy se stal významným egyptským fotografem, který ovšem zajížděl fotografovat např. i do Palestiny a po celém východním Středomoří. Cestoval také po Egyptě, navštívil Dolní i Horní Egypt, došel až do Súdánu a překonal Libyjskou poušť. Později pracoval pro Hermanna Wilhelma Vogela (1834 – 1898) významně se angažujícího v pokusech s barevnou fotografií. Proslulým se Hammerschmidt stal panoramatickými snímky egyptských měst a krajin, které se staly inspirací pro další generace zdejších cestujících fotografů.

¹⁵⁶ BUSI – PIACENTINI 2008, s. 46.

Jeho fotografie ovšem nebyly zaměřeny pouze na starověkou architekturu a starožitnosti, ale často zachycoval i běžný každodenní život a celkovou modernizaci zemí v kterých fotografoval. V roce 1865 se stal členem *Société française de la photographie* a o 2 roky později s velkým úspěchem vystavoval svoje fotografie na Světové výstavě v Paříži. V roce 1869 fotografoval slavnostní otevření Suezského průplavu, ale již o rok později jeho fotografické aktivity z Blízkého východu mizí a i jeho další osudy jsou neznámé.¹⁵⁷

V jeho fotografickém díle se odráží i další rys pruského či později německého pojetí orientálního fotografování – tj. fotografie jako prostředku vědeckého a naučného poznávání, poznání které ovšem ruku v ruce s tím mělo podporovat pruské, resp. německé snahy o trvalé diplomatické a později i hospodářské a politické proniknutí do tohoto regionu. Ne náhodou doba, v které se pohybujeme je doba po ukončení Krymské války, v které Osmanská říše s anglickou a francouzskou pomocí vydržela ruský nápor a kdy blízkovýchodní osmanské provincie a egyptský chedivát se staly cílem pro zamýšlenou hospodářskou expanzi Pruska a alespoň pokus o tuto expanzi ze strany Rakouského císařství.

Ve výčtu jednotlivých jmen fotografů a fotografických ateliérů by bylo možno pokračovat a např. se podrobněji zabývat jejich národnostním původem. Ten byl velmi pestrý a de facto kopíroval národnostní poměry na celém Blízkém východě. Byli zde Francouzi, ale také Arméni, Řekové, Turci, Rakušané a příslušníci mnoha dalších národů. V tomto čase fotografických profesionálů se změnilo mj. také to, že na místo cestujících fotografů, přijíždějících ze zahraničí s vizí získání unikátních a podmanivých fotografií nastupují fotografové místní, usedlí. Také oni cestovali po Egyptě, ale stále častěji je upoutával kolorit

¹⁵⁷ Podle některých zpráv se pokusil fotografovat karavanu putující do Mekky, ovšem přitom byl napaden a nebezpečně postřelen. Po vyléčení se měl navrátit do Berlína. OSMAN, Collin: *Egypt: Caught in Time*. The American University in Cairo Press, Cairo 1997, s. 112.

místního života, byť mnoho z těchto scén se velmi dovedně aranžovalo. Důvody byly jak technického rázu – ne příliš citlivé fotografické materiály vyžadovaly stále ještě relativně velmi dlouhou expozici, tak i dobové estetické představy. Ty kopírovaly jak evropský vkus tak se podřizovaly komerčním požadavkům.

Obdobně závažným a oblíbeným tématem se stala stavba a nakonec i provoz Suezského průplavu, zde se uplatnilo hned několik fotografických ateliérů (např. Photo Hélios, Hippolyte Arnoux)¹⁵⁸ a fotografický obraz dokumentující tento technicky a organizačně náročný podnik zde dostal další rozměr média zachycujícího vzestup nejen egyptské, ale fakticky celé evropské společnosti. Obzvláště komplikované strojní zařízení používané při budování průplavu – lodní bagry a rypadla poskytovalo mnohou neobvyklou fotografickou inspiraci. Fotografie tím vytvářela doprovod k éře hospodářského vzestupu a nákladných investic, které si však Egypt ve skutečnosti nemohl dovolit. I to byla cesta k blížící se koloniální budoucnosti formálně nezávislého Egypta.

Lehnert & Landrock

Britská okupace Egypta v roce 1882 samozřejmě neukončila fotografování v Egyptě. Naopak fotografie i v tomto případě prokázala svoji dokumentární hodnotu a mnoho ze zavedených fotografických ateliérů pohotově zhotovilo fotografie dokumentující válečné škody způsobené britskou invazí. Ať již šlo o pobořená egyptská pobřežní opevnění u Alexandrie či dělostřelbou a požárem zničené alexandrijské Náměstí konzulů.

Fotografie nadále žila a v podstatě nebyl jediný důvod proč by tomu tak nemělo být. Přesto jedna velká epocha v dějinách Egypta a také i fotografie jej přibližující skončila. A to právě proto, že se od základů změnila politická podmínky v zemi. Místní fotografie již

¹⁵⁸ PEREZ 1988, s. 212.

nevznikala na pozadí desetiletí trvajícího pokusu o vybudování funkční společnosti a státu. Státu nacházejícího se v hledáčku příliš mnoha zahraničních zájmů, čímž ovšem jeho společenské špičky získaly zcela jedinečný a neopakovatelný kosmopolitní charakter.

Nové britské časy mnoho změnily, byť ne pochopitelně ze dne na den, Egypt přijímal nová pravidla a nové zvyklosti. Změny postihovaly také fotografické médium. Fotografický obraz se stával stále dostupnějším a to jak cenově tak i rozvojem amatérské fotografické tvorby. Od počátku 80. let 19. století se začal postupně objevovat svitkový film a konečně roku 1888 firma Kodak představila svůj fotografický box pro amatérské fotografování. A již od 70. let 19. století se začala velmi rychle vyvíjet pohlednice. Ta byla pro fotografii jak konkurencí tak i dalším možným uplatněním, každopádně však stoupající produkce pohlednic výrazně ovlivnila trh s fotografií. A to v Evropě i na Blízkém východu či v Egyptě. Pohlednicovému boomu se rychle přizpůsobily zavedené fotografické firmy a vedle toho vznikaly nová vydavatelství s fotografickými ateliéry specializovanými na tuto produkci.

Pro Egypt se přímo symbolem tohoto období stala firma Lehnert & Landrock – výsledky jejího snažení jsou sledovatelné v různých sbírkách, archivech a muzeích prakticky nejen po celé Evropě, ale také v zámoří. Přesto, že svoji činnost v Egyptě tato firma zahájila poměrně pozdě – až po roce 1918 v podstatě za několik málo let vytvořila novou část vizuálního vnímání meziválečného Egypta. To je ovšem již zcela jiné téma v bohatých dějinách obrazové interpretace země na Nilu.

Při zhodnocení fotografování osmanského Egypta v průběhu 19. století můžeme vytvořit také velmi jednoduchou chronologii tohoto fotografování., zahrnující zhruba 4 hlavní období, která se však částečně překrývají a nemají vyznačené pevné a nepřekročitelné hranice.

První období počíná rokem 1839 a trvá až do poloviny 40. let 19. století. Je to doba využití daguerrotypie při zobrazování Blízkého východu. Tento velmi technicky náročný proces, zprvu využívaný hlavně

pro ateliérové fotografování, překvapivě slavil úspěch i v tak extrémních přírodních podmínkách, jaké byly přítomny v Egyptě, Sýrii či v Palestině. Druhé období začínající polovinou 40. let a končící počátkem 60. let 19. století bylo ve znamení všeobecného užití procesu negativ-pozitiv. Fotografický negativ – ať již na papíře či na skle se stal hlavním fotografickým médiem umožňujícím téměř neomezenou reprodukci těchto negativů.

Třetí období začalo v 60. letech 19. století a vyvrcholilo v 80. letech téhož století. Všeobecně se neslo v zakládání místních fotografických ateliérů a závodů. Ty byly již velmi úzce spjaty s rodícím se a rychle se rozvíjejícím turistickým „průmyslem“. Právě v této době se začal postupně prosazovat typ organizované turistiky pro Blízký východ reprezentované hlavně britskou turistickou kanceláří Thomas Cook,¹⁵⁹ která v tomto území expandovala především po otevření Suezského průplavu. Poslední 4. období je počítáno do 80. až 90. let 19. století až do dnešních dnů. Je to čas, kdy rozvoj fotografické technologie zpřístupnil fotografování prakticky každému, fotografie překonala definitivně také sociální bariéry a stala se skutečně masovou záležitostí.

¹⁵⁹ Počátky cestovní kanceláře Thomas Cook spadají již do počátku 40. let 19. století. Cookovi turisté se stali pojmem, REID 2002, s. 89-92. Cook také začal v 70. letech vydávat svého vlastního průvodce po Egyptě. Dnes tato cestovní kancelář patří k nejvýznamnějším turistickým a cestovním institucím na celém světě.

KAPITOLA IV.

FOTOGRAFOVÁNÍ EGYPTA A ČESKÉ ZEMĚ

Jestliže jsme v předchozích kapitolách poukázali na projevy *orientalismu* či na další formy evropského zájmu o Orient či Egypt je nutno tyto trendy náležitým způsobem pojmenovat (byť ve zkratce) také pro české prostředí. Vzhledem k našemu tématu prioritně s ohledem na fotografickou disciplínu. Zdánlivě nesmyslná a uměle konstruovaná úvaha o českém vztahu k fotografování Blízkého východu, Orientu či Egyptu má svůj reálný základ a opodstatnění. Tato úvaha se odvíjí z relativně dobré informovanosti českého prostředí o událostech probíhajících ve východním Středomoří, Balkáně a v přilehlých oblastech již minimálně od dob vrcholného středověku.¹⁶⁰ Orientální zkušenost tehdy Střední Evropě principiálně zprostředkovávalo akutní ohrožení osmanskými Turky. Boj s nimi rychle likvidoval mocenské aspirace polských Jagellonců na uspořádání středoevropských záležitostí a naopak výrazně napomohl ke konstituování habsburské monarchie jako nárazníkového státu, chránícího nemalou část Evropy před osmanskou rozpínavostí.¹⁶¹

¹⁶⁰ RATAJ, Tomáš: *České země ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře českých zemí*. Scriptorium, Praha 2002; MENDEL, Miloš – OSTŘANSKÝ, Bronislav – RATAJ, Tomáš: *Islám v srdci Evropy. Vlivy islámské civilizace na dějiny a současnost českých zemí*. Academia, Praha 2007. Zvýšený zájem o orientální témata v české historiografii prezentuje mj. vznik pracovního sdružení *Egypt and Austria. Egypt und Österreich* jako odborné platformy českých, slovenských a rakouských badatelů zabývajících se tématem vztahu podunajské monarchie, případně nástupnických států Rakousko-Uherska k Blízkému východu.

¹⁶¹ KURZ, Marlene – SCHEUTZ, Martin – VOCELKA, Karl – WINKELBAUER, Thomas (edd.): *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie*. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 48, Wien – München 2005.

Důležitá role vyhrazená pro české země ve fungování celého habsburského soustátí a jejich vojenská a finanční spoluúčast na probíhajících protitureckých válkách výrazně určovaly vztah a pohled českého prostředí na orientální svět. Několik válek s Turky, dvojitá obležení Vídně a postupné dobývání Uher nejvíce formovaly tento zájem, původně vycházející z ryze praktických a utilitárních potřeb. Překvapením nemohou být původní české cestopisy, rozvoj překladové literatury a mnoho další inspirace čerpané z východního světa. Znalost Orientu byla poskládána z pestré mozaiky zkušeností a vjemů, formovaných v průběhu několika století. Zároveň s tím se ovšem tato zkušenost neustále vyvíjela a relativně pružně reagovala na změny ve svém okolí.

Ustálení společné habsbursko-osmanské hranice na Dunaji a poslední válečné konflikty ukončené těmito mocnostmi v roce 1739 a 1791 vytvořily novou situaci.¹⁶² Vojenskou konfrontaci vystřídalo uvažování o výhodách vzájemného obchodu a potencionálního ohrožení obou metropolí – Vídně i Cařihradu (Istanbulu) z nepředvídatelných politických změn na Balkánu. Nepřátelství a vzájemná zášť – v rakouském prostředí byla osmanská moc tradičně označována za „dědičného nepřítele“ postupně ustupovaly realističtější úvahám o možnostech vzájemné koexistence. To vše gradovalo v čase 1. světové války, kdy se obě země staly spojenci a rakousko-uherské jednotky se přímo účastnily bojů na syrsko-palestinské frontě. Na vzájemné hospodářské vztahy se posléze pokusilo, jako jeden z nástupnických států Rakousko-Uherska, navázat také meziválečné Československo.

¹⁶² Obě tyto války – z let 1735 až 1739 a 1787 až 1791 vedla habsburská monarchie neúspěšně s ruskou podporou. Po uzavření míru v Sistovu (Sistov, dnes v Bulharsku) 4. srpna 1791 habsburská monarchie již nikdy přímo vojensky nevystoupila proti osmanské říši a také upustila od podpory ruské protiosmanské politiky.

Cestovatelé, fotografové a fotografie

Tak jako i v jiných zemích našlo české vyrovnávání se s Orientem svoji fotografickou podobu, byť pro námi sledovaný úsek v egyptských dějinách spíše nepřímého charakteru. V českém interese o Orient byl samozřejmě zájem o Egypt přítomen – o jeho pamětihodnosti a také o jeho obyvatele. Rychle se rozvíjející fotografie se stala vítaným vizuálním zprostředkovatelem a navíc dle dobového přesvědčení prostředníkem schopným přinést nezkreslený a pravdivý obraz orientálního světa. Výhodou byla ostatně i její neustále klesající cena.

České publikum, ať již laické či odborné nevyžadovalo po fotografii v tomto ohledu příliš mnoho – v podstatě jen zmiňovaný obraz. Nešlo, tak jako např. v případě Francie, Velké Británie nebo Německa o společnost s vlastními koloniálními ambicemi a fotografie tu nehrála roli obrazového legitimování konkrétních či obecných mocenských cílů, byť šlo často o ty samé snímky. V českém politickém kontextu tak ztrácely část svého původního významu, byť jistá míra evropského pocitu kulturní, politické a hospodářské nadřazenosti zde zůstávala a mohla být akceptována i českým divákem. Ostatně to byl týž divák velmi vzrušeně a angažovaně prožívající domácí česko-německé politické konflikty, často mj. spočívající v českém vyvracení německé argumentace o podřadnosti českého tj. slovanského živlu ve vztahu k prostředí německému.¹⁶³ Pro Čechy tak zůstávalo většinou jen u zobrazení „cizího“, „vzdáleného“ či „exotického“ a o vyjádření reality, ať již skutečné či zdánlivé.

Na druhé straně je ovšem nutno dodat, že také rakousko-uherské, potažmo české prostředí mělo kontakt s určitou obměnou

¹⁶³ V tomto ohledu se stala neblaze proslulými slova německého historika a politika Theodora Mommsena (1817 – 1903), ten v roce 1897 ve svém spise *Poslání Němců v Rakousku* mj. napsal: „*Budme tvrdými. Rozum lebka Čechů nepřijme, avšak ranám i ona porozumí.*“ Následně Poláky a Čechy postavil na úplnou periferii evropského kulturního vývoje, když o nich psal jako o „*apoštolech barbarství*“.

koloniální politiky a to dokonce s Orientem, byť v jeho „evropském“ či přesněji řečeno balkánském vydání. A to vše rovněž za využití fotografického média. Touto rakousko-uherskou civilizační misí, vedenou na úkor „nerozvinutého“ orientálního světa byla vojenská okupace Bosny a Hercegoviny v roce 1878, posléze vrcholící přímou anexí o 30 let později. Obsazení obou balkánských zemí, kde vypuklo široké povstání proti osmanské vládě a císař František Josef I. se je posléze „uvolil“ vojensky obsadit a předejít tím nebezpečí chaosu vyvolalo těžkou diplomatickou krizi. Ta významně ohrozila po léta budované dobré vztahy s Tureckem a Vídeň tím navíc zabředla do nevyzpytatelné balkánské politiky. Ta byla jednou z cest ke vzniku 1. světové války. Nová politická krize vypuknuvší při anexi Bosny a Hercegoviny v roce 1908 jen potvrdila toto neblahé směřování.

Téměř koloniální exploatace Bosny a Hercegoviny, jdoucí ruku v ruce s modernizací zdejší nedostatečné infrastruktury byla obrazově náležitě prezentována a úspěšně propagandisticky využívána.¹⁶⁴ Monarchie se tím ovšem fakticky připojila k dělení osmanských území. Vždyť zhruba ve stejný čas Britové okupovali Kypr (1878) či Egypt (1882), Francouzi Tunisko (1881) a nakonec Itálie obsadila Libyi (1912). Naopak poněkud kuriózní záležitostí, mající vztah k orientálnímu prostředí byla formální existence titulu jeruzalémského krále ve vládnoucí Habsbursko-lotrinské dynastii. Císař František Josef I. jej užíval ve své oficiální „velké“ titulatuře a tuto skutečnost mj. aktivně využíval k rakouské a později rakousko-uherské angažovanosti v těchto oblastech, zaměřené na podporu místních křesťanských církví. V roce 1869, u příležitosti své účasti na teatrálně laděném otevření Suezského průplavu, neopomněl tuto skutečnost využít k reprezentativní cestě po Blízkém východu, včetně slavnostního, ovšem poněkud operetního vjezdu do Jeruzaléma. Tam jej na četných slavobránách vítali coby

¹⁶⁴ O tom svědčí např. kolekce fotografií zhotovené v roce 1905 v Bosně českým fotografem Rudolfem Brunerem-Dvořákem. Jak sám řekl fotografoval zde „malé nefalšované Turecko“ SCHEUFLER, Pavel: *Bosna 1905 na fotografiích Rudolfa Brunera-Dvořáka*. Moravské zemské muzeum, Brno 2006, s. 1.

svého krále, ovšem samozřejmě po souhlasu osmanské správy. Také ta v inscenovaném vjezdu viděla vhodnou propagandistickou příležitost.

První hlubší kontakt s fotografickým obrazem Orientu či přesněji řečeno s obrazem Egyptu jako jeho součástí, získávalo české publikum velice prostým a jednoduchým způsobem – nákupem těchto fotografií při cestách mířících na východ. Středomoří bylo obecně velmi oblíbeným cestovatelským cílem. A to ať již šlo o Itálii na západě či Řecko, Egypt a Palestinu na východě. V případě Řecka šlo o návštěvu památek upomínajících na zdejší klasickou vzdělanost, Palestina fungovala coby tradiční poutní místo a Egypt se stal synonymem pro skutečný Orient. Ovšem Orient poskytující v Káhiře a v Alexandrii i četné vymoženosti „evropského“ kulturního života. Vzhledem k rozvoji vzájemných vztahů se cílem tohoto cestování stával i samotný Cařihrad (Istanbul) coby hlavní město Osmanské říše. Díky nákupům těchto upomínek na cesty – konečně právě proto ony fotografie vznikaly se v českých zemích ocitla běžná fotografická produkce blízkovýchodních fotografických ateliérů a studií a to již zhruba od přelomu 50. a 60. let 19. století. Mj. v poměrně značných počtech, ať již šlo o jednotlivé kusy či celá nákladně zhotovovaná fotografická alba.

Ti kdo realizovali tyto nákupy – tj. cestovatelé a cestující pocházející z českých zemí patřili ve většině případů k tehdejší šlechtické aristokracii.¹⁶⁵ Jen ta si mohla dovolit finančně a organizačně náročné cestování a byla pro něj ve většině případů i náležitě intelektuálně vybavena. Cestování a s tím spojené aktivity, včetně například sběratelství orientálních předmětů či účast na loveckých výpravách bylo součástí nutné společenské reprezentace. Na té si šlechtická společnost podunajské monarchie velmi zakládala, téměř

¹⁶⁵ Upomínkou na tento typ cestování je mj. osmanský cestovní pas vydaný v roce 1846 pro Františka Colloredo-Mansfelda na cestu do Egypta. Archiv Národního muzea. Fond *Genealogická sbírka H*. Karton č. 10/sign. H10, Colloredo-Mansfeld. Výsledkem cesty byl také Colloredův dar dvou kusů staroegyptských mumií pro tehdejší Národní muzeum. Archiv Národního muzea. Fond *Registratura Národního muzea*. Karton č. 15/nesignováno, potvrzení o daru mumií z 25. května 1847.

úměrně s tím jak postupně ztrácela politický a hospodářský vliv. Dosažené společenské postavení u těchto prvních návštěvníků orientálního Egypta svým způsobem předurčilo i náměty zakupovaných fotografií. Nejvíce jejich zájmu se soustřeďovalo na získání fotografií se staroegyptskou architekturou. Pozornost vzbuzovaly mimo to islámské stavby a posléze šlo o populární fotografické zachycení místních obyvatel, coby etnografických typů. Svě místo si našla i poněkud kýčovitá pornografie.

Někteří z nich se nechali v Egyptě fotografovat – ať již jako jednotlivci nebo v rámci celé cestovatelské společnosti. Někdy mohl větší cestující společnost doprovázet místní fotograf, najatý pro tuto příležitost. V tomto ohledu na první pohled zaujme typické angažmá těchto „turistických“ fotografií, jejichž stylizace – včetně nutných rekvizit v podobě velbloudů, místních průvodců či siluet staroegyptských pamětihodností se prakticky nezměnila až do dnešních časů. Obdobně zajímavou záležitostí je skutečnost, že tito návštěvníci ze středu Evropy určitým způsobem dbali na to, aby zde využívali služeb fotografů, kteří měli vazby na rakouské či později na rakousko-uherské prostředí. Díky tomu se tak například v Archivu Národního muzea dochovala zcela unikátní reklamní adresa káhirskeho fotografického ateliéru L. Steiner¹⁶⁶, jehož tvorba je pro oblast Blízkého východu dochována jen velmi torzovitě a ještě ve velmi krátkém časovém období.

Ať již šlo o jednotlivé fotografie či fotografická alba jejich osud byl v podstatě vždy stejný a to v podobě uložení do příslušné rodinné knihovny té které šlechtické rodiny. To sice výrazně limitovalo obecnou povědomost o existenci takovýchto fotografií, na druhou stranu však díky tomu je dnes v českých sbírkách k dispozici několik významných a kvalitních fotografických souborů ze samých počátků fotografování Orientu či Blízkého východu. Bohužel vzhledem k dalšímu vývoji (viz níže) většinou bez náležitého doprovodu dalších archivních pramenů,

¹⁶⁶ Fotoateliér L. Steiner je doložen v Káhiře v 70. letech 19. století. Dochovaná fotografie a reklamní adresa jsou součástí obrazového katalogu této studie. PEREZ 1988, s. 225.

kteřé by mohly blíže identifikovat druh vykonané cesty, její osazenstvo atd. Část těchto fotografií je navíc anonymní, při zjevně dodatečné adjustaci na papírový karton či do fotografického alba mj. docházelo k odstřžení či odříznutí popisu fotografie či autorské signatury.

S relativně velkým zpožděním se na cesty do Orientu vydali také první fotografové pocházející z českých zemí, ať již příležitostní nebo tací, u nichž je možno hovořit o konkrétním fotografickém směřování a úsilí. Obecně je možno konstatovat, že jich nebylo příliš mnoho, přesto jejich fotografické výsledky nejsou nezajímavé. Mezitím se však rychle měnil sám Egypt, kde se s rostoucím počtem návštěvníků začal rychle rozvíjet turistický „průmysl“ a cestování začalo být dostupnější a ne pouze výsadou privilegovaných. Tato proměna orientálního světa se stala v podstatě nejčastější kulisou pro fotografie těch několika málo autorů pocházejících z českých zemí. Byť tato jejich tvorba je ve většině případů výrazně časově posunuta (v podstatě až do 20. století) je v ní překvapivě mnoho obdobných a shodných znaků s fotografiemi jejich školených britských, francouzských a německých předchůdců. A to i přes to, že na rozdíl od nich již tito fotografové nezachycovali Egypt osmanský, ale spíše Egypt britský nebo královský.¹⁶⁷

Svoji výpověď o Egyptu, často doprovobenou fotografiemi – zakoupenými případně i vlastnoručně zhotovenými, zanechali také Ti, kteří jej na svých cestách pouze míjeli. V mnoha případech šlo o příslušníky rakousko-uherského válečného námořnictva, pocházející z českých zemí. Učebnicovým příkladem je osobnost námořního lékaře Václava Stejskala. Ten na palubě korvety *Aurora* navštívil v roce 1886 egyptský Port Said. Do svého deníku si o tomto prožitku zapsal následující: „12. srpna, čtvrtek. V 7.30 hodin ráno v Port-Saidu. 1 200 mil. Abychom špinavé toto hnízdo snad nenakazili cholerou, byli jsme držáni ve stávce pro vyšetřování zdraví po 24. hodin.

¹⁶⁷ Mezi nejlepší doklady této tvorby patří fotografie Jiřího Bauma pořizené v Egyptě za jeho cesty s Františkem V. Foitem v roce 1931 napříč Afrikou. Dnes uložené v Archivu Národního muzea ve fondu Jiřího Bauma, případně o fotografie pořizené Bedřichem Machulkou (1875 – 1954), dnes uložené v Náprstkově muzeu Národního muzea.

Fotografické aparáty poprvé se zde použily.

Hned jsem po vystoupení na zem našel mladého Araba Ali-Albaniho za tlumočníka, který se znamenitě osvědčil. Mólo 3000 stop dlouhé, na kterýž 30 000 balvanů cementových se vešlo – (10 kbm – 20 000 kg jeden).

Maják 160 stop vysoký s elektrickým světlem na 21 míl viditelný.

Dali jsme si aranžovati arabský tanec Fantaseia, který živý souhlas vyvolal. České muzikantky, hrajou zde ve čtyřech kavárnách, dobře že jsou Němkyně, nedělají aspoň českému jménu ostudu.

Na český původ vzpomíná zde shop-handler – Slawigg.

Bazary přeplněny indickým a arabským zbožím s dosti slušnými cenami.

K příjemnějším chvílkám dlužno čítati návštěvu mladých Angličanek z kavárny Eldorado, zpěvaček.

Město v moderním slohu rozkošně vystavěné, úhledné. Příjemný, každodenně z moře přicházející vánek staví ho mezi nejzdravější města Orientu, jelikož značně rozpařenou zemi ochlazuje. Nejen veřejné parky, ale i celé okolí proměnilo by se zakrátko v rozkošnou oázu, kdyby nescházela voda. Voda nilská z Ismaily stojí 1 kbm – 20 franků. Je výtečná to voda z významné této řeky pro egyptskou orbou a slove nikoliv bezprávím „šampaňským“ mezi vodami. Pro nás ovšem jen filtrovaná je k užití.“¹⁶⁸

Stejskalův živý a také čtivý popis Port Saidu, jenž mimochodem prozrazuje i mnoho z jeho každodenního života u rakousko-uherské „maríny“ je ilustrativním příkladem dobového pohledu na egyptskou realitu. Pohledu, který se samozřejmě vyvíjel a měnil, ale v některých náležitostech zůstával téměř stejný. Konečně o tom podává svědectví

¹⁶⁸ HEROLDOVÁ, Helena (ed.): *Jitřenka pluje na východ. Deník českého námořníka Václava Stejskala z cesty korvety S. M. S. Aurora do Malajsie, Indonésie, Číny a Japonska z let 1886 – 1888.* Mare-Czech, Praha 2008, s. 59-60. Archiv Národního muzea. Fond Václav Stejskal, karton č. 1/sign. 18. Rukopis deníkových záznamů, rok 1886.

právě i Port Said, respektive popisy českých cestovatelů a cestujících, které toto místo v různém čase navštívili.

O téměř půl století později si o stejném místě do svého deníku přírodovědec a cestovatel Jiří Baum (1900 – 19433/44) v obdobném duchu jako Stejskal napsal: *„Město mne velice příjemným způsobem překvapilo. Čekal jsem malé hnízdo, sloužící k zásobování uhlím, bez jediného nádechu romantiky a zatím našel jsem velké město a při tom město orientální. Ještě tak v nejbližším okolí nábřeží najdeme kosmopolitický ráz: elegantní krámy /obchodní dům SIMON ARZT by mohl soupeřiti co do elegance, když ne velikostí, s kterýmkoliv obchodem v Praze/, řada obchodů a obchůdků s pohlednicemi, obchody s „domorodnými výrobky“ kteréžto výrobky jsou ve všech přístavech stejné a vyrobeny z velké části u nás nebo v Německu, krámečky s fotopotřebami, kterých je tam několik tuctů, ale v kterých jsem marně hledal orthochromatické desky. Ale když jsem se pustil trochu dále, dovnitř města, našel jsem čistě domorodnou osadu – domorodce v dlouhých nočních košilích, s fezy nebo turbany na hlavě, ženy zahalené od hlavy až po elegantní moderní střevíčky /MADE IN CZECHOSLOVAKIA/ do černého přehozu /haiku/, prodavače kávy, nesoucí svoji ambulatní kuchyň na ramenou, penězoměnce, mající celý svůj krám na malém stolku, na chodníku, malé kavárny, kde ctihodní starci v bílých turbanech kouřili z náramně dlouhých dýmek a úzké, tmavé uličky, v kterých se krčily staré domečky, na spadnutí, s převislými balkony...*

*Špíny jest ovšem v postraních ulicích dost, ale přece na mně působilo toto první moje východní město dobrým dojmem. Zvláště jsem se zadostiučiněním konstatoval, že mimo samotného přístavu, jsem nebyl obtěžován prodavači korálků apod. a hlavně ne neustálým žebráním o bakšiš, jak to čítává člověk v cestopisech z Egypta. A i s těmi prodavači to není horší, než např. v Itálii...*¹⁶⁹

¹⁶⁹ Archiv Národního muzea. Fond Jiří Baum. Zápis z cestovního deníku *Ceylon a Zadí Indie* 1929, s. 12. Karton č. 8, sign. 136.

Český vklad do tématu fotografie zachycující Orient či orientální přítomnost v tomto období – tj. v čase od 1. do 2. poloviny 19. století je v podstatě dvojího druhu. V první řadě se jedná o samotné snímky pocházející z místní (tj. egyptské) fotografické produkce a dnes uložené v muzeích a archivech na území dnešní České republiky. Jejich historická a vypovídací hodnota je vysoká a to nejen ve vztahu k Egyptu, ale i k jejich původním majitelům a způsobu jak byly získány pro české prostředí a jaké byly jejich další osudy. Tuto historickou hodnotu nesnižuje přitom ani fakt, že z daného období není prokazatelně doložen jediný, ať již profesionální či amatérský fotograf, pocházející z českých zemí a působící v Egyptě. Mnohem závažnějším nedostatkem je však zcela nedostatečná evidence těchto fotografií a obecná malá povědomost o jejich existenci. V některých případech je možnost výskytu takovýchto souborů spíše tušena a větší informovanost o nich je toliko ve sbírkách centrálních institucí typu Národního muzea. O to cennější jsou fotografie uložené v Archivu Národního muzea, s nimiž je postupně odborně pracováno.

V druhé řadě jsou v českém prostředí k dispozici četné autentické písemné záznamy některých návštěvníků či rezidentů, dlouhodoběji působících v Egyptě, díky čemuž je možno alespoň částečně tyto fotografie interpretovat a rekonstruovat okolnosti za kterých vznikaly či byly zakupovány. Tento archivní materiál, vzniklý díky zůstavitelům pocházejícím z českého prostředí, či obecně z prostředí českých zemí poskytuje nutný historický a společenský kontext a názorně ilustruje případné projevy orientalistických vizí v české (tj. také rakouské či rakousko-uherské) společnosti poloviny 19. století. Konečně v tomto ohledu je nutno si opětovně připomenout např. tu skutečnost, že projektantem Suezského průplavu nebyl „Francouz“ Ferdinand de Lesseps, ale „Rakušan“ Alois Negrelli. Bohužel také v tomto případě je velkou komplikací ta skutečnost, že prozatím většina těchto písemných pramenů se váže až k 1. polovině 20. století a k popisu situace v polovině 19. století jsou využitelné spíše ilustrativně, byť ne nepřesně či vyloženě zavádějícím způsobem.

V tomto ohledu jsou zcela jedinečným informačním zdrojem postřehy českého cestovatele, lékárníka a profesionálního lovce africké zvěře Viléma Němce (1857-1949). Do Egypta se vydal v roce 1883 vlakem přes Uhry, Srbsko a Bulharsko. Cestou si vydělával jako lékárník a teprve v červenci roku 1884 se dostal do Cařihradu, odkud pokračoval lodí za svým cílem. V palestinské Jaffě se však zdržel v přístavu a zmeškal svoji loď. Kvůli tomuto zdržení měl možnost studovat arabštinu a navštívit Jeruzalém. Dne 22. prosince 1884 se konečně dostal do Port Saidu. V Africe zůstal téměř 25 let. V Káhiře pracoval jako lékárník, zvěrolékař, později si zařídil vlastní obchod se zvířaty, která dodával soukromým kupcům i zoologickým zahradám. Pořádal lovecké výpravy do Fajjúmské oázy, na Sinajský poloostrov, do Súdánu, Etiopie a Somálska. Před vypuknutím první světové války se Němec vrátil do Čech, kde pořádal přednášky o svých loveckých výpravách. Bohužel Vilém Němec v Egyptě nefotografoval a fotografie pouze nakupoval, dnes jsou ve většině případů nezvěstné.

Jeho dlouhodobá zkušenost života v Egyptě jej poté více než opravňovala k následujícímu ironickému, ovšem velmi přesnému vylíčení běžných „turistických“ obtíží v zemi na Nilu: *„Kdyby turisté, hlavně ti, kteří zavítají do Egypta hromadně a jen na krátkou dobu, jsou pouze pouhými členy cestovních společností á la Cook, Schenker, Doležal atd., věděli jak se o nich v Egyptě smýšlí, mírnili by se v svých publikacích po návratu z „výpravy“ domů a konali by méně chlubitvých přednášek, než jak to bývá u nich zvykem.*

Na turistu se v Egyptě pohlíží jako na dojnou krávu, která tím více dojí, čím více se jí podává lahůdek. Turista zase tím více „pouští chlup“, čím více se lahodí jeho domnělé povýšenosti, domýšlivosti a čím více se mu sugeruje, že z něho vychází respekt. Tak se dovede domorodec tvářiti vůči turistovi brzy jako nejoddanější služebník, brzy jako všemi mastmi mazaný šibal, jako přítel, protektor, zloděj, podvodník, ustrašenec před turistovou „duševní převahou“, zbabělec nebo hrdina, vše podle okolností, jaké okamžik přináší – ačkoli vlastně nemá ani jediné z těchto vlastností. Tváří se, jako by je měl, jen z toho důvodu, že

to přináší prospěch jemu nebo jeho přátelům. Hlavní věcí jest, „dělati si z turisty blázny“, vše možné i nemožné mu namlouvat, mylně ho informovat, lhát mu, co se do něho vejde, a pak večer, ve společnosti kamarádů se chlubit, jak ten neb onen turista „nalítl“ a ještě za to zaplatil bakšiš. Jest však vskutku ku podivu, s jakou přímo dětskou naivností přichází většina turistů do Egypta... Vypravujete a líčíte jen tak, jak vás tomu naučili egyptští průvodci cizinců, vrátní a číšníci hotelů, někdy i v Egyptě usedlí Evropané, kteří si z Vás udělali dobrý den, vidíte vše cizíma očima, jevíte názory, jaké jste si osvojili při hotelové tabuli, ve společnosti jiných turistů, a máte za to, že tříměsíční nebo čtyřměsíční pobyt v Egyptě a cesta do Asuanu neb do Chartumu vás opravňují považovati se za odborníky. Hlavní věc však – arabskou řeč – neznáte a s domorodci jste se tedy přímo stýkat nemohli!

Po svém návratu z Egypta jste vesměs už hotovými egyptology, poskytujete odborné pokyny a rady, zatím však řádí ve vašich hlavách zmatek a omyl vedle omylu. Konáte přednášky a píšete do novin články, nápadně nám připomínající Baedekera a bohatou literaturu o Egyptě.¹⁷⁰

Vzpomínky ztracené a odcizené

V českém prostředí téma fotografování Orientu v sobě obsahuje jeden značně nečekaný rozměr a to osud některých těchto významných fotografických kolekcí po roce 1945. Děje 19. století tu byly razantně konfrontovány s událostmi spojenými jak s 2. světovou válkou tak i se vznikem totalitního Československa po Únoru 1948. Poválečné Československo definitivně nasměrované k prohloubení neblahého spojení se Stalinovým Sovětským svazem přistoupilo k celé řadě zásadních společenských a hospodářských změn, inspirovaných sovětským modelem centrálně plánovaného direktivního hospodářství.

¹⁷⁰ NĚMEC, Vilém: *Pětadvacet let v Africe*. Nákladem vlastním, Praha 1930, s. 67-68.

Tato praxe přinesla mj. velké majetkové změny a přesuny, ať již šlo o nacionalizaci (znárodnění) nebo konfiskaci majetku.

Tyto změny – s jednoznačnou snahou co nejvíce redukovat majetek držený v soukromém vlastnictví a naopak posílit vlastnictví státu tvrdě dopadly také na oblast kulturních statků. Šlo o v moderních českých dějinách k dosud nevídaným událostem, se stejně nevídanými a nečekanými dopady, často působícími ještě i dnes. První vlna konfiskací souvisela s poválečným vyrovnáním se s německou okupací a druhá následovala po únoru 1948 v souvislosti s postupným etablováním totalitní společnosti. Obě tyto události provázelo zcela trestuhodné ničení kulturních statků, rozkrádání a zbytečné ztráty. V jejich důsledku byl beze zbytku likvidován majetek české zemské šlechty, ať již národnostně smýšlela česky, německy či maďarsky. Obdobně byly likvidovány, resp. zestátňovány soukromé kulturní instituce, nadace či další subjekty působící na soukromé bázi.

Jedním z provádějících orgánů těchto opatření byla tzv. *Národní kulturní komise pro správu státního kulturního majetku*. Ta měla teoreticky zajistit přebírané památkové objekty do rukou státu a rovněž inventarizovat a ochránit movitý kulturní majetek v těchto objektech se nacházející. Šlo v mnoha případech o těžko proveditelný úkol a jednotlivé objekty byly často vyrabovány a vykradeny dříve než mohlo k soupisu vůbec dojít. Přesto mnoho cenných artefaktů se podařilo zachránit, byť bohužel vytržených z náležitého kulturního a společenského kontextu, často převedených bez náležité evidence do správy různých odborných institucí, které je postupně odborně zpracovávaly. Fond uložený v Archivu Národního muzea - *NKK – Národní kulturní komise – Zámecké fotografické fondy a sbírky je toho plným důkazem*. Těchto 93 fondů opatřených (ne vždy) pouze jednoduchými seznamy¹⁷¹ posléze skončilo v muzejním archivu, bez

¹⁷¹ O způsobu vytváření těchto soupisů či seznamů může posloužit malá ukázka. Například depozitární fond č. 136 zahrnující fotografie a další materiál ze zámku Zahrádky, Pohled a Falknov (Sokolov), rozepisuje jednotlivé položky, bez toho, že by bylo patrné z kterého objektu pocházejí. Mimo počet kusů a formát jsou k dispozici jen

toho, že by se vůbec kdo kdy pokusil o důslednější inventarizaci či zjištění fyzického stavu atd. Od 80. let 20. století úhledné balíky tohoto rozsáhlého souboru zaplňovaly část depozitáře na zámku Křinec a po přestěhování do nového depozitáře v Terezíně (stále ve stejné adjustaci) několik kompaktních archivních regálů v depozitární místnosti určené pro fotografické fondy.

Teprve těsně před koncem roku 2006 se začalo s tímto materiálem cíleněji pracovat a jedním z výsledků byla úspěšná identifikace zhruba asi 500 kusů fotografií zachycujících Blízký východ a rovněž i Egypt. Fotografií prokazatelně zakoupených na Blízkém východě šlechtickými cestovateli pocházejícími z českých zemí. Bohužel z celého tohoto velkého souboru se zatím podařilo prokazatelně identifikovat pouze jediný konkrétní celek a to kolekci 69 fotografií ze zámku Velké Přílepy na Moravě, datovaný k roku 1860. U dalšího souboru 30 snímků se předpokládá původ ze zámku Peruc a naopak zcela anonymní zůstává soubor více jak 600 fotografií zachycujících cestu kolem světa dosud neznámí cestovatelské společnosti. Anonymní jsou také fotografická alba, zachycující povícero egyptské architektonické pamětihodnosti, či obdobné kulturní statky z okolních zemí (hlavně se jedná o Palestinu a Sýrii). S jedinou výjimkou – výpravným a jedinečným fotografickým albem pocházejícím z roku 1881 s podrobným fotografickým líčením lovecké výpravy (safari) do tehdejšího Anglicko-egyptského Súdánu.¹⁷² Mimo to bylo nalezeno i mnoho dalších jednotlivých fotografií a pohlednic, většinou ovšem postrádajících jakýkoli bližší kontext, umožňující jejich náležité zařazení.

Osudy fondu *NKK* jsou nejen neblahou vzpomínkou na minulý politický a společenský vývoj, ale také varováním před jakoukoliv

jednoduché popisy typu „Část města v horském údolí“, „Krajina v mlze“, „Lovec v tropické helmě s uloveným slonem“ atd.

¹⁷² Oba tyto fotografické soubory – lovecké album z roku 1881 a kolekce fotografií z roku 1860 ze zámku Velké Přílepy jsou v současné době předmětem samostatných badatelských projektů, v jejichž průběhu jsou připravovány k publikačnímu zhodnocení.

neodbornou manipulací s fotografiemi a fotografickými materiály. Ztráta náležitého kontextu – s písemnými prameny, případnými cestovními deníky a korespondencemi bývalých majitelů, které v podstatě dnes ani neznáme znesnadňuje prakticky každou odbornou a historickou práci s těmito jinak nesmírně kvalitními a hodnotnými fotografickými soubory. V tomto případě může úspěch přinést jen časově a organizačně náročný archivní výzkum, který jediný může obnovit zprerhané informační vazby mezi fotografickým obrazem a případnými dochovanými písemnostmi.

Výklad archivu

Výklad českých souvislostí navázaných na fotografickou interpretaci Egypta v polovině 19. století by nebyl úplný, kdybychom se alespoň stručně nezmiňovali o některých aspektech uchování či archivního zpracování fotografického obrazu v muzejním, resp. archivním prostředí. Odkaz na tuto problematiku je nutný svým způsobem nutný z následujícího důvodu. Podstatnou část našeho výkladu jsme založili na souboru blízkovýchodní fotografie uložené v Archivu Národního muzea a vzhledem k jejich velké estetické, historické a rovněž i dokumentární hodnotě je nanejvýš účelné a vhodné se také zamyslet nad jejich fyzickou podstatou, způsoby uchování a zpřístupnění pro badatelské účely. O postižení toho co významný teoretik fotografie Allan Sekula výstižně nazval „*Výklad archivu*“.¹⁷³

Archiv Národního muzea měl téměř vždy v rámci celého českého archivnictví jedinečný význam. Jeho počátky jsou spojeny se založením Národního muzea v roce 1818, byť jako institucionalizovaný archiv vznikl až v roce 1846.¹⁷⁴ U jeho počátků nestál nikdo jiný než jeden

¹⁷³ SEKULA, Allan: *Výklad archivu*. S. 295 – 303. In CÍSAŘ, Karel (ed.): *Co je to fotografie*. Herrman a synové, Praha 2004, s. 109.

¹⁷⁴ Viz ČECHURA, Jaroslav: *Archiv Národního muzea*. In: *Průvodce. Historické muzeum. Národní muzeum*. Praha 1999, s. 51-60; SKLENÁŘ, Karel: *Obraz vlasti. Příběh Národního muzea*. Paseka, Praha a Litomyšl 2001.

z nejvýznamnějších českých historiků – František Palacký a jeho prvním odborným archivářem se stal Karel Jaromír Erben¹⁷⁵. Jde o archiv spravující rozsáhlou kolekci písemných pozůstalostí významných osobností české vědy, kultury či politiky a rovněž i řadu uměle vytvořených archivních sbírek (sbírky listin, rukopisů, pečetních typářů atd.). V neposlední řadě archiv pečuje o soubor úřední registratury Národního muzea,¹⁷⁶ spoluvytvářející obraz české vědy 19. a 20. století. Archiv je dobře znám české a zahraniční odborné veřejnosti a mnohé ze zde získaných badatelských výsledků patří do moderní interpretace českých národních dějin a to i v širším mezinárodním kontextu.

Od sklonku 19. století začaly do archivu plynout i fotografie – ať již samostatně nebo jako součást větších celků. Jejich počet se neustále zvětšoval, zvláště potom co se archiv vyprofiloval na pracoviště prioritně se zaměřující na osobní písemné pozůstalosti významných představitelů české vědy, kultury a politiky. Jedním z výsledků je mj. také to, že zhruba po sto letech, v prvním desetiletí 21. století Archiv Národního muzea spravuje téměř čtvrt milionu obrazových záznamů. Ty doposud, až na několik výjimek, nebyly nikdy výrazněji badatelsky využity.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Karel Jaromír Erben (1811 – 1870) – český spisovatel, právník, archivář a sběratel lidové slovesnosti. Jeden z nejvýznamnějších představitelů českého literárního romantismu.

¹⁷⁶ Viz Jaroslav ČECHURA (ed.), *Průvodce po fondech a sbírkách Archivu Národního muzea*. Národní muzeum, Praha 1998. Význam muzejního archivu je dán i tím, že zde působí redakce historické řady *Časopisu Národního muzea* – nejstaršího českého vědeckého časopisu, vycházejícího nepřetržitě od roku 1827, tehdy pod názvem *Časopis společnosti vlastenského Museum v Čechách*.

¹⁷⁷ Určitou výjimkou jsou úspěšně završené grantové projekty realizované v muzejním archivu, které se všechny zabývaly fotografickým, případně také filmovým médiem. Jde o grantový projekt Grantové agentury ČR číslo 409/06/0623 *Před objektivem T. G. Masaryka a jeho doba. Hradní fotoarchiv 1918 – 1933* řešený pod vedením Mileny Běličové v muzejním archivu v letech 2006 až 2008. Dále o projekt Studentské grantové soutěže FAMU *Obraz Orientu ve fotografii 2. poloviny 19. století* realizovaný v roce 2010 a grantový projekt Ministerstva kultury ČR *Dokumentární filmová tvorba Dr. Jiřího Bauma* řešený v letech 2008 až 2010. Dosažené výsledky doznaly také publikačních výstupů. Viz BĚLIČOVÁ, Milena – JŮN, Libor – NOVOZÁMSKÁ, Martina

Zmíněný úctyhodný počet fotografických negativů a pozitivů nacházejících se v muzejním archivu sám o sobě ještě pro ně nezaručuje náležitou péči. Ba dokonce v některých ohledech spíše jejich fyzický stav komplikuje. Pro mnoho muzejníků a archivářů jsou fotografie dlouhodobě nahlíženy jako v zásadě zbytný nebo příliš „současný“ materiál bez potřeby preciznějšího zpracování. Také školení muzejníků a archivářů, povícero se věnujících jiné problematice, případně jinému typu artefaktů a písemností přináší nemalé obtíže. O chronickém nedostatku finančních prostředků není nutno v tomto ohledu se snad ani zmiňovat.

Přesto i v muzejním archivu je možno sledovat některé změny k lepšímu a to mj. díky relativně dobře rozvinuté spolupráci s Ateliérem restaurování a konzervování fotografického obrazu Katedry fotografie FAMU.¹⁷⁸ Pozitivní roli v tomto ohledu sehrálo také stěhování sbírek Národního muzea před připravovanou rekonstrukcí muzejní budovy, kdy se často projevil alarmující stav uložených fotografických materiálů a tato skutečnost vyvolala nutnost rychlé a účinné nápravy.¹⁷⁹ Současné vybudování klimatizovaného depozitáře Tereziín II. se speciálním

– VANDROVCOVÁ, Mirka: *Hradní fotoarchiv. Prague Castle Photographic Archives 1918 – 1933*. Národní muzeum, Praha 2008; VANDROVCOVÁ, Miroslava (ed.): *Hradní fotoarchiv. Pramen k vizuálním dějinám Československa 1918 – 1933*. Sborník Národního muzea v Praze. Řada A – historie. Ročník 64, č. 1-4. Národní muzeum, Praha 2010.

¹⁷⁸ Tato spolupráce posléze „překročila“ hranice muzejního archivu a rozvinula se i s jinými odděleními Národního muzea. Tak ateliér realizoval pro Oddělení starších českých dějin Národního muzea očištění a následné trvalé uložení 300 kusů skleněných negativů (včetně 39 kusů formátu 40 x 50 cm) a 100 kusů albuminových pozitivů formátu 30 x 40 cm. Zatím posledními probíhajícími projekty ateliéru restaurování je konzervace, ošetření a uložení skleněných negativů Ateliéru Mulač s instalací pražské africké výstavy cestovatele Emila Holuba z roku 1892 a průzkum fyzického stavu fotografického archivu Zoologického oddělení Přírodovědného muzea Národního muzea.

¹⁷⁹ Asi nejhorší situace panovala v Divadelním oddělení Historického muzea NM. Zde bylo nutno v krátkém časovém úseku ošetřit a nově adjustovat několik tisíc skleněných negativních desek.

režimem pro uložení filmů a fotografií je asi tím nejlepším důkazem o změně pohledu na tato média, byť jde zatím jen o první kroky a konkrétní výsledky zlepšené péče se dostaví spíše v horizontu let nebo desetiletí. Důležitou roli v tomto může hrát již zmiňovaná spolupráce s Katedrou fotografie umožňující efektivně propojit archivní, resp. muzejní instituci s vysokoškolským prostředím a tím zajistit rychlý přenos dosažených výsledků do restaurátorských a konzervátorských výukových programů, organizovat odborné studentské stáže v muzejním archivu, seznamovat studenty s obrazovými prameny atd.

Základním předpokladem úspěšnosti takového konceptu je ovšem celkové zhodnocení stavu evidence a uložení fotografických materiálů v muzejním archivu. Ten je v současné době zde uložen dvojnásobným způsobem. Buď jde o fotografie nacházející se přímo v jednotlivých osobních fondech, případně v některých uměle vytvořených sbírkách, případně jde o materiál tvořící součást speciálně vyčleněných a spravovaných tzv. *fotografických sbírek Archivu Národního muzea*. Tato ne příliš výhodná dvojkolejnost je dána historickým vývojem archivu a z logiky věci je v zásadě neodstranitelná.

Pro fotografie uložené přímo v jednotlivých fondech to přineslo alespoň vznik základní evidence, byť jednoduché. V inventářích¹⁸⁰ fondů v případě fotografií není prakticky nikdy uveden jejich autor a chybí údaje o formátu či technice provedení. Bohužel často není příliš spolehlivý ani údaj o počtu kusů fotografií. Uspokojivější je pouze popis obsahu jednotlivých snímků, byť i zde je mnoho neurčených či jen částečně určených jednotek a některá určení jsou chybná.¹⁸¹ Velkým a

¹⁸⁰ Archivní inventář – jedná se o jednu ze základních archivních pomůcek umožňující badatelské využití fondu a orientaci v něm. Jde o tematický soupis fondu, ať již v elektronické či písemné podobě.

¹⁸¹ Pro názornou ilustraci je možno uvést např. způsob evidence fotografií uložených v osobním fondu československého presidenta Dr. Edvarda Beneše. Fotografie jsou v tomto fondu řazeny nejvíce v chronologických celcích. Inventární jednotka číslo 323 uložená v kartonu 26 obsahuje např. celkem 219 kusů fotografií z roku 1927. Jejich rozepsání je následující: Charles Roux u TGM, 1 ks; St. Raphail 8 ks; Zájezd TGM do

neřešeným problémem je mj. i samotné uložení fotografií. To se plně odvíjelo od názorů a postupů konkrétních archivářů pořádajících ten který fond. Proto jsou fotografie většinou uloženy v lepených obálkách, nejrůznějšího provedení a vlastností. Obdobná praxe se ustálila také u negativů a diapozitivů, včetně skleněných. V několika málo případech dokonce došlo k adjustaci fotografií za pomoci zcela nevhodných obalů z umělých hmot.

Náprava této situace není jednoduchá. Vyjmutí fotografií z již uspořádaných (tj. inventarizovaných a běžně přístupných) fondů není příliš vhodné a tak by se mělo jednat jen o opravu a vylepšení stávajícího stavu. Tj. kde je to možné doplnit do inventárních seznamů chybějící informace a samotné pozitivy či negativy uložené v archivních kartonech adjustovat do neagresivního, nekyselého a chemicky stabilního obalového materiálu v jejich původním uložení. Tam kde fotografie tvoří celek obsahující až několik tisíc kusů (např. v písemnostech Zdeňka Fierlingera¹⁸² je uloženo 2 437 snímků a v písemnostech Edvarda Beneše 4 892 kusů) je možné uvažovat o vyjmutí této části z původního uložení a novém umístění v klimatizované části archivního depozitáře k ostatním fotografickým materiálům. Samozřejmostí je nová adjustace do neagresivního obalového materiálu a přednostní digitalizace těchto a podobných celků dokumentujících

Palestiny 93 ks; Volba TGM 13 ks; Polský festival v Praze 1 ks; Malá dohoda v Praze 22 ks; Lány 1 ks; Nástupní audience španělského 1ks, anglického 1 ks, portugalského vyslance 2 ks; Olympiada 5 ks; Zborovské oslavy 3 ks; Lány v červenci 2 ks; Pobyť v Lánech 7 ks; Isola Bella 1 ks; Nástupní audience vyslance Litvy 1 ks, Lotyšska 1 ks; Hon v Židlochovicích 2 ks; Topolčianky 10 ks; Špindlerův Mlýn 5 ks; Bertholetovi v Praze 17 ks; TGM na Moravě 4 ks; Zasedání rady v Ženevě 2 ks; Návštěva TGM ve vile na Zátorce 16 ks. To, že jde o nedostatečný systém je patrné již na první pohled. Viz Aleš CHALUPA – Alena ŠUBRTOVÁ, *Edvard Beneš 1884 – 1948*. Inventář číslo 165. Národní muzeum, Praha 1994.

¹⁸² Zdeněk Fierlinger (1891 – 1976), československý politik a diplomat, předseda tzv. košické vlády v letech 1945 až 1946. Od roku 1924 člen sociální demokracie, po únoru 1948 KSČ.

politické a kulturní dění v tehdejších v meziválečném a poválečném Československu.

O mnoho lepší není zatím ani uložení již výše zmíněných vyčleněných fotografických fondů a sbírek. Zde je hlavním problémem fakt, že většina z nich není dosud archivně uspořádána (tj. inventarizována) a v archivních krabicích (kartonech) jsou často uloženy v provizorních obalech a adjustaci, pocházející ještě od jejich zůstavitelů. To platí o rozsáhlých fotoarchivech Karla Hájka nebo Václava Jírů. Za odstrašující příklad je možno použít (byť uspořádanou) sbírku fotografií pocházejících z novinářských redakcí deníků *Národní politika* a *Práce*.¹⁸³ Fotografie jsou zde umístěny v dopisních obálcích, často pomačkané, zpřehýbané a jinak poškozené bez jakéhokoliv ohledu na jejich fyzický stav. V jedné obálce se nachází i několik desítek kusů fotografií, což samo o sobě dále komplikuje jejich fyzický stav i samotnou badatelskou a odbornou činnost. V několika případech se objevily stopy plísni.

¹⁸³ I přes velkou hodnotu tohoto kompletního redakčního fotoarchivu mu reálně hrozilo zničení, před kterým jej zachránil pouze rychlý zásah muzejního archivu. Ilustrativně a přesně je tato situace popsána v úvodu inventárního soupisu *Osoby*, kde tehdejší vedoucí Archivu Národního muzea Aleš Chalupa mj. uvedl: „*Jak postupně rostly služby, které pro redakci zajišťovala Československá tisková kancelář, přestával zájem o doplňování ale i o využití vlastních materiálů. Nové přírůstky nebyly zařazovány a zůstávaly za několik let ležet na hromadách, fotoarchiv postupně osiřel. Nebylo se proto čemu divit, když se při stavebních úpravách v prostorách redakce začalo uvažovat o nepotřebnosti fotoarchivu, který navíc zabíral jednu z redakčních místností, pro niž bylo plánováno jiné využití.*

Na redakční radě bylo již rozhodnuto o úplné skartaci fotoarchivu a předání všech materiálů do Sběrných surovin. Na vzniklou situaci byl upozorněn Archiv Národního muzea. Když muzejní archiv projevil o redakční fotoarchiv zájem, byla naše iniciativa uvítána a všechny materiály jsme také v krátké době převzali...“. E. Pecharová, H. Chalupová, A. Chalupa: *Novinářský a dokumentační fotoarchiv. I. Osoby*. Archiv Národního muzea, Praha 1985, s. 2-3 Jako již několikrát ve své dlouhé historii tak byl muzejní archiv rychlejší než „konkurence“ reprezentovaná sběrnou starého papíru.

Korektní uložení v nekyselých obalech s náležitou evidencí a vazbou na elektronické výstupy v podobě volně přístupných databází jsou tak prozatím k dispozici pouze u těch fotografických celků, jejichž odborné zpracování bylo zajištěno grantovými projekty. V odpovídajícím standartu, zpomalujícímu běžnou degradaci fotografických materiálů je uložen fond *Hradní fotoarchiv 1918 - 1933* obsahující přes 9 000 kusů skleněných negativních desek, podstatná část archivu diapositivů Jiřího Bauma o cca asi 600 kusech a na 300 fotografií z Blízkého východu uložených ve fondu *Národní kulturní komise*. Tj. asi necelých 10 000 kusů fotografických pozitivů, negativů a diapositivů náležitě uložených, digitalizovaných, evidovaných, zpřístupňovaných v elektronických databázích a částečně publikovaných v odborných textech a studiích. Na první pohled ne příliš potěšující výsledek při celkovém množství asi 250 000 kusů fotografií uložených v muzejním archivu. Při zohlednění skutečnosti, že se jedná o závažné vizuální prameny a jde o výsledek 3 grantových úkolů, paralelně řešených v rozmezí 4 let s celkovými náklady asi 1,5 mil. Kč se naštěstí již nejedná o natolik deprimující sdělení.

ZÁVĚR

V roce 1885 se u súdánského Abú Klea (arab. *Abu Tuleih*) střetly dvě armády. V prvním případě šlo o moderně vyzbrojené, byť nepočetné, britské jednotky a v případě druhém o početné, ovšem špatně vyzbrojené a ještě hůře vycvičené oddíly povstaleckých mahdistů. I přes značnou převahu (v poměru 10:1) skončilo střetnutí během 15 minut těžkou povstaleckou porážkou.¹⁸⁴ V roce 2002 se toto střetnutí stalo součástí filmového příběhu úspěšného americko-britského filmu *Čtyři pírka – The Four feathers*¹⁸⁵ indického režiséra Shekhara Kapura. Zde skončí střetnutí britskou prohrou či spíše pobitím Britů – proslulých „červenokabátníků“, kteří se stali jedním ze symbolů britského koloniálního impéria. Působivost obrazu, umocněná vynikající kamerou a několika záběry z ptačí perspektivy, kdy je britský „čtverec“ obklopen ze všech stran mahdistickými bojovníky padajícími pod britskými kulkami je téměř dokonalá.

Mimo již výše vzpomenuté pozměnění výsledku střetnutí je působivý atribut červených kabátů vyloženou fikcí – Britové v bitvě byli oblečeni do šedomodrých polních blůz a hnědých kalhot. Tvůrcům filmu šlo jistě v první řadě o působivý filmový obraz a ten se jim skutečně podařilo i vytvořit. Na druhé straně tyto záležitosti evidentně odrážejí současné západní rozpaky nad svojí dřívější a také současnou angažovaností v mimoevropském světě. V dalším úspěšném filmu *Poslední samuraj*¹⁸⁶, jehož námět vychází ze skutečností

¹⁸⁴ Bitva byla jednou z četných epizod Mahdího povstání z let 1881 až 1899, posléze poraženého Brity, kteří tím obnovili koloniální status Súdánu.

¹⁸⁵ Film natočili podle stejnojmenné literární předlohy Alfréda E. W. Masona z roku 1902.

¹⁸⁶ *The Last Samurai*, koprodukční film USA, Japonska a Nového Zélandu vznikl v roce 2003 v režii Edwarda Zwicka.

doprovázejících počátky japonských modernizačních reforem v éře Meidži¹⁸⁷ je zobrazena ještě vypjatější scéna. Nelítostná bitva mezi císařskými pluky oblečenými již v evropských uniformách a povstalými samuraji v tradiční podmanivé zbroji s meči a barevnými standartami. O výsledku nemůže být příliš pochyb – kavalírské jezdeckto s tasenou chladnou zbraní a hromadné salvy z pušek mohou mít jen jeden výsledek. Výsledný opětovně velkolepý obraz jako by předznamenal nejen konec bohaté japonské tradiční kultury a jejich statečných válečníků, ale také éru moderních a svým charakterem zbabělých bojů vedených stále ničivějšími prostředky a především touhou po imperiální expanzi evropského typu. Nad takto předznamenáním japonským vývojem se vznáší stíny Port Arthuru¹⁸⁸, ale také jaderného bombardování v roce 1945.

Překotná modernizace v evropském stylu a potenciální následování koloniálních myšlenek expanze jsou zde jasným pramenem budoucích komplikací. I takto lze chápat vrcholnou bitevní scénu filmu *Poslední samuraj*. Ve skutečnosti jak vojska císařské vlády, tak i povstalecké jednotky pod vedením Saigóa Takamoriho (1828 – 1877) měly již evropeizované uniformy a Saigó nebojoval ani tak se samotnou myšlenkou modernizace Japonska, jako spíše s přehnanými ústupky evropským mocnostem a s postupem některých císařských ministrů.¹⁸⁹ Výše vzpomenuté rozpaky nad vlastními dějinami ovšem neinspirují pouze filmové obrazy, ačkoliv případy obou těchto filmů nejsou rozhodně nijak ojedinělé. Také v západní vědecké produkci najdeme řadu příkladů, v nichž se autoři snaží vyrovnat s nejednoznačnými důsledky zmíněného angažmá.

¹⁸⁷ Éra Meidži – období reforem nazvané podle císaře téhož jména vládnoucího v letech 1868 až 1912.

¹⁸⁸ Port Arthur (dnešní Lü-šun-kchou v Čínské lidové republice) – strategicky důležitý přístav na pobřeží Žlutého moře. Obležení a dobytí tohoto přístavu Japonci patřilo ke klíčovému událostem rusko-japonské války z let 1904 až 1905.

¹⁸⁹ KEENE, David: *The Emperor of Japan. Meiji and his World*. New York 2002.

Diskuse na toto téma jsou velmi emotivní a v přímé souvislosti se současnými událostmi, vrcholícími občanskou válkou v Libyi či nekonečnou válkou v afghánských horách. Ostatně právě Afghánistán je svým způsobem výtečným příkladem pro nikam nevedoucí vojenské operace ať již šlo o útoky Persie, Velké Británie, Sovětského svazu, USA či NATO a kde relativně se ctí obstál pouze jediný vojevůdce – Alexandr Makedonský. Vzájemné vztahy na pomyslné geografické ose Západ – Východ nepochybně byly a dodnes jsou zatěžovány mnohými tragickými momenty a konfliktními situacemi, které ve většině případů postihují výrazně destruktivněji onu východní část těchto střetů. Zmíněná geografická osa se přitom stává nezdánlivě osou ideologickou. Přesto je při historickém výzkumu nutno se co nejvíce oprostit od schematických pohledů, byť pochopitelně v případě lidských emocí k takovému odhlédnutí může dojít jen velmi částečně.

Neméně obtížným úkolem je dokázat zhodnotit historické prameny v jejich kontextech makro- a mikro- historických. A to hlavně s ohledem na to, že v dané situaci jsou obě tyto zdánlivě velmi vzdálené roviny či složky přítomny. Tyto skutečnosti jsou v plné míře uplatnitelné také pro studium fotografického obrazu Egypta v 19. století. Jeho širší dějinné souvislosti jsou velmi obsáhlé a přirozeně se vztahují k politickým, hospodářským a kulturním dějinám. Fotografie do tohoto prostoru vstoupila jako převratný vědecký objev, využitelný přednostně pro vědeckou interpretaci těchto území, o jejichž dlouhodobé historii a významu pro světové dějiny nikdo nepochyboval. Egypt – chápaný jako kolébka civilizace, bezprostředně sousedící s křesťanskou Svatou zemí – Palestinou se stal „přivlastněnou“ součástí evropských dějin a to zcela programově minimálně od francouzské invaze v roce 1798.

Shodou okolností v době obrazného příchodu fotografie na Blízký východ tento region patřil opětovně ke klíčovým tématům tehdejší evropské politiky, která nejméně již od dob Vídeňského kongresu, kodifikujícího výsledky napoleonských válek, zvažovala osudy Osmanské říše v nových souvislostech, překonávajících původní vyznění Východní otázky z konce 18. století. Tato skutečnost odrážela

nejen politické a ekonomické zájmy Evropy, ale i její nově formovanou státní a národnostní strukturu vzniklou v souvislosti s napoleonskými válkami. Tak vznikl fenomén spoluodpovědnosti evropských států za politický a společenský vývoj v těchto oblastech, jenž pochopitelně nezanikl s rozpadem koloniální soustavy a v mnoha podobách funguje i dnes.

Ačkoliv za hlavní hráče koloniálního koncertu jsou považovány Francie a Velká Británie, nelze zapomenout na zájem, který o Orient projevovaly i ostatní evropské a později i mimoevropské země. K evropským hráčům nemalého významu patřilo i Rakousko, resp. později Rakousko-Uhersko a rovněž i jeho nástupnické státy. V intencích národních identit uvažující Evropa¹⁹⁰ se stala vzorem pro reformní kroky vládnoucích špiček Orientu, i když s různorodostí odpovídají konkrétním situacím. V podstatě násilné a většinou schematické zavádění evropských „pořádků“ do těchto společenství ve většině případů nepřineslo žádoucí dlouhodobější efekt a ve svém důsledku prohlubovalo vzájemné nepochopení a mohlo upevnit evropské přesvědčení o nutnosti aktivně zasahovat do politického a hospodářského vývoje v těchto regionech.

Orient tak pro četné Evropany nepřestával být v první řadě kořistí a jeho zdánlivá zaostalost, zahálčivost a údajná neschopnost samostatné existence od samého počátku mohla ospravedlňovat fakt evropské expanze. Právě tato skutečnost se ruku v ruce vyvinula s destruktivní a ničím nepodloženou evropskou představou o povinnosti Evropy či celého Západu – Okcidentu interpretovat zbylému světu (a obzvláště tomu orientálnímu a muslimskému) význam pojmu svoboda. Vždyť už v roce 1810 Chateaubriand¹⁹¹ o orientálním pojetí svobody napsal slova plná despektu a zjevného pohrdání: „*O svobodě nevědí*

¹⁹⁰ GELLNER, Ernst: *Rozum a kultura. Historická úloha racionality a racionalismu*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Praha 1999; SCHULZE, Hagen: *Stát a národ v evropských dějinách*. Lidové noviny, Praha 2003.

¹⁹¹ Chateaubriand, Francois R. de (1768 – 1848) – francouzský diplomat a spisovatel konzervativního ražení, jedna z vůdčích postav francouzského preromantismu.

*nic; slušnost neznají: jejich Bohem je síla. Když se delší dobu nesetkají s dobyvateli vykonávajícími Boží spravedlnost, připomínají vojáky bez velitele, občany bez zákonodárců, rodinu bez otce...*¹⁹² Pro mnohé tato slova platila např. i v 60. či 70. letech 19. století či ještě později a bohužel v modifikovaných podobách toto přesvědčení přežívá i dnes.

Výše uvedené skutečnosti se snaží naznačit kontinuitu neustálé interakce mezi těmito oběma oblastmi, které navíc jsou jen velmi těžko přesně geograficky vymežitelné, čehož důkazem je proměnlivé chápání oblasti Balkánu. V těchto souvislostech se mohou role a význam konkrétních fotografických obrazů jevit jako zanedbatelné a snad i zbytečné. Již při podrobnějším pohledu však zjistíme, že širší historické úvahy není možno vytvářet bez práce s konkrétními prameny. Význam byť jediného fotografického alba, fotografického souboru či fotografie tak může být překvapivý, a to mj. také v souvislosti okolností, za nichž vznikaly. Konkrétní fotografické zobrazení může přiblížit relativně velmi přesně obecně platné skutečnosti a stejně tak poukázat na jedinečnost a osobitost některých evropských setkávání s Orientem.

Fotografie Egypta vzniklé v polovině 19. století dnes chápeme v jejich evropském prostředí a v evropských souvislostech, konečně vznikaly pro evropského diváka a byly jím užívány. Z tohoto úhlu lze akceptovat i pohled klasické teorie o orientalismu, která v takovémto vizuálním prameni vidí především doklad evropské imaginace, představy o „skutečném“ Orientu, zformovanou však již předem danými očekáváními a přáními. Tato konstrukce může v některých případech dobře fungovat, ale v mnoha ohledech nás může zavést k obdobnému chápání těchto souvislostí jako v závěrečné scéně filmu *Poslední samuraj*.

V těchto souvislostech je nutno si znovu uvědomit, že využití raných fotografických děl ovlivňovaly mnohé konkrétní technické a další podmínky. Proto je nutno upozornit na možnost zohlednění některých vlivů, uplatňujících se při vzniku takto koncipovaných fotografických děl,

¹⁹² SAID, s. 198.

a teprve následně je zařadit do širšího orientalistického konceptu s upozorněním na jeho možnou revizi. Je nutno si plně uvědomit skutečnost, že tehdejší fotografická praxe přítomná na Blízkém východě se v zásadě nelišila od fotografického zachycení v Evropě či jinde v zámoří. Kompozice a také výběr námětů či témat se řídily obecně přijímanými pravidly, byť to neznamená, že obecně velmi přitažlivé a „exotické“ orientální prostředí nemohlo do těchto ustálených schémat přinášet nové pohledy. Ovšem v tomto případě je nutno dané skutečnosti hodnotit spíše z pohledu dějin fotografického díla, nebo fotografického média, a nikoliv nutně v jeho reálně existujícím politickém kontextu. Tak nás blízkovýchodní fotografové „obohatili“ o dodnes oblíbené klišé cestovatele či cestující společnosti pózující s nezbytným velbloudem a domorodým doprovodem, nejlépe v blízkosti významné památky.

Zároveň s tím se však rozvinula velmi kvalitní a pozoruhodná fotografie věnovaná architektonickým pamětihodnostem, plně ovšem čerpající z evropské fotografické tradice zobrazování významných budov. Ta památky Orientu nijak apriorně nedeklasovala jako zástupce „jiného“, pokud ovšem za toto deklasování nepokládáme již sám fakt, že někdo jiný než příslušník státu a kultury, která stavby původně vytvořila, si je dovolil zobrazit. V tomto ohledu bychom však museli stejně emotivně s E. W. Saidem jako zásadně ideologicky pomýlené a manipulativní zavrhnout například i zobrazování evropských (např. antických) památek samotnými Evropany, protože moderní Ital, Rakušan, Angličan či Čech zjevně nesouzněl s plným pochopením s kulturou starého Říma či Řecka, a koneckonců se dopouštěl reinterpretací v duchu své doby, i pokud šlo o evropskou renesanci nebo gotiku.

Tak se Evropané obdivovali bělosti antických chrámů (mnozí tak činí dodnes), aniž by si uvědomili, že tyto stavby byly původně až kýchovitě polychromované, a tedy oslovovaly svého původního diváka něčím úplně jiným než jiskrně bílým mramorem. Stejně tak regotizované a pseudogotické stavby vyjadřují národní tradice Anglie či Skotska, a

koneckonců i Čech (Karlštejn, Vlašský dvůr v Kutné Hoře atd.). Uvědomujeme si tedy „přivlastnění“ minulosti v evropské kultuře 19. století, a ptáme se, zda přivlastňování a reinterpretace Orientu nejsou vlastně další extenzí tohoto obecnějšího „hledání tradic“.

Vraťme se však k obrazovému prameni samotnému. Na příkladu fotografií významných staveb můžeme dokumentovat měnící se význam a hodnotu historické fotografie jako takové. Na jedné straně stojí pohnutky a možnosti, které fotografa vedly k zachycení konkrétní budovy a ovlivňovaly jej. Při tomto procesu byl například ovlivněn technickými možnostmi prostoru, v němž se nacházel a použitou fotografickou technikou. Nutně již v této fázi byl fotograf nucen zohlednit požadavky na kompozici, umělecký dojem, očekávání svých zákazníků a reálné možnosti dané fotografické situace. Tím ovšem nelze pominout více rovin fotografického obrazu. Zejména raný fotografický záznam předcházející v některých případech i prvním pokusům o archeologickou práci nabyl postupem doby nečekané hodnoty. Dokumentuje totiž historický stav památky, přičemž nešlo pouze o druhotná a následná poškození těchto památek, ale především o zachycení daného stavu v konkrétním historickém okamžiku. Tak se plně – třebaže ne vždy podle intencí původního tvůrce - naplnila očekávaná a tolik vyzdvihovaná role fotografie jako prostředku pro vědeckou dokumentaci.

Ve své době se však takto koncipovaný fotografický obraz stal vyhledávanou komoditou pro všechny, kteří chtěli či potřebovali obrazové zachycení Orientu. Fotografie Orient obrazně přenesla přes jeho geografickou hranici a zároveň s tím jeho obraz zpřístupnila pro co nejširší publikum, poté co překonala také hranice sociální. Samozřejmě tento fakt – tj. rozvoj fotografie jako reálné obchodní komodity také působil zpětně – na samotnou fotografii, její témata a prezentaci. Je zřejmé, že fotografie mimo svých tvůrců měla také své příjemce. V prostředí rakouském šlo o v této době výhradně o dobře situované vrstvy tehdejší společnosti – ať již šlo o šlechtu, členy panovnického domu, církevní hierarchii či postupně sílící vrstvu průmyslové a finanční buržoazie. Právě ti byly v rakouském kontextu prvními „konzumenty“

těchto fotografií a již také v některých případech ovlivňovali vznikající témata a náměty. V tomto ohledu není nutné zpochybňovat možnost existence stereotypních obrazů, které měly vyhovět očekávání zformovanému některými apriorními názory. Nemusely být však nutně jedinými.

Na scéně zvané Orient se nerealizoval jen evropský mocenský nebo ekonomický zápas, ale také se zde odrážely společenské procesy, jejichž důsledky komplikovaly proces utváření moderních evropských identit. Ani pro Evropany nebyly některé důsledky modernizace vždy snadno přijatelné, i když sám modernizační proces vycházel z jejich vlastní kultury. Není také možno vždy říci, že Evropané používali Orient právě jen jako scénu, jako skutečný i fiktivní prostor k agresí, k úniku, nebo ke snění. Někteří si možná jen přáli dodat svému světu další dimenzi, kterou však v rámci svých možností určitým způsobem respektovali. Co je to navíc ona zmiňovaná „imperiální praxe“, pokud jde o její otisk v kultuře? Má se *„jako kulturní imperialismus definovat schopnost Západu studovat, popsat a analyzovat Blízký východ, zejména v době, kdy nemohl Blízký východ zaujmout k Západu stejný postoj...“*?¹⁹³

Mnoho věcí, které jsou námi dnes negativně nazírány, odráží dnešní úroveň evropského historického myšlení a obrazného i reálného zpytování svědomí ve vztahu k našim sousedům. Z hlediska historického výzkumu jde však spíše o reflexi naší současnosti, než o snahu o postižení reality vztahů mezi Západem a Východem. Jakkoliv je reflexe současných dějů velmi potřebná, její promítání do minulosti nás spíše může dovést k tomu, že budeme nadále posilovat fiktivní dichotomie, nebo jiné kategorizace. Jestliže se v minulosti našli lidé schopni zjednodušeného (třebaže pro ně výhodného) chápání vztahů Východu a Západu, a dokázali důsledky tohoto chápání prosadit do velmocenských operací se zmíněnými již tragickými následky, není to

¹⁹³ THOMPSON 2010, s. 695.

ještě důvod k tomu, abychom předpokládali, že jiný názor neexistoval, a že všechny prameny máme vykládat v jeho světle.

Z hlediska historických metod lze dodat, že je zde konstruován názor, že novodobé „racionalizační, civilizační a modernizační teorie“ nevysvětlují ani předmoderního, ani moderního člověka beze zbytku. „*Cílem není zmocnit se nějaké osoby, skupiny, události, struktury nebo procesu jakoby hegemonním a vnějškovým způsobem; jde především o to, interpretovat tyto kategorie z pohledu aktéra či aktérů, pokusit se k nim jednak důsledně kriticky přiblížit, jednak vyložit jejich obsah srozumitelně modernímu čtenáři ...*“¹⁹⁴ Je zajímavé, že výzkumy, které měly a mohou prohloubit naše porozumění sociálním a kulturním systémům, v nichž lidé žili a žijí, mohou někdy docílit lehce až výrazně zploštělého obrazu dějin.

Úvahy tohoto druhu již začínají ukazovat také limity našich interpretačních možností. V konkrétním případě našich cestovatelů, majitelů zakoupených fotografií se například nemůžeme (alespoň prozatím) dopátrat jejich názorů na místní obyvatele, a možnosti, v nichž se mohli při svých úvahách pohybovat, můžeme naznačit nejvýše přibližně. Pramenná hodnota fotografického obrazu je nepochybně vysoká a závažná, ovšem na druhé straně vyvozovat z něj některé konkrétní souvislosti je velmi obtížné, ne-li nemožné – již proto, že každý takový obraz vznikl za konkrétní situace v určitém čase a prostoru. Každopádně fotografické vyjádření Orientu a s ním spojovaného životního stereotypu je trvalou a neustále připomínanou součástí evropské či západní kultury, včetně té české. V mnoha ohledech je to jistě v pořádku, byť zároveň s tím budou přežívat i četná zkreslení a ne příliš racionální interpretace orientálního světa. Ovšem je pouze na nás samotných jaký postoj k těmto skutečnostem zaujmeme a která poučení budou pro nás z těchto dějů akceptovatelná.

¹⁹⁴ VAN DÜLMEN, Richard: *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*. Dokořán, Praha 2002, s. 48.

POZNÁMKA NA ZÁVĚR

Začal slunečný srpnový den. Byl to poslední den v „Alexu“ – ve stále elegantní, byť notně omšelé středomořské Alexandrii. Pro zítřek byl naplánován návrat do Káhiry a poučení cestou z Káhiry do Alexandrie a také dalšími „většími“ cestami po Egyptě, víme již o nutnosti v cestovní den nic jiného neplánovat a soustředit se výhradně na samotný přesun z jednoho místa do druhého. Tak je dnešek poslední příležitostí k uskutečnění výletu typického pro pár historiků z Evropy, usilujících o poznání a poznávání orientálních dějů. Pro cestu do nedalekého Rašídu – místa v obecném povědomí známého jako malúcká pevnost Rosseta. Pevnost v níž francouzští ženisté při spěšném opevňování, v očekávání nepřátelského vylovení našli pověstnou Rossetskou desku – stélu, díky níž padlo tajemství staroegyptských hieroglyfů.

Oba dva jsme hrdi na fakt, že jsme v zásadě nezávislími cestovateli – byť plně odkázanými na místní turistické instituce. Důsledně proto měníme naše eura ve směnárnách turistických kancelářích Thomas Cook (vždyť tradice je dobré občas podporovat), jezdíme místní dopravou, hromadnými taxíky a klimatizovaný turistický super- autobus společnosti El Gouna využíváme jen v případě nejvyšší nutnosti. Žijeme svůj vlastní egyptský pobyt, zbavený stereotypu hromadné turistiky a nepozorovaně upadáme do stereotypů zcela jiného druhu. Několikrát se mi vybaví slova Viléma Němce o turistech v Egyptě. Obzvláště slova o turistovi coby dojně krávkě nevěstí nic dobrého – již vzhledem k našemu cestovnímu rozpočtu.

Náležitě poučení turistickým průvodcem – na místo Baedekera je to anglický Lonely Planet, víme, že do Rašídu je nejlépe cestovat sběrným taxíkem. Vše se celkem daří – najdeme správné stanoviště sběrných taxíků, jedoucích naším směrem a nakonec do jednoho z nich usedáme. Na místní poměry vše probíhá celkem rychle a cesta

v dýchavičné, plně obsazené osobní dodávce je sama o sobě zážitkem. Jak již pro styl jízdy řidiče vozu, mající blízko k automobilovým závodům, tak i pro zjevný zájem spolucestujících o nás. Byť nechceme být za turisty, přece jenom nejsme evidentně místní. Ovšem jak se zdá ani ti nemají příliš jasno kam nás zařadit. Je srpen – takže není sezóna a běžná denní teplota dosahující běžně o něco více než 35 stupňů většinou k návštěvám běžného turistu neláká. Náš oděv je svým způsobem také ne zcela typický, obzvláště dlouhý šátek na hlavě mé ženy. Nevyřčená otázka po naší totožnosti však jako by postupně s narůstajícími kilometry sama od sebe zmizela a oba dva se stáváme součástí osádky vozu.

Potvrzení tohoto statutu přichází hned v zápětí, kdy mi můj soused podává 5 egyptských liber jako svoji část společného jízdného. Jelikož egyptskou arabštinu neovládám nerozumím ničemu co mi říká, ale spíše odhaduji, že v tomto případě jde o přesnou sumu. Když hned v zápětí inkasuji 10 liber a víceméně zkusmo vracím prvně získanou pětilibrovku jsem už zkušeným konduktérem. Rychle předávám vybraných 30 liber do přední části vozu, kde je celá transakce dokončena a peníze mizí v řidičově kapse. Hodina cesty a konečně Rašíd! Průvodce skutečně nelhal, město je obklopeno palmovými háji a místní silnice už na první pohled trpí chronickým nedostatkem asfaltu. Hledáme centrum, muzeum, výstavné osmanské obchodnické domy a směr k pevnosti.

V jednoduché kavárně nad šálkem čaje si uvědomujeme, že nábřeží na kterém se nacházíme je stále u nilského ramene a moře s pevností je tudíž dost daleko. Z nějakého ne zcela jasného důvodu jdeme k pevnosti pěšky. Nábřeží mizí za námi, stejně tak i okraj města, silnice je na jedné straně vroubena Nilem a na straně druhé obdělány poli a políčky místních. To co známe z fotografií a pohlednic počátku 20. století – přečerpávání nilské vody vahadlem do všudypřítomných závlah je ovšem minulostí, vše obstarávají čerpadla. I tak je to příjemný pohled, idyla ovšem končí, když dojdeme k tomu co jsem považoval za možné obrysy pevnosti – je to ohradní zeď cihelny s tisíci na slunci se

sušícími vepřovicemi. Pevnost nikde. Pálící slunce nám usnadní rozhodnutí a po kratším čekání pokračujeme v další cestě taxíkem. Šlo ještě o nějakých 5 kilometrů a tudíž za dobré rozhodnutí. Stojíme před vstupní branou do pevnosti – nezbytný bezpečnostní rám a u něj apatičtí příslušníci turistické policie.

Vstupem na půdu pevnosti se nám jako mávnutím kouzelného proutku obnovuje status turistů, navíc turistů, dožadujících se na zmatených policistech nejen vstupu, ale vzhledem k držení průkazu ICOM navíc ke vstupu zdarma. To je na příslušníky policie příliš mnoho komplikovaných informací. Vše má vyřešit přivolaný velitel a správce objektu. Ti naopak nechápou odkud jsme se tu vzali. Po ujištění, že nejsme ubytováni v Rašídu a že přijíždíme z Alexandrie získáváme jejich nelíčený obdiv. Z takové dálky? Jak se Vám to podařilo? ICOM funguje, máme volný vstup, i když dlouho je celá naše návštěva nečekaně ohrožena hledáním klíče od pokladny se vstupenkami. Ty totiž dle místních bezpodmínečně potřebujeme ke vstupu, byť volného.

Prohlídka pevnosti v doprovodu velitele ospalé policejní hlídky je poněkud divná. Za to výhled na ústí nilského ramene překrásný, neustálé odhánění místních z našeho dosahu oním samozvaným průvodcem naopak deprimující. A pevnost? Rozhodně nebudila velký respekt a obdobně tomu s největší pravděpodobností bylo už i v době francouzské okupace. Na jednom místě kasemat informační tabule hlásá, že onen proslulý nález se udál přesně tam. Bylo by dobré vědět zda je to pravda. Nezbytný bakšiš, taxík a cesta zpět do města. Tam objevíme pomník na události z roku 1882 v podobě těžkého pobřežního kanónu (snad Krupp, případně Schneider či Armstrong), zavřené muzeum (údajně již hodně dlouho) a lékárnu, nemálo podobnou těm evropským. Celé putování končí sběrným taxíkem jedoucím do Alexandrie a naším podvečerním zjištěním, že lístky na vlak do Káhiry jsou na 2 dny dopředu vyprodané a zdržet se v Alexandrii o pár dní navíc není v podstatě špatný nápad...

Naivní, dětinské a nekorektní v případě užití v odborném textu. Navíc ve všech svých rysech plně poplatné orientalistickým předsudkům a mýtům. I to by mohlo být v zásadě objektivní zhodnocení předchozího textu. Ten je, i přes všechna zdání, téměř autentickým přepisem z nikdy nedokončených a částečně zničených cestovních zápisků autora této studie a jeho ženy z několika kratších „orientálních“ cest. Zápisků, jejichž obsah je natolik zformován množstvím větších či menších událostí, ze zásady vůbec nesouvisejících s těmito cestami, že je vlastně otázkou co je autentický vjem, co naopak autorská licence, či přesvědčení, že daná událost nemohla existovat jinak, než tak jak byla zdánlivě reálně prožita. Krátce řečeno příliš mnoho otázek a naopak jen velmi málo odpovědí.

V americké filmové produkci, poskytující nepřeborné množství filmů různých kvalit a námětů mj. padla slova „když jde o umění, žádné pravidlo není“ – bylo by možné nahradit pojem „umění“ pojmy „kultura“ či „společnost“? Nebo naopak je nutno tato pravidla hledat? Některé z možných odpovědí by měly být konečně obsahem této studie. A v tomto ohledu již v zásadě není ani příliš důležitá ta skutečnost, že slova o umění bez pravidel vložili američtí filmaři do úst myšáku Mickeymu.

Praha – Horní Počernice a Jarošov u Litomyše 2010 – 2011

PRAMENY A LITERATURA

Prameny

a) písemné a obrazové prameny

Archiv Národního muzea

Osobní fondy:

Jiří Baum

Václav Stejskal

Fotografické fondy:

Národní kulturní komise – Zámecké fotografické fondy a sbírky
Práce a Národní politika (PNP)

Úřední fondy:

Registratura Národního muzea 1818 – 1968

Staré sbírky Archivu NM:

Heraldická a genealogická sbírka H

Knihovna Náprstkova muzea Národního muzea – archiv

Osobní fondy:

Bedřich Machulka

Josef Kořenský

Oddělení novin a časopisů Knihovny Národního muzea

Dobová periodika:

Český svět, Lumír, Světozor, Širým světem

b) elektronické zdroje

The Griffith Institute of University of Oxford, www.griffith.ox.ac.uk

The Correspondence of W. H. F. Talbot, www.foxtalbot.dmu.ac.uk

Musee d'Orsay, www.musee-orsay.fr

The John Paul Getty Museum, The Getty Research Institute, Los Angeles, www.getty.edu

Kodak Eastman House, www.geh.org

Library of Congress, www.loc.gov

Literatura

a) monografie

- *A History of Photography. From 1839 to the Present.* Taschen GmbH, Köln – London – Los Angeles 2005.
- BĚLIČOVÁ, Milena – JŮN, Libor – NOVOZÁMSKÁ, Martina – VANDROVCOVÁ, Miroslava: *Hradní fotoarchiv. Prague Castle Photographic Archives 1918 – 1933.* Národní muzeu, Praha 2008.
- BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila: *Podzimní čas mocné říše.* MOBA, Brno 2004.
- BIČ, Miloš: *Stopami dávných věků. Mezi Nilem a Tigridem.* Vyšehrad, Praha 1979.
- BRAUDEL, Fernand: *Dynamika kapitalismu.* Argo, Praha 1999.
- BRIAN, M. Fagan: *Oloupený Nil. (Vykradači hrobů, turisté a archeologové v Egyptě).* Mladá fronta, Praha 2001.
- BURLEIGHOVÁ, Nina: *Napoleonovi vědci a odhalení Egypta.* BB/art, Praha 2009.
- BUSI, Claudio – PIACENTINI, Patrizia: *Il Fotografo dei Faraoni. Antonio Beato in Egitto 1860 – 1905.* Pendragon, Milano 2008.
- COLE, Juan: *Napoleon's Egypt: Invading the Middle East.* Palgrave Macmillan 2007.
- *Description de l'Égypte.* Taschen GmbH, Köln – London – Los Angeles 2007.
- ĎUROVIČ, Michal a kol.: *Restaurování a konzervování archiválií a knih.* Paseka, Praha 2002.
- FUKUYAMA, Francis: *Konec dějin a první člověk.* Rybka Publishers, Praha 2002.
- GELLNER, Ernst: *Rozum a kultura. Historická úloha racionality a racionalismu.* Centrum pro studium demokracie a kultury, Praha 1999.

- GOMBÁR, Eduard: *Moderní dějiny islámských zemí*. Karolinum, Praha 1999.
- GREGOROVÁ, Anna: *Fotografická tvorba. Náčrt estetiky a teorie umeleckej fotografie*. Osveta, Martin 1977.
- HAMMERNIK, Gottfried: *Anton Ritter von Laurin, Diplomat, Sammler und Ausgräber*. Diss., Universität Wien, Wien 1985.
- HARRY, John Phillip: *William Henry Fox Talbot: Pionner of Photography and Man of Science*. Hutchinson Benham Ltd., London 1977.
- HAVLŮJOVÁ, Hana: *Okouzlení Egyptem. Ludmila Matiegková (1889 – 1960)*. SET OUT, Praha 2005.
- HOSTOMSKÁ, Anna: *Opera: průvodce operní tvorbou*. Svoboda, Praha 1999.
- HROCHOVI, Věra a Miroslav: *Křižáci ve Svaté zemi*. Mladá fronta, Praha 1996.
- HUNTINGTON, SAMUEL P.: *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Rybka Publishers, Praha 2001.
- CHANDLER, David: *The Campaigns of Napoleon*. Macmillan, London 1966.
- JŮN, Libor: *Napoleonské války*. Triton, Praha 2005.
- JŮNOVÁ MACKOVÁ, Adéla – NAVRÁTILOVÁ, Hana – HAVLŮJOVÁ, Hana – JŮN, Libor: *„Krásný, báječný, nešťastný Egypt!“ Čeští cestovatelé konce 19. a první poloviny 20. století*. Libri, Praha 2009.
- KÁRNÍK, Zdeněk: *Malé dějiny československé (1867 – 1939)*. Dokořán, Praha 2008.
- KEENE, David: *The Emperor of Japan. Meiji and his World*. New York 2002.
- KENNEDY, Paul: *Vzestup a pád velmocí. Ekonomické proměny a vojenské konflikty v letech 1500 – 2000*. Lidové noviny, Praha 1996.
- KREY, August. C.: *The First Crusade: The Accounts of Eyewitnesses and Participants*. Princeton 1921.

- KUTNAR, František – MAREK, Jaroslav: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století.* Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1997.
- LEWIS, Bernard: *Dějiny Blízkého východu.* Lidové noviny, Praha 1996.
- LYONS, Claire L. – PAPADOPOULOS, John K. – STEWART, Lindsey S. - SZEGEDY-MASZAK, Andrew: *Antiquity and Photography. Early Views of Ancient Mediterranean Sites.* The J. Paul Getty Museum, Los Angeles 2005.
- MANFRED, Albert Z.: *Napoleon Bonaparte.* Naše vojsko, Praha 1983.
- MENDEL, Miloš – OSTŘANSKÝ, Bronislav – RATAJ, Tomáš: *Islám v srdci Evropy. Vlivy islámské civilizace na dějiny a současnost českých zemí.* Academia, Praha 2007.
- MÍŠEK, Roman – ONDRÁŠ, František – ŠEDIVÝ, Miroslav: *Egypt v době Muhammada Alího.* Setoutbook.cz, Praha 2010.
- NÁLEVKA, Vladimír: *Světová politika ve 20. století.* I. Aleš Skřivan ml., Praha 2000.
- NAVRÁTILOVÁ, Hana: *Egyptian Revival in Bohemia 1850 – 1920. Orientalism and Egyptomania in Czech Lands.* SET OUT, Praha 2003.
- NAVRÁTILOVÁ, Hana: *Egypt v české kultuře přelomu devatenáctého a dvacátého století.* SET OUT, Praha 2001.
- NAZARIEFF, Serge: *Early Erotic Photography.* Taschen GmbH, Köln, London 2002.
- NICKEL, Douglas R.: *Francis Frith in Egypt and Palestine: A Victorian Photographer Abroad.* Princenton University Press, Princenton 2004.
- OLIVA, Pavel: *Zrození evropské civilizace.* Arista – Epocha, Praha 2003.
- OSMAN, Collin: *Egypt: Caught in Time.* The American University in Cairo Press, Cairo 1997.
- PALMER, Alan: *Úpadek a pád Osmanské říše.* Panevropa, Praha 1996.
- PEREZ, Nissan N.: *Focus East. Early Photography in the Near East 1839 – 1885.* Harry Abrams and Domino Press, New York and Jerusalem 1985.

- RATAJ, Tomáš: *České země ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v raněnovověké literatuře z českých zemí*. Scriptorium, Praha 2002.
- REID, Donald Malcolm: *Whose Pharaohs? Archeology, Museums, And Egyptian National Identity from Napoleon to World War I*. University of California Press, Los Angeles 2002.
- ROZHOŇ, Vladimír: *Čeští cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti*. Aleš Skřivan ml., Praha 2005.
- SAID, Edward W.: *Orientalismus. Západní koncepce Orientu*. Paseka, Praha – Litomyšl 2008.
- SAID, Edward W.: *Power, Politics and Culture*. Vintage Books, New York 2002.
- SEARIGHT, Sarah (ed.): *Women Travellers in the Near East*. ASTENE and Oxbow Books, Oxford 2005.
- SCHLICHT, Alfred: *Die Araber und Europa*. Kohlhammer, Stuttgart 2008.
- SCHULZE, Hagen: *Stát a národ v evropských dějinách*. Lidové noviny, Praha 2003
- SIM, Katharine: *David Roberts, R. A. 1796 – 1864, A Biography*. Quartet Books, London, Melbourne, New York 1984.
- SKŘIVAN, Aleš: *Evropská politika 1648 – 1914*. Aleš Skřivan ml., Praha 1999.
- SOMMER, Michal (ed.): *Die Levante. Beiträge zur Historisierung des Nahostkonflikts*. Arnold-Bergstraesser-Institut, Freiburg i Br. 2001.
- SOUČKOVÁ, Jana: *Starověký Přední východ*. Mladá fronta, Praha 1979.
- SUCHOMEL, Filip – SUCHOMELOVÁ, Marcela: *Journal of a Voyage. The Erwin Dubský Collection: Photographs from Japan in the 1870s*. Moravská galerie v Brně, Brno 2006.
- ŠTAIF, Jiří: *Obezřetná elita. Česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830-1851*. Dokořán, Praha 2005.
- TARLE, Jevgenij V.: *Napoleon. Naše vojsko*, Praha 1950.
- TARLE, Jevgenij V.: *Krymská válka I. – II. Naše vojsko*, Praha 1951.

- TAUER, Felix: *Svět islámu. Jeho dějiny a kultura*. Vyšehrad, Praha 1984.
- THOMPSON, Jason: *Edward William Lane, 1801 – 1876, The Life of the Pioneering Egyptologist and Orientalist*. Cairo University Press, Cairo 2010.
- THOMPSON, Jason: *Sir Gardner Wilkinson and his Circle*. University of Texas Press, Austin 1992.
- TODOROVÁ, Jiřina: *Enrique Stanko Vráz. Záhadný cestovatel fotograf*. Národní muzeum, Praha 2006.
- VACZEK, L. – BUCKLAND, G.: *Travelers in Ancient Land*. New York Graphic Society, Boston 1981.
- WILKINSON, R. et al.: *Egyptology Today*. University of Cambridge, Cambridge 2008.
- YAPP, Malcolm E.: *The Making of The Modern Near East 1792 – 1923*. Pearson Education Limited, Harlow 1987.

b) ostatní zpracování

- BIRGUS, Vladimír – SCHEUFLEER, Pavel: *Fotografie v českých zemích 1839 – 1999*. Grada, Praha 2001.
- BOTTON, Alaine de: *Umění cestovat*. Kniha Zlín, Praha 2010.
- BOURBON, Fabio: *Egypt včera a dnes. Litografie Davida Robertse*. Ottovo nakladatelství, Praha 2004.
- BURKE, Peter: *Co je kulturní historie? Dokořán*, Praha 2011.
- CÍSAŘ, Karel (ed.): *Co je to fotografie?* Herrmann a synové, Praha 2004.
- ČECHURA, Jaroslav (ed.) – CHALUPA, Aleš – BĚLIČOVÁ, Milena – RYANTOVÁ, Marie: *Průvodce po fondech a sbírkách Archivu Národního muzea*. Národní muzeum, Praha 1998.
- DENKSTEIN, Vladimír – SKALSKÝ, Gustav – NOVOTNÝ, Miloslav – OBENBERGER, Jan (edd.): *Národní museum 1818 – 1948*. Národní muzeum, Praha 1949.

- FOIT, František V.: *Autem napříč Afrikou I.,II.* Nákladem vlastním, Praha 1932, 1934.
- FOUCAULT, Michel: *Diskurs, autor, genealogie.* Svoboda, Praha 1994.
- FORTENBERRY, Diane – MANLEY, Deborah (edd.): *Saddling the Dogs. Journeys trough Egypt and the Near East.* ASTENE, Oxford 2009.
- HEROLDOVÁ, Helena (ed.): *Jitřenka pluje na východ. Deník českého námořníka Václava Stejskala z cesty korvety S. M. S. Aurora do Malajsie, Indonésie, Číny a Japonska z let 1886 – 1888.* Mare-Czech, Praha 2008.
- HERRMANN, Gerhard: *Suezský průplav.* Orbis, Praha 1942.
- JACOBSON, Ken: *Odalisques et Arabesques : Orientalist photography 1839-1925.* Quaritsch, London 2007.
- JANKA, Otto: *Příběhy českých cestovatelů.* Akcent, Třebíč 2001.
- KOŘENSKÝ, Josef: *Ze škol cizích zemí a národů.* A. Storch a syn, Praha 1895.
- KOŘENSKÝ, Josef: *Ze života záhrobního.* A Storch a syn, Praha 1924.
- KOŘENSKÝ, Josef: *Afrika. Kulturní obrázky z celého zemědělu.* A. Storch a syn, Praha 1924.
- LESSEPS, Ferdinand Maria de: *The Isthmus of Suez Question.* London and Paris 1855.
- MARTÍNEK, J. – MARTÍNEK, M.: *Kdo byl kdo. Naši cestovatelé a geografové.* Libri, Praha 1998.
- NĚMEC, Vilém: *Pětadvacet let v Africe.* Nákladem vlastním, Praha 1930.
- PETŘÍČEK, Miroslav: *Myšlení obrazem. Průvodce současným filosofickým myšlením pro středně pokročilé.* Herrmann a synové, Praha 2009.
- PROKESCH von OSTEN, Anton: *Erinnerungen aus Ägypten und Kleinasien II,* Wien 1829 – 33.
- PROKESCH von OSTEN, Anton: *Mehmed Ali, Vizekönig von Ägypten, aus meinem Tagebuch 1826 – 1841.* Stuttgart 1877.

- SEARIGHT, Sarah – Wagstaff, Malcolm (edd.): *Travellers in the Levant: Voyagers and Visionaries*. ASTENE 2001.
- SCHEUFLER, Pavel: *Bosna 1905 na fotografiích Rudolfa Brunera-Dvořáka*. Moravské zemské muzeum, Brno 2006.
- SCHEUFLER, Pavel: *Historické fotografické techniky*. IPOS ARTAMA, Praha 1993.
- SKLENÁŘ, Karel: *Obraz vlasti. Příběh Národního muzea*. Paseka, Praha a Litomyšl 2001.
- STARKEY, Janet – EL DALY, Okasha (edd.): *Desert Travellers from Herodotus to T. E. Lawrence*. ASTENE, Durham 2000.
- STARKEY, Paul – EL KHOLY, Nadia (edd.): *Egypt Through the Eyes of Travellers*. ASTENE, Durham 2002.
- VAN DÜLMEN, Richard: *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*. Dokořán, Praha 2002.

e) odborné časopisecké studie a sborníky

- ČECHURA, Jaroslav: Archiv Národního muzea. In: Průvodce. Historické muzeum. Národní muzeum. Praha 1999.
- JŮN, Libor: *Photographing the Near East in 19th Century: Story of a Lost Case*. In HOLAUBEK, Johanna – NAVRÁTILOVÁ, Hana – OERTER, Wolf B.: *Egypt and Austria IV Crossroads. Ägypten und Österreich IV Begegnungen*. SET OUT, Praha 2008, s. 63 – 65.
- KEMP, Wolfgang: *Obraz rozpadu: Fotografie v tradici malebného*. In CÍSAŘ, Karel (ed.): *Co je to fotografie*. Herrman a synové, Praha 2004, s. 125 – 136.
- KURZ, Marlene – SCHEUTZ, Martin – VOCELKA, Karl – WINKELBAUER, Thomas (edd.): *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie*. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 48, Wien – München 2005.
- SEKULA, Allan: *Výklad archivu*. In CÍSAŘ, Karel (ed.): *Co je to fotografie*. Herrman a synové, Praha 2004, s. 295 – 303.

- ŠTEFCOVÁ, Petra (ed.): *Preventivní ochrana sbírkových předmětů*.
Národní muzeum, Praha 2000.

KATALOG FOTOGRAFIÍ

1/ L. Steiner. Cestovatelská společnost. 1876. Albuminový papír. Archiv Národního muzea (dále ANM), fond Národní kulturní komise – Zámecké fotografické sbírky a fondy (dále f. NKK), provenience neznámá.

Fotografie cestujících Evropanů – v tomto případě ve stylizaci, často přežívající až do dnešních dnů. Rukopisná popiska v německém jazyce: „Bei der Kalifen Gräben 20. Februar – 1876“ – „U hrobů kalifů 20. února 1876“. Navštíveným místem byly hrobky mamlúckých vládců v Káhiře (několik z nich je na pozadí fotografie u levého okraje fotografie).

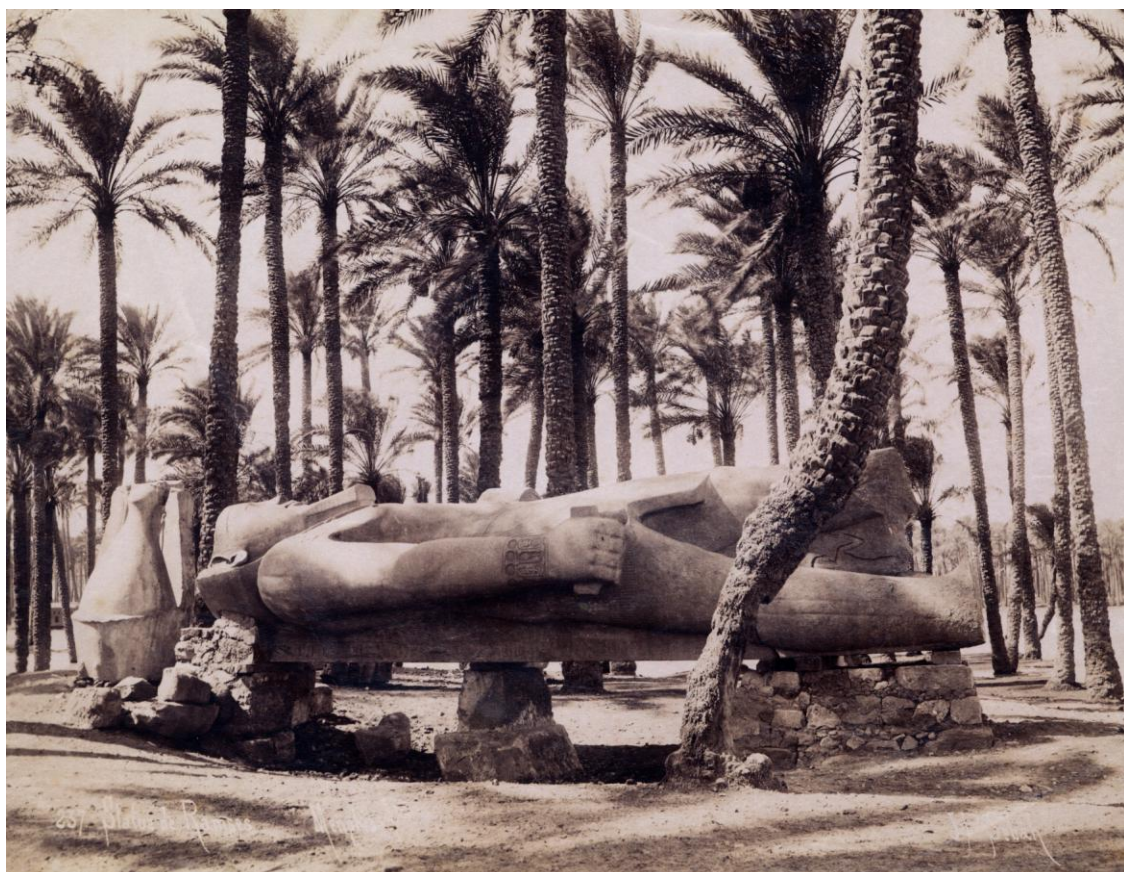
2/ L. Steiner. Cestovatelská společnost. 1876. Albuminový papír. ANM, f. NKK, provenience neznámá.

Typická ateliérová fotografie evropské cestovatelské společnosti s egyptským průvodcem. Fotografie vznikla v ateliéru před rozměrným malovaným fotografickým pozadím. Rukopisná popiska v německém jazyce: „Die Nilreise nach Assouan – 22- Feb. – 8. März 1876“ – „Cesta po Nilu do Asuánu – 22. únor – 8. březen 1876“ Data konání cesty v podstatě kopírují i dnešní hlavní „turistickou“ sezónu v Egyptě mezi prosincem až dubnem. Obě fotografie L. Steinera zachycují stejnou evropskou společnost na cestách Egyptem.

3/ J. P. Sebah, nedatováno, celek. Kolosální socha Ramese II. v Memfidě. Albuminový papír. ANM, f. NKK, provenience neznámá.

Fotografie zachycuje již neexistující situaci – kolem povalené kolosální sochy je dnes vybudován návštěvnický a expoziční pavilón. Ateliér tureckého fotografa J. Pascala Sebaha patřil od 70. let 19. století k nejproduktivnějším na celém Blízkém východě.

4/ Bonfils. Obchodníci s koberci, nedatováno, celek. Albuminový papír,. ANM, f. NKK, provenience neznámá.

Etnograficky a didakticky laděný snímek zachycující běžný den v obchodě s koberci, zcela odpovídající evropským představám o Orientu. Fotografie pochází z produkce ateliéru francouzsko-libanonské rodiny Bonfils, fotografující v letech 1867 až 1881.

5/ Zangaki. Provoz v Suezském kanále. Nedatováno, celek a detail.
Albuminový papír. ANM, f. NKK provenience neznámá.

Fotografie dokumentující výstavbu a provoz Suezského průplavu. Ve středu fotografie britská parní loď „Mulabar“, v popředí korečkový bagr na čištění plavební dráhy, včetně pózujících členů posádky. Autorská signatura Zangaki náležela bratrské dvojici řeckých fotografů působících v Egyptě od 70. let 19. století.

6/ Bonfils, No. 1114. Káhirská ulice Muski. Nedatováno, celek.
Albuminový papír. ANM, f. NKK, provenience neznámá.

Fotografie zachycující běžný pouliční ruch v centru Káhiry. Náladové snímky tohoto druhu zprostředkovávaly Evropě vjem „skutečného“ Orientu.

7/ J. P. Sebah, No. 229. Zlézání Velké pyramidy v Gíze. Nedatováno, celek. Albuminový papír. ANM, f. NKK, provenience neznámá.

Zlézání pyramid – především pověstných pyramid v Gíze bylo oblíbenou zábavou „západních“ turistů, kteří při tomto v podstatě nebezpečném sportu využívali služeb místních průvodců. S rostoucím počtem návštěvníků a neustále se zhoršujícím stavem staroegyptských památek byla tato činnost po roce 1945 definitivně zakázána.

8/ Anonym. Náměstí konzulů v Alexandrii. Nedatováno, celek. Albuminový papír. ANM, f. NKK, provenience neznámá.

Anonymní fotografie evropeizovaného centra kosmopolitní Alexandrie. Několik postav v popředí – odešlo či naopak přišlo v průběhu dlouhé expozice snímku. Jak napovídá fotografie samotná, přístavní Alexandrie získala (alespoň ve svém centru) ráz moderního evropského města.

9/ W. Hammerschmidt, No. 12. Velká sfinga v Gíze. Před r. 1860, celek.
Albuminový papír. ANM, f. NKK, provenience Velké Přílepy, sign. 23.

Velká sfinga náleží k nejvýznamnějším staroegyptským památkám a také k nejvíce fotografovaným objektům v Egyptě, a to již od roku 1839. Sfinga je zde stále ještě více jak z poloviny zasypaná pískem, byť byla v této době již několikrát očišťována. V levé části pozadí hrobka s pyramidou panovníka Menkaure, známého pod řeckým jménem Mykerinos.

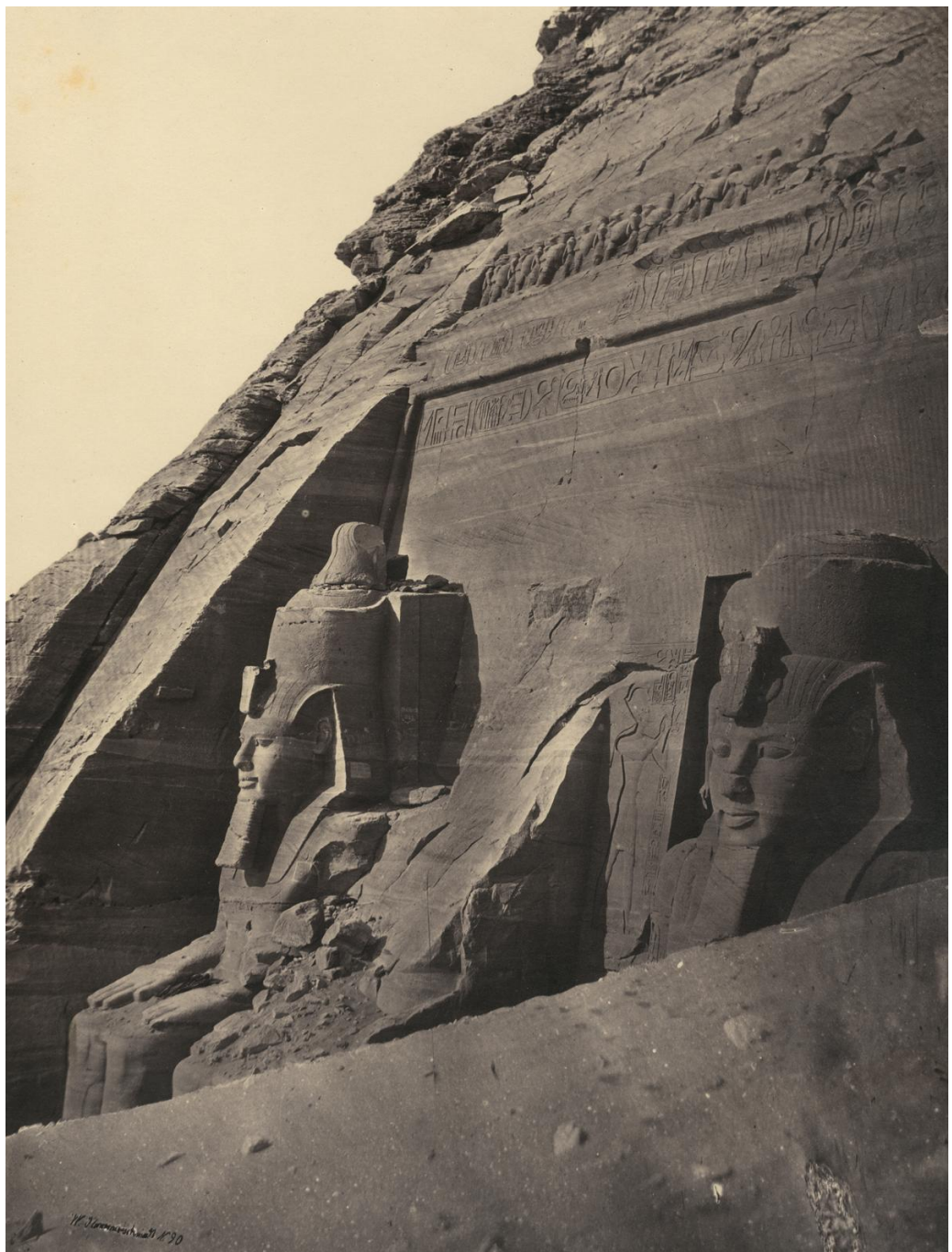
10/ W. Hammerschmidt, No 10. Pohled na Velkou pyramidu v Gíze. Před r. 1860, celek. Albuminový papír. ANM, f. NKK, provenience Velké Přílepy, sign. 25.

Pohled na Velkou pyramidu v Gíze (panovník Chufu, v řeckém přepisu Cheops) v klasickém pojetí a kompozici, které se objevují od konce 18. století. Kompozice je plně pod vlivem dobové krajinomalby. Mimo využití stafáže vzrostlých stromů v popředí je vidět hlavu zasypané sfingy a satelitní pyramidy panovníkových dcer.

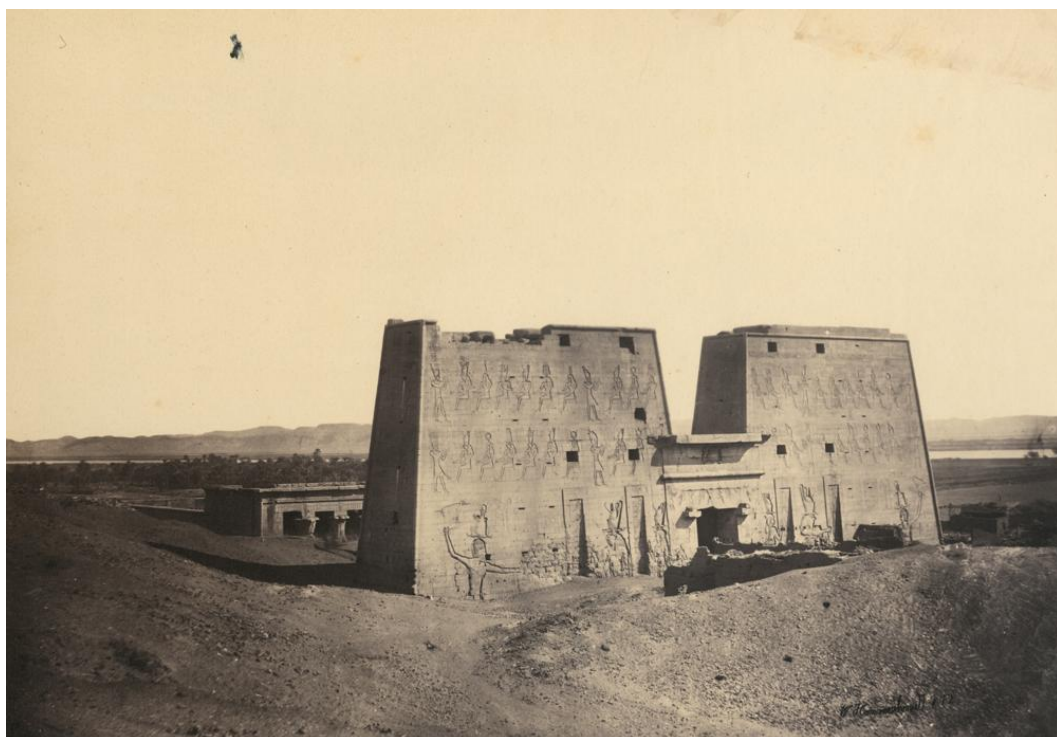
11/ W. 10/ W. Hammerschmidt, No. 90. Velký chrám Ramese II. v Abú Simbel Před r. 1860, celek. Albuminový papír. ANM, f. NKK, provenience Velké Pílepy, sign. 28.

Monumentální skalní chrám panovníka Ramese II. vybudovaný na oslavu jeho vítězství. Fotograf zde zvolil boční pohled na tehdy napůl zasypané průčelí s kolosálními sochami panovníka. V rukou sochy Ramese II. je patrná postava ležícího muže ve světlém turbanu.

12/ W. Hammerschmidt, No 72. Pohled na chrám v Edfu. Před r. 1860, celek. Albuminový papír. ANM, f. NKK, provenience Velké Přílepy, sign. 30.

Chrám boha Hora v Edfu. Jedná se v podstatě o historizující stavbu, budovanou od roku 237 před Kristem řeckou dynastií Ptolemaiovců, vládoucí Egyptu po smrti Alexandra Velikého. Tj. v době, kdy takováto architektura patřila minulosti a nová vládoucí řecká - helénistická elita tím programově navazovala na předchozí panovníky a jejich legitimitu. Pohled na zaváté průčelí patří k nejpůsobivějším fotografiím W. Hammerschmidta.

13/ W. Hammerschmidt, No 47. Pohled na sloupovou síň v chrámu v Karnaku. Před r. 1860, celek. Albuminový papír. ANM, f. NKK, provenience Velké Pílepy, sign. 36.

Pohled na Amónův chrám z karnackého chrámového komplexu – největšího chrámového komplexu starověkého Egypta. Kompozičně vyvážená fotografie je zajímavým dokumentem postupujícího ničení staroegyptských památek – na průčelí jsou dobře patrné polychromované reliéfy. Dnes jsou již všechny barvy setřeny.

14/ W. Hammerschmidt, No 4. Citadela v Káhiře s tzv. Alabastrovou mešitou Muhammada 'Alího. Před r. 1860, celek. Albuminový papír. ANM, f. NKK, provenience Velké Přílepy, sign. 37.

Káhirská citadela vznikla ve 12. století, aby chránila město v době západních Křížových výprav. Mešitu podle osmanského vzoru zde začal budovat od roku 1839 místodržící Muhammad 'Alí – ten je v ní také pohřben. Nevzhledná mešita byla dokončena v 50. letech 19. století. Před jejím průčelím je hodinová věž s hodinami – darem francouzského krále Ludvíka Filipa Orleánského. Hodiny byly darovány Francií za egyptský dar obelisku z Luxoru, dnes umístěného v Paříži.

15/ W. Hammerschmidt. Káhirský přístav Bulaq. Před r. 1860, celek.
Albuminový papír. ANM, f. NKK, provenience Velké Přílepy, sign. 40.

*Pohled na káhirský přístav Bulaq s nákladními čluny a patrovými domy
přiléhající obchodnické a řemeslné čtvrti stejného jména.*

